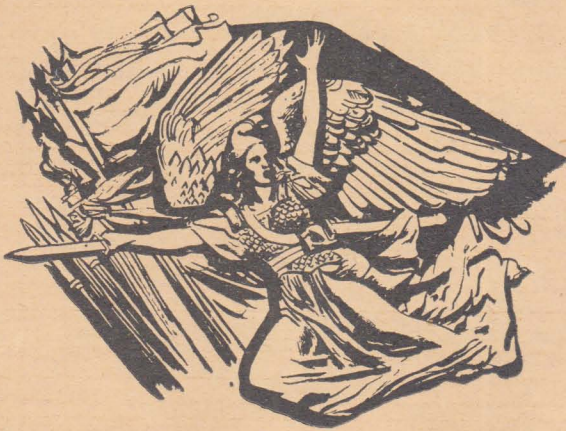

МИРОСЛАВ НЕБЕЛЮК

**ПІД
ЧУЖИМИ
ПРАПОРАМИ**

1951

Друковано:

2000 примірників на звичайному папері.

100 примірників на кращому папері.

Обкладинка роботи Юрія Кульчицького.

Автор застерігає собі всі права.

Copyright by Myroslav Nebeluk. Paris, 1951.

До видання цієї книги фінансово спричинилися:

- 1) Українське Т-во «Запоріжжя» Муру: — 23500 фр.
- 2) Т-во Українських Добровольців ім. Григора Орлика в Парижі — 10000 фр.
- 3) Українська Громада в Пюто — 10000 фр.

МИРОСЛАВ НЕБЕЛЮК

**П І Д
ЧУЖИМИ
ПРАПОРАМИ**

З ПЕРЕДМОВОЮ

О. Ждановича

diasporiana.org.ua

PARIS
P I U F

1 9 5 1
EDITIONS

LYON
S C I P

ЦЬОГО Ж АВТОРА:

1) **Генерал де-Голь** — Видавництво Пер Ардан, Париж, 1945.

2) **Ф. Рене де-Шатобріан: Пригоди останнього абен-сеража**, переклад з французької мови — Видавництво Пер Ардан, Париж, 1945.

КРИВАВІ ДІЯМАНТИ

В скарбниці кожного державного народу найкоштовнішим скарбом є його минуле. Історія державного народу неначе діаманти — дбайливо збирається й кошовно опрацьовується. В музеях — вона стоїть за габльотками, під шклом у пишних залах. В бібліотеках — нею покриті кілометри полиць, де вона стоїть великими й грубими книгами в шкіряній оправі з золотими тисненнями. По всій території держави розкидані пам'ятки й стоять горді пам'ятники. З вершків пірамід, з румовищ Помпеї чи Колізею, з вікон Лувру чи з веж Вестмінстеру, з мурів Софії, з святинь Бангкоку чи навіть з окопів Вест Пойнту — глядять на нас віки й тисячоліття історії і говорять до нас живою мовою. І свої й чужі схиляють голову перед минулим, віддають пошану потові й крові предків, що ці пам'ятки будували й їх своїми грудьми боронили.

У державного народу нічого не пропадає: його дбайливо й заздрісно збирають історики в архівах, а потім опрацьовують і дають книги, які дишуть живими подіями й витискають печать на майбутніх поколіннях.

А в народі недержавного? Нема більшого грабунку, як грабунок історичної спадщини. Україні зрабовано її імя, варварські окупанти знищили наші роди, що були живими носіями історії, нещадний степовий вітер

розвіяв попіл руїн, які ще залишив окупант. Так з далеким минулим. А з близьким, з вчорашнім? Нема історика, нема архіву, нема музею, нема бібліотеки. Ворог нищить навіть могили — мертвих викидає, вбиває німі горбки гробів, щоб і вони часом не сказали правди. Історичні факти перекручується, затирається. Вистарчить згадати трагічну історію української боротьби проти німецького окупанта й при тому подумати, що не раз непоінформовані чужинці ще й сьогодні намагаються зробити з українського народу «прихильника німців»... За мільйони жертв у боротьбі з Німеччиною з нас зроблено — коляборанта! Чому? Бо не написана історія цієї боротьби. Де вона? Або в гробах, разом з борцями, або розсипана діямантами — найдорожчими нам, по руїнах спалених сіл і міст, по вивернутих вибухами бомб і гранат кладовищах, присипана порохом шляхів, якими мандруємо чужиною, несучи на собі замість пашпорту нашої історії тільки поліційну табличку на грудях, де стоїть мертвим числом «апатрид», «стейтелесс», або ще більш безобличне: ДП...

Хто збере ці діяманти, що світяться відблиском крові й зложить з них найдорожчу в світі діядему, корону слави невмирущої й непримиримої, вічно воюючої за свою гідність і гідність світу проти рабства й руїни — української нації? Хто позбирає ці діяманти, що кривавляться скаргою на грішне забування їх?

В щоденних турботах, в палючих соромом суперечках за мале, ми забуваємо про велике. Ми гриземся за відпадки, не гідні навіть пса, а не хочемо стати тими, що копають діяманти — червоні як рубін і важкі та дорогі на стільки, що їм не знайде ціни найкращий шліфувальник Амстердаму. І треба аж келії в'язниць, треба в'язничного режиму всяких переходових таборів чи примусового безробіття, щоб з хламу безсенсовних розмов почали вилуцуватись перлини історії. Кожен укра-

інець носить при собі ці діаманти, але не звертає уваги, ані на їх казкову ціну, ані на їх кривавий кольор. І лише випадково в ешелоні переселенців до Франції почулось слово «Везуль». Але більш нічого. І треба було аж голодання і невиданої в світі нудьги переселеного табору в Нансі, щоб почути історію, яку пройшов Український Курінь у Франції й яку описує систематично книга Мирослава Небелюка «Під чужими прапорами». Якому щасливому випадкові, чи якому зрозумінню ваги писаної історії завдячуємо книгу М. Небелюка — про це нехай скаже автор сам. Ми можемо лише ствердити вагу цієї книги, першої про участь українців в останній війні.

В гігантському змагу останньої війни — українці взяли масову участь. Перейдіть лише цвинтарі поляглих в Нормандії, огляньте лише жертви великого союзного десанту на побережжях Франції і на вояцьких хрестах знайдете стільки українських прізвищ, що вам зробиться соромно за весь т. зв. культурний світ, для якого не існує Україна, хоч українська кров лялалась під англійським, канадійським, американським та яким хочете іншим прапором за спільні ідеали, в яких осягненні українська участь замовчана і сильні світа цього, як напр. Черчіль, згадуючи кожний човен затоплений німцями, ніколи не згадають, що на Монте Кассіно, в Нарвіку, в Авранші у всіх Уль'гатах і Ріва Белля — лялалась українська кров і тепер вона там лежить кривавими діамантами в чистому піску побережжя, де кожного літа сотні тисяч визволених тією кровю людей гріються на сонці й заливаються безжурним сміхом відпустки над морем...

А хто скаже про те, що в Дієппі українці становили в три рази більший відсоток канадійських частин, як становлять відсоток населення Канади? А хто взагалі чув, що в канадійському батальйоні, який боронив Гон-

Конгу боем, чи не одним з найславніших в останній війні, українці становили відсоток, що в чотири рази перевищує відсоток, який вони становлять в числі населення Канади, не кажучи вже про відсоток, який вони мають в парламенті... А хто порухає кров українців в болотах Маастріхту, на бетоні укріплень Кореджідору чи Батаану, в джунглях Індокитаю, на рижових полях Кореї, в снігах Сталінграду, в болотах Білорусі, на степах Мадярщини й барикадах Берліну?

Так можна б питати без кінця. Але це будуть риторичні питання. Порухає колись українська держава, що дістанеться до всіх архівів.

Але є історія, яка не попадає до архівів. Цю історію треба збирати, поки вона ще не затерлась порохом забуття. Треба її писати, поки ще в людей збереглись черевики, запорошені шляхами походу, поки ще в людей є скривавлені сорочки, црострілені шапки, поки ще перед очима стоять похорони друзів, поки ще в ухах лунають сальви екзакуційних відділів. І в цьому власне вага книжки Мирослава Небелюка, що він в ній зібрав оповідання і документи ще не засохлої історії. Що він ще записував перебіг боїв з оповідань, які пахнуть кровю і дзичать свистом куль, а не з оповідань «емеритованих генералів». Списані ці речі пізніше, були б менш повні й менш безпосередні.

Але в книзі М. Небелюка знаходимо не лише історію боротьби українців під чужими прапорами. В ній знаходимо також історію боротьби проти того, щоб українська кров лялалась за її ворогів — історію боротьби проти примусового включення українців до польської армії у Франції, боротьби, якої сам був учасником. Ця, одна із славних сторінок української еміграції, відкривається вперше для широкого читача. Вперше накреслено тут історію Українського Народного Союзу, що визначав обличчя української еміграції у Франції. По-

дібних сторінок є більше й також вони пропадають в безвісті еміграційних перемін. Тому українці у Франції, як і всі українці, можуть бути гордими цією книгою, що служить великому ділу складання коштовної діядеми скарбниці української історії.

Нехай же ця книга, що написана з серцем і дише життям та боротьбою, буде заохотою для автора збирати дальші діяменти нашої історії, а для нас всіх нехай буде осторогою: не ожебрачуймо себе самі, розгублюючи скарби, що капають кровю, що творять історію України й нам на чужині дають державний папшпорт. Бо в кого нема держави, тому державну приналежність дає боротьба за неї.

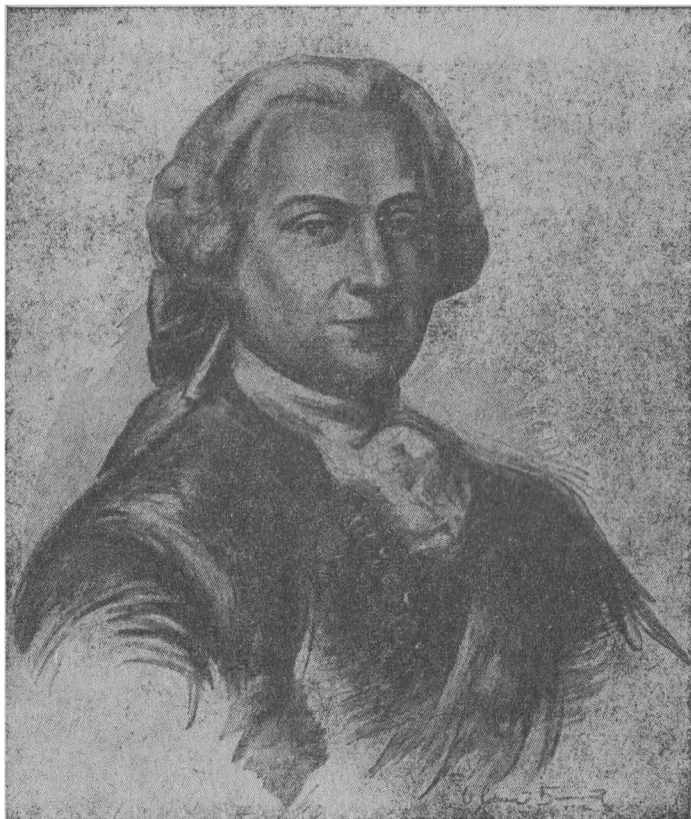
О. ЖДАНОВИЧ

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

I

граф Григор Орлик

генерал-поручник Французької Армії

Григор Орлик

Григор Орлик

(1702 — 1759)

Участь українців у боротьбі за Францію має вже деяку традицію, що своїми початками сягає в першу половину XVIII-го сторіччя, в часи першої української політичної еміграції, після нещасливого полтавського бою в 1709 році.

Великий український гетьман Іван Мазепа мусів, разом з своїм союзником Карлом XII, шведським королем, покинути Україну й шукати захисту та допомоги в турецького султана. З Мазепою пішла на еміграцію майже вся вірна йому генеральна старшина й рештки української героїчної армії. Пішли на чужину шукати рятунку для своєї батьківщини, що після програної війни впала жертвою азійського гніву, ненависти, жорстокости й непогамованої жадоби помсти такого «лицарського» й «цивілізованого» ворога, яким був дикун і варвар Петро I та його дикі й брудні монгольські орди москалів.

Після смерти Мазепа вибрала українська старшина гетьманом України Пилипа Орлика — найближчого його повірника й пізніше творця т. зв. мазепинства — модерної української визвольно-державницької ідеології.

Нового українського гетьмана визнали негайно Швеція, Туреччина й Крим.

Після невдачного збройного походу в Україну в 1711 році присвятився Орлик інтенсивній дипломатичній діяльності, що мала за мету викликати турецько-московську війну, щоб у її вогні визволити Україну. Найголовнішим і найціннішим співробітником гетьмана-емігранта був його ж таки син, Григор.

Особа гетьманича Григора Орлика, його багата й успішна діяльність, як українського й французького дипломата, врешті блискуча кар'єра у французькій армії, мало відомі широкому загалові українців, особливо тепер, в умовах повоєнного браку потрібної літератури. Тому вважаю потрібним розказати коротко про нього, особливо про його заслуги у французькій армії, що в цьому випадку нас найбільше цікавить, щоб пам'ять про цього великого сина України, справжнього патріотадержавника була вічно живою серед українців; щоб його неугасний патріотизм, невтомна, самовіддана, в тяжких умовах еміграційного життя ведена праця для України, безмежний запал, міцна й непохитна віра в Україну й її визволення, були ясним променем, виразним дороговказом і світлим прикладом у боротьбі й змаганнях за визволення України для тисячних мас нової української політичної еміграції, що саме тепер була примушена відвічним ворогом покинути прадідню землю, щоб на чужині добиватися для неї Правди й Справедливості.

Григор Орлик народився 5 листопада 1702 року в Мазепинській столиці Батурині*). Хресним батьком був

*) Всі дати, події й цитати про життя й діяльність Григора Орлика взято повністю з книги Ілька Борщака: «Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV-го (1742-1759)». — Видавнича кооператива «Червона Калина» — Львів, 1932.

Йому сам український гетьман Іван Мазепа. Дитячі роки провів у Батурині. По полтавській катастрофі, а далі по смерті Мазеги, жив деякий час разом з батьками у Швеції (від 1714 року). В 1715 році його, тринадцятилітнього хлопця, зараховано з наказу Карла XII «фендриком» королівської гвардії. Кілька місяців пізніше дістав бойове хрищення в битві за Штральзунд, що був обложений данцями, москалями й прусаками. Після року покинув військову службу й розпочав вищі студії у славному шведському університеті в Люнді, де здобув ґрунтовну й всесторонню освіту.

В 1720 році покидає Григор Швецію, подорожує якийсь час з батьком по Європі й бере живу участь у всіх батькових переговорах в обороні прав української нації. Згодом вступає на службу до саксонської гвардії в Дрездені, де пробуває шість років. В 1726 переїжджає до Польщі, тут організує розпорошених мазепинців і розпочинає широко закроєну акцію в напрямку визволення України, що в основному зводилася до створення мілітарної коаліції, що мала складатися з Франції, Швеції, Туреччини, Польщі, України й Криму, для війни проти Москви.

З доручення французького амбасадора у Варшаві виїхав молодий український гетьманич в 1729 році до Парижа, де розгортає широку дипломатичну діяльність у користь України. Врода, старанна висока освіта, природні здібності й небуденний талант Григора Орлика відчиняють перед ним навстіж двері впливових французьких аристократичних домів і королівського двора у Версалі. Здобуває прихильність тодішніх французьких державних мужів і приязнь самого короля, Людовика XV. З цього часу й почалася його важка й невтомна дипломатична діяльність, що мала за мету допомогти гетьманові Пилипові Орликові, його батькові, в змаганнях за визволення України з-під тяжкого московсь-

кого ярма. З різними дипломатичними дорученнями й важними тайними місіями від французького уряду з нараженням життя, проїздив Григор всю Європу здовж і впоперек, віддаючи безцінні послуги так українській визвольній справі, як теж і французькій державі, за що дістав високу нагороду з рук самого короля Людовика XV.

Французький король і його міністерство закордонних справ щиро зацікавилися українською справою й впродовж кількох десятків років своїми енергійними інтервенціями, особливо на дворі турецького султана, несли цінну допомогу заходам українського гетьмана Пилипа Орлика. В цьому то часі вороги українського народу окричали перед Європою тодішні українські визвольні змагання «французькою інтригою», щоб сто років пізніше ці самі українські визвольні змагання охристити «німецькою інтригою», чи таки просто вигадкою.

По смерті батька, що наступила 26 травня 1742 року в Яссах, продовжує Григор, з запалом гарячого українського патріота, його велике діло визволення улюбленої отчизни України. Працює невтомно для України до самої смерти, не зважаючи на те, що московські опричники, що по всій Європі шукали українських патріотів-мазепинців, на кожному кроці готували йому смерть.

Від 1744 року, коли Франція на короткий час занеухе свою антимосковську політику, присвятився Григор військовій службі у французькій армії. На чолі кінного полку взяв участь у виправі проти цесаря (1744). «Причинився до захоплення Вайсенбургу, стояв під Огенумом, пішов маршем з графом Сегтором у Баварію, де провів зиму» — таке каже службовий листок Григора. Цього ж року дістав Григор високе відзначення —

Хрест св. Людовика. Королівська грамота з цієї нагоди звучала:

«Людовик, Володар-Суверен, Великий Майстер військового ордену св. Людовика, нашим друзям і підданам привіт.

Бажаючи винагородити рангою кавалера цього ордену людину, що добре прислужилася Нам і державним справам. Ми звернули на цей раз Наші очі на особу пана Орлика полковника, задля визначних заслуг, що їх він Нам виявив продовж багатьох років у різних важливих випадках... І тому Ми даємо панові Орликові хрест св. Людовика з щорічною платнею 800 ліврів, що засвідчує оця наша власноручна грамота. *Car tel est notre bon plaisir.**) Дано в Нашому замку Марлі, дня шостого жовтня Року Божого 1744, Нашого володіння року 29-го. Людовик».

В 1745-47 роках брав Григор участь у боях під Пафойфеном, під Монсом і Шарлеруа, при облозі Намюра й у битві під Лявфельдом.

3-го грудня 1747 року у Версалі в приватності французького короля Людовика XV і його двора одружився Григор Орлик, полковник французької армії, з панною Люїзою-Оленою Ле Бонн де-Дентевіль, що походила з старого й знатного шляхетського роду, посвояченого з родинами Куртенуа та Рошешуар — свояками короля. В шлюбному акті, що його підписав Людовик XV, між іншим читаємо: «Пан граф Орлик, первак небіжчика високомогоутнього вельможі Пилипа графа Орлика, володаря Козацької Нації, і високомогоутньої пані Анни

*) «Бо так нам подобається». — Формулка, якою французькі королі, починаючи від Франсуа I., підкреслювали свою абсолютну владу.

Герцик, його дружини, тепер удови...» Як бачимо, і при цій нагоді не забув Григор підкреслити своєї української національності.

Одруження й віно жінки уможливило Григорові зорганізувати власний драгунський полк, що стояв у Комерсі в Льютарингії недалеко від Дентевілю, родового замку його жінки. До цього полку встиг Григор спровадити також кілька десятків запоріжців, що творили окремий півескадрон і пізніше брали участь разом з Григором у Семилітній війні. Роки 1747-1756 це найспокійніший період у Григоровому бурлацькому житті. Його вповні використовує він на те, щоб своїм широким листуванням до Австрії, Швеції, Польщі, Туреччини, Криму й України та численними меморіялами до французького уряду підтримувати актуальність українського визволення й доказувати потребу відновлення самостійної української держави. Рівночасно підтримує живий зв'язок з визначними мазепинцями-емігрантами (Нахимовський, Мирович), як також з красм і Запорізькою Січчю.

В 1756 році вибухає т. зв. Семилітня війна й Григор Орлик виступає на арену воєнних дій. В лютому 1757 року дістає рангу «*Maréchal de Camp*», бере участь у нещасливій для французів битві під Росбахом у Саксонії, стоїть під Астембергом, причинюється до здобуття ГанOVERу, є при Цімдерґавфені й Лютцені. При кінці грудня 1758 року дістає вістку про смерть Мировича й Нахимовського, що померли в місяці вересні на Криму.

«Це були — пише Григор до своєї дружини з цієї нагоди — останні свідки нашого славетного минулого, співробітники гетьмана Мазепи та могого батька, яким до кінця залишилися вірними. Вістка про смерть моїх старих друзів погрузила мене у великий смуток. З

усієї фаланги, що хотіла визволити наш край, я залишився один. Господь Бог лише знає — до якого часу».

1-го січня 1759 року французькі війська зайняли Франкфурт над Майном. На чолі окупаційної армії стояв маршал Віктор-Франсуа де-Брой, а його помічниками були: князь Субіз, князь Льотаринзький і граф Григор Орлик.

Фридрих Великий, пруський король, рішив прогнати французів з Франкфурту. Виконання цієї операції доручив своєму найкращому генералові, князеві Фердинандові Бравншвайзькому, що негайно вирушив у похід і 13-го квітня 1759 року підійшов до містечка Бергена, віддаленого на дві милі від Франкфурту. Берген, що був у руках французів і захищав Франкфурт, постановили французи боронити. У самому містечку розмістили вісім куренів, а поза ним: у центрі — кінноту, на правому крилі — артилерію, а на лівому — найбільші сили, що склалися з 11 французьких куренів, двох швайцарських і одної чоти українських запоріжців. Усіми цими частинами на лівому крилі командував Григор Орлик.

Прусська армія, в силі сорок тисяч чоловік, заатакувала французький центр, що не витримав міцного удару й відступив аж за мури Бергена. Ворожа армія наблизилася до самого містечка. Саме тоді Орлик пішов у протинаступ і рішучим ударом розбив армію Фердинанда Бравншвайзького, що на половину знищена відступила в повному безладді. Перемога Франції була повна й блискуча. Але сам переможець — Григор Орлик — був важко ранений у шию.

Тимчасом гінці помчали до Версалю: це ж була перша велика французька перемога в цій війні. Брой підкреслив у своїй реляції, що Григор вирішив долю битви.

25-го квітня гонець привіз з Версалю нагороду. Найвища була для Григора, якого король іменував генерал-поручником. Та не довго втішався криваво здобутими лаврами генерал-герой. 1-го серпня того ж року, не влікувавши як слід своїх ран, узяв участь у важкому бою під Мінденом над Реном, а 14-го листопада 1759 року «граф Григор Орлик, генерал-поручник, кавалер шведського ордену Меча й ордену св. Людовика, помер у Діевій Армії...»

В кінці грудня 1759 року до замку в Дентевіль приїхав королівський післанець і вручив пані Олені Орлик власноручного листа від короля, в якому Людовик XV писав:

Madame я втратив досконалого шляхтича, Франція сміливого й видатного генерала, імя якого залишиться в славетних анналах армії. В безмежному горі, що Вам трапилось, знайдіть потіху в цьому моему признанні, що пан граф Орлик помер, як слід умирати людині його роду й гідности».

Так! Франція втратила сміливого й визначного генерала, а Україна єдиного й останнього вже в тому часі в Європі мазепинця, великого патріота й завзятого оборонця українського народу й його великої ідеї.

Традиції Григора Орлика у французькій закордонній політиці житимуть ще довго, аж до часів Наполеона. Григорові Орликові завдячуємо також слова славного французького дипломата Вержена:

«Козацька Нація ненавидить поляків так само, як і москалів».

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

II

Між двома війнами

- 1. СТАН УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ФРАНЦІЇ**
- 2. УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ У ФРАНЦІЇ**

Інж. Микола Сціборський

Між двома війнами

Два сторіччя проминуло від того часу, коли на далекій чужині жив і працював для України, а згинув за Францію, син українського гетьмана, Григор Орлик. Слідами колишніх мазепинців поплила до Франції вже в ХХ-тому сторіччі, з усіх закутин соборної України, нова політична еміграція продовжувати змагання Мазепи й Орликів. За нею прийшла й заробітчанська еміграція з Галичини й Волині, викликана національними й соціальними утисками польського окупанта. Скристалізувалася чітко ідея не тільки незалежної, але й соборної України. Гостинна Франція дала притулок і заробіток новим емігрантам, що користуючись широкою французькою свободою, зорганізували й високо розвинули своє національне та громадське життя. Повстав **«Український Народний Союз у Франції»**, найбільша й найсильніша національно-громадська організація українців в Європі, що зуміла об'єднати у своїх рядах цілість активного українського елементу й повести широко закроену діяльність.

Український Народний Союз відіграв у житті організованої української спільноти у Франції першорядну роль і записав не одну світлу сторінку в історію українського всесвітнього розпорощення 30-тих років на-

шого сторіччя. Була це єдина в країні волі, рівности й братерства українська організація, що відзначалася не тільки масовістю свого членства (около 85 відсотків всієї організованої української еміграції на цьому терені — в більшості справжніх фабричних і рільних робітників, а не здеклясованих інтелігентів), але й своїм безкомпромисовим, всеукраїнським, соборницьким духом, наставленням і складом членства. Навіть французька адміністративна влада не називала її йнакше, як «асосіаціон де соборнікі».

Ідея українського соборництва сьогодні вже визнана всіма українськими світоглядовими напрямками, принаймні декларативно, коли не фактично. Не так було між двома війнами й на початках другої війни, особливо тут у Франції. За ідею соборництва доводилося довго й вперто боротися. Ця боротьба, як кожна групово-світоглядова боротьба на еміграції, набирала дуже часто гострих і не завжди льояльних і чесних форм. Об'єктом цієї нечесної боротьби був якраз Український Народний Союз, що на своєму прапорі ясно й виразно виписав гасло українського соборництва й у практичній дії послідовно й твердо здійснював його серед мас українських вигнанців у Франції, що було багато декому з українців, і то провідних, не до смаку, щоб висловитись делікатно. Вистарчить переглянути всі річники паризького «Тризуба», щоб у цьому наочно пересвідчитися.

СТАН УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ФРАНЦІЇ

З усіх західньо-європейських країн Франція прийняла до себе найбільше число українських емігрантів. Після упадку української державности 1917-1921 років до Франції напливає доволі велика кількість стар-

шин і вояків Армії УНР, як також багато чільних діячів і державних мужів УНР. Все це був національно свідомий, в більшості інтелігентський елемент. З 1923 року, коли Рада Амбасадорів в Парижі признала Галичину Польщі, починає напливати сюди масово й галицька заробітчанська еміграція, гнана до Франції страшними повоевними злиднями й утисками з боку Польщі та її кольтонізацією західньо-українських земель. Хоч і попалося серед цієї маси робітників чимало одиниць високої національної свідомости, то загал у своїй масі був мало, а то й зовсім національно несвідомий і невироблений. Щойно пізніше, під кінець 20-тих і в 30-ті роки, заробітчанська еміграція з Галичини й Волині почала підсилювати українську спільноту Франції високоякісними, національно свідомими й державницьки виробленими, молодими силами. Покищо галицькі робітники, полишені на власну долю, влізши в польське міцне середовище, цілковито пропадали для України.

Наддніпрянська еміграція встигла вже сяк-так організуватися й вести культурно-національне життя в цілій низці своїх Громад і комбатантських Товариств у Парижі й на провінції, координуючи працю своїх низових клітин в центральній установі «Союзі Українських Емігрантських Організацій у Франції», очоленій «Генеральною Радою» в Парижі. З 1925 р. почав появлятися в Парижі тижневик «Тризуб», що був трибуною для наддніпрянської еміграції не тільки у Франції, але й у всій західній Європі. Зв'язані певними політичними зобов'язаннями супроти Польщі, впливовими з т. зв. варшавського договору, провідні люди цієї частини української еміграції відгородили себе й своє середовище непролазним муром від українців з Галичини, їх не помічали, не хотіли їх навіть і знати, щоб не наражувати себе на втрату польської ласки. Ідеї українського соборництва не признавали, її тихцем і навіть

явно поборювали, пришиваючи їй ярлик галичанства, чи католицизму. (Гляди «Тризуб»).

Правда, в рядах наддніпрянської еміграції цього часу знайшлося кільканадцять одиниць виразного соборницького наставлення (ген. М. Капустянський, Петро Василів, Михайло Антоненко, Дмитро Кульченко, Панаас Заворицький, Григорій Афнер, Олекса Чехівський, Микола Гмиря і декількох інших), які одначе з різних причин себе ще не проявляли.

Таким чином галицька еміграція, численніша за наддніпрянську, позбавлена інтелігенції, сталася надзвичайно пригожим тереном для всяких антиукраїнських експериментів. Частина, гостро ворожо наставлена до Польщі, дала зловити себе на вудку большевицьким агітаторам, що зручно використовували факт існування Советської України, як «будь-що-будь української держави», і зорганізували свою наскрізь комуно-совєтофільську організацію «**Союз Українських Громадян у Франції**» (СУГУФ) з осідком у Парижі й численними філіями на провінції. Це середовище видавало власний тижневик советського напрямку «**Українські Вісті**» за редакцією Ілька Борцака.

Друга, найбільша частина, невідома, почала поголовно топитися в рядах польської еміграції й денационалізуватися на користь поляків (і це у Франції!!!). Нерідкі були випадки, що на становищах «презесів» чи секретарів польських патріотичних, релігійних і робітничих організацій стояли родовиті українці!

Третю частину галицького робітництва, національно свідомішу, організував ген. Микола Шаповал на засадах марксистського соціалізму. Українські соціалістичні громади, помимо виразно москвофільських тенденцій свого організатора («Соціалістична Ліга Народів Східньої Європи», в дійсності ж україножерна організація ес-єрівських москалів з «самоотверженни-

ми» українськими, білоруськими й іншими «русскімі» поплентачами московського «демократичного» імперіалізму), заховали чистою самостійницьку ідею завдяки постійному читанню львівського «Громадського Голосу», що попри свій соціалізм був наскрізь національним і самостійницьким органом.

Згадаємо врешті також жмінку національно свідомих галицьких робітників, здебільша колишніх вояків УГА, що самотужки організували своє національне життя на зразок ріднокраєвих «Просвіт», без звязку з українськими центральними в Парижі. До таких організованих українських осередків належали Українське Національне Т-во «Рідна Хата» в Монлюсоні (Алліе), Українське Т-во «Просвіта» в Шалеті (Люаре) й Українське Т-во «Просвіта» в Мелені (Сена і Марна), одні з найстарших українських організацій у Франції.

Для повноти образу додамо, що в рядах білої московської еміграції знайшлися десятки тисяч т. зв. малоросів, до яких доступ українцям був завжди важкий і які в величезній більшості ставляться активно ворожо до української національної ідеї.

Такий більш-менш стан тривав до 1929. року, в якому приїхав до Франції (перший тимчасовий приїзд) інж. Микола Сціборський, що привіз з собою революційну, як на українське життя у Франції, ідею українського націоналізму й українського соборництва. За кілька місяців свого побуту він встиг обіхати майже всі осередки української еміграції на цьому терені, в першу чергу наддніпрянські, дати цілий ряд блискучих рефератів на політично-громадські теми, переговорити з активними представниками наддніпрянської еміграції по всій Франції, зокрема в сильних осередках Льотарингії-Альзації на сході, Монтаржі та Ліон у середній Франції й у самому Парижі.

Завдяки своїм небуденним здібностям промовця й

організатора вдалося йому проломити мури гетта, що його у відношенні до галицької еміграції накинула наддніпрянській еміграції її польонофільська орієнтація з одного боку й почуття погано розумітої вищости політичної еміграції над еміграцією чорноробів з другого.

Здорове зерно нової національно-державницької думки, кинене Сціборським у Франції почало давати свої плоди. Паризька **Українська Громада у Франції, Громадський Комітет в Омекурі, Національний Клуб у Кнютанж-Нільванж**, — одні з найсильніших українських наддніпрянських осередків знайшли потрібне їм посилення в викладах інж. М. Сціборського.

В квітні 1930 року приїжджає Сціборський до Франції вдруге, цим разом на постійний побут, і консолідує здобуті для ідеї соборности й націоналізму позиції серед української наддніпрянської еміграції. В цьому ж році видає й редагує в Парижі двотижневик соборницького й націоналістичного напрямку «**Незалежність**». Довкола нього гуртуються визначні діячі, як ген. Микола Капустянський та старшини Армії УНР Панас Заворицький, Петро Лагошин, Осип Козельський, Петро Василів, Михайло Антоненко, Павло Підгородецький, Григорій Афнер, Дмитро Кульченко і багато других.

В березні 1931 року приїжджає сюди також **Олександр Бойків**, сильна індивідуальність повна енергії й динамізму, добрий промовець і незрівняний організатор. Свої здібності, жертвенність і подивугідну працездатність виявляє вповні на неораній ниві українського життя у Франції. З першого дня приїзду поринає у вир інтенсивної праці. А завдань було чимало! Майже всю свою діяльність зосереджує він головно на відтинку українського робітництва, що його треба було відшукати, освідомити, одних вирвати з пут большевизму, дру-

гих витягнути з пропасти польонізації, що набрала не-ймовірних розмірів, ще інших підтримати на дусі.

Приватним листуванням, численними поїздками (кожна неділя, кожне свято) в терен, безчисленною кількістю виголошених рефератів і гутірок по найглухіших закутках Франції, дуже часто «пер педес апостолъорум», добивається того, що після року невсипущі праці вже може приступати до організації нової української централі в Парижі на нових національних засадах і підвалинах.

В парі з цим здобуває серед найширших кол українського робітництва високу повагу, щире привязання й любов, але рівночасно з цим ненависть, злобу й заздрість усіх тих, що їм внаслідок його діяльності почав усуватися ґрунт під ногами.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ У ФРАНЦІЇ

1. — Його заложення

Ось так наполегливою працею й жертвенними зусиллями двох людей, Миколи Сціборського — сина наддніпрянської України та Олександра Бойкова — сина наддністрянської України та споеної однією ідеєю групи їх найближчих співробітників з усіх українських земель прийшло до створення на терені Франції нової української центрально-громадської установи, в якій терміни «наддніпрянці», «галичани», «буковинці», «закарпатці» і т. д. згинули раз на все. Членами нової централі були тільки, і тільки, українці — сини однієї великої української нації. Цією загальноукраїнською установою стався Український Народний Союз у Франції.

Установчий Зїзд Українського Народного Союзу у

Українське Т-во «Запоріжжя» в Кульоміє

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

Франції відбувся 18-19 лютого 1932 року в Парижі при співучасті умандатованих представників таких українських національних організацій у Франції:

- 1) Українська Громада у Франції — Париж,
- 2) Українська Студентська Громада — Париж,
- 3) Український Громадський Комітет — Омекур,
- 4) Український Національний Клуб — Нільванж,
- 5) Українська Громада — Пюто,
- 6) Українська Громада — Шампань,
- 7) Українське Національне Т-во «Рідна Хата —
— Монлюсон,
- 8) Українське Допомогове Товариство — Ольне.
- 9) Українське Т-во «Просвіта» — Шалет,
- 10) Українське Т-во «Просвіта» — Мелен,
- 11) Українське Т-во «Просвіта» — Іврі,
- 12) Українське Т-во «Просвіта» — Біянкур,
- 13) Українське Т-во «Просвіта» — Шуазі-ле-Руа.

Цих тринадцять низових організацій були членами-основоположниками Союзу, подуманого й зорганізованого як федерацію поодиноких українських національних, самостійницьких і соборницьких організацій на терені Франції, що кожна зокрема мала власні статуту, затверджені французькою владою й у рямках Союзу користувалася як найширшою автономією.

До перших керівних органів Союзу були вибрані:

До Головної Управи:

- 1) ген. Микола Капустянський (Париж) — Голова,
- 2) Осип Дубецький (Мелен) — Заступник Голови,
- 3) Лесь Киселиця (Париж) — Генеральний Секретар,
- 4) Олександр Бойків (Париж) — Орг. Референт,
- 5) Дмитро Кульченко — Фінанс. Референт,
- 6) Іван Стасів (Париж) — Референт Зовн. Зв'язку,
- 7) Іван Ходань (Біянкур) — Член Управи.

До Ревізійної Комісії:

- 1) інж. Панас Заворицький (Омекур) — Голова,
- 2) Михайло Мартинюк (Шалет) — член,
- 3) Дмитро Підкович (Шуазі-ле-Руа) — член.

Повищий особовий склад керівних органів вже сам за себе проречисто говорить про наскрізь соборницький характер, що його впродовж усієї своєї діяльності мав новостворений Союз.

Створення Союзу відбилося голосним відгомонам так серед українців за Океаном, як і на рідних землях. Обширші нотатки-інформації з цього приводу появилися у львівських щоденниках: «Діло» (3. березня 1932), «Час» (3. березня 1932), «Новий Час» (5. березня 1932) і у львівському тижневику «Громадський Голос». Українці всього світу радісно й незвичайно прихильно привітали народження Українського Народного Союзу у Франції й у вітальних телеграмах та численних листах висловлювали ентузіастичні побажання росту й успіхів соборницькій ідеї, висловом якої на терені Франції стався якраз Союз. (Др. О. Грицай, проф. І. Боберський і інші).

2. — Діяльність Союзу

Побажання приятелів новооснованого Союзу почали здійснюватися, помимо чималих перешкод з боку своїх, а через них у дальшому й з боку чужих. (Про це коротко згадаємо на іншому місці).

За несповна три роки існування членство Союзу зросло вп'ятеро. З тринадцяти організацій, що в 1932. році закладали свою централю, зробилося їх уже п'ятдесят у 1936. Національна свідомість українського робітництва зростала з кожним днем. Колишні «презеси» й секретарі польських організацій ставали голова-

ми українських «Просвіт» і тягнули за собою тисячі забаламучених польщиною своїх земляків. Цікаво при цьому зазначити, що наші селяни (не всі) йшли до поляків одні зі страху: боялися, що ставши членом української організації, Польща не впустить їх додому, де вони за працьовані у Франції гроші купували собі поле й розбудовували власну господарку. Інші просто таки казали, що сила Польщі дуже велика, бо навіть — які французи, а пишуть польським письмом!

Національне сумління почало відзиватися навіть серед т. зв. малоросів. Під впливом праці Союзу (безчисленна скількість поїздок з рефератами по всій Франції й до всіх без вийнятку заблуджених українців) прокидалися їх приспані українські душі й вони, правда не масово, горнулися до Союзу, робилися українськими патріотами. Деякі з них сталися пізніше одними з визначніших діячів Союзу.

Розбуялі до заложення Союзу т. зв. радянофільство й комунізм зникли зовсім з обрії українського організованого життя під впливом здорових національних ідей, ширених Союзом.

На цьому місці з великим признанням треба згадати ідейну й жертвенну працю купки українських студентів*), що помимо жахливих злиднів, просто голодні й обдерті, — щиро помагали Управі Союзу в культурно-освітній праці, їздили з рефератами до всіх органі-

*) Лесь Киселиця, Любомир, Дмитро і Дарка Гузарі, Яків Маковецький, Володимир і Омеляна Мрички, Ю. і Н. С—о, Люда Вержбіцька, П-кий, Петро Балагутрак, Мелько, Ярослав Мусянович, Шепітак, Приймак, Гайворонський, О. Тижук, Василь Федорончук, Теодозій Цвікула, Мирослав Небелюк, Осип Садницький, Володимир Ласовський, Гординський, Чапельська і декілька інших.

зацій, вищукували по всіх можливих місцевостях наших людей, загублених в гущі поляків, чи москалів, ходили навіть по їх хатах і несли їм українську правду. Не диво, що членство Союзу росло як на дріжджах.

В парі з освідомлюючою й організаційною працею вела Управа Союзу жваву діяльність на інших ділянках громадського життя. Вже 25. травня 1932. року внесено до французького уряду петицію в справі признання окремої української національності. Річ у тому, що майже всі українці в своїх урядових документах фігурували або як москалі, або як поляки. Французька влада не признавала українців, як окрему націю, а навіть заперечувала саме її існування, що надзвичайно глибоко боліло українців. Щоправда, названа петиція, як і кільканадцять подібних інших, висиланих при кожній нагоді, не дали ніяких наслідків. Тимнеменше, справа була поставлена перед компетентними чужими чинниками й чекала свого часу.

Великим національним лихом для української еміграції католицької віри був брак усякої духовно-релігійної опіки. Цієї релігійної опіки шукало українське робітництво у численних у Франції польських костелах. Христилися й вінчалися в польських ксьондзів, попадали в їх зручно наставлені сіті й винародовлювалися, найбільше жінки й діти. В Парижі, наприклад, коли хто хотів побачити когось із знайомих, чи так взагалі зустрінутися з українцями, йшов до польського костела на Конкорд, в якому аж роїлося від українців. Найбільше спустошень поробили українській спільноті такі польські «костюлки і шкулки» в кам'яновугільних басейнах Норду, Па-де-Кале в Північній Франції, Монсо-ле-Мін, Ст. Етієн в середущій і Авейрону в південній Франції.

Треба було за всяку ціну покласти край цьому лихові. З цією метою вже 12. травня 1934. року вислала

Українське Т-во «Просвіта» в Орлеані

Управа Союзу обширного листа-меморандум до Конгрегації Східньої Церкви в Римі з проханням прислати до Франції католицького священика-українця, що заопікувався б українцями-католиками. У відповідь на меморандум Союзу приїхав з Риму український священик о. Фуртакевич, що відвідавши кілька більших українських осередків у Франції (між ними й у Шалеті), мусів вертатися назад до Риму і знову українці-католики опинилися без духовно-релігійної опіки.

Щоб вийти з цього положення, Управа Союзу звернулася 5. листопада 1934. листом до о. Боського, українського редемпториста — родом бельгійця, з проханням, щоб він заопікувався українськими вірними у Франції. На велику радість українців о. Боський не відмовився й помимо свого поважного віку з охотою та самовідданістю ніс їм не тільки релігійно-духовну опіку, але й українську національну правду, приїжджаючи дуже часто з Бельгії до Франції, до самої своєї смерті.

Все таки цього було мало й Управа Союзу весь час домагалася чи то в Римі, чи у Львові в сл. п. Митрополита Андрія Шептицького, українського священика, який жив би постійно у Франції й міг систематично й стало займатися релігійними справами тутешніх українців. По довгій очікуванні французькі українці таки діждалися свого постійного душпастиря в особі о. Я. Перрідона, а згодом оо. Леськовича та Петришина, що приїхали в 1938 році. За допомогою Управи Союзу організовано в Парижі українське душпастирство. Кожної неділі й свята український душпастир виїжджав з делегатами Союзу до союзних організацій у всі кінці Франції, на велику радість і втіху усього членства.

Поруч із цим не забувала Управа Союзу й загальноукраїнських справ, що не відносилися безпосередньо до українського життя у Франції.

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

Однією з таких справ була матеріальна допомога вивольній боротьбі, політичним в'язням, воєнним інвалідам, «Рідній Школі» і т. д. у Краю й різним науковим і культурним інституціям на еміграції. З цією метою на засіданні Управи Союзу з 1. листопада 1932 року постановлено організувати кожного року серед українців у Франції грошову збірку, якій дано назву «національного податку 22. січня». Цією постановою Управи, яку затвердив також черговий Зїзд Союзу, зобов'язано все членство Союзу складати кожного року в січні висоту одноденного заробітку на загальнонаціональні справи. Ідея ця дуже скоро прийнялася у Франції й національний податок радо складала не тільки члени Союзу, але також і багато українців доброї волі з-поза Союзу.

В чудом збереженому від гестапівських, а згодом і большевицьких, розбишак*) першому томі протоколів засідань Управи Союзу під датою 7. квітня 1936 року читаємо:

1) — На внесок п. Бойкова Управа Союзу затверджує одноголосно такий розподіл національного податку:
4.000 фр. — політ. в'язням Східніх Земель,

*) 26. січня 1944 року німецьке гестапо перевело основну ревізію в льокалях Союзу й Друкарні та запечатало домівку, а Ол. Бойкова заарештувало.

В серпні цього ж року, після відходу німців, до запечатаної домівки Союзу й Друкарні збройною силою вломилися «українські» большевики. Першим їх подвигом було наладувати кілька великих скринь багатим архівом Союзу з великою кількістю надзвичайно цінних для історії документів і завезти їх до советської амбасади в Парижі.

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

- 4.000 фр. — політ. в'язням Західніх Земель,
1.000 фр. — втікачам зі Соловок,
1.000 фр. — «Рідній Школі» у Львові,
250 фр. — Господарській Академії в Подебрадах,
250 фр. Українській гімназії в Ржевницях,
250 фр. — Центральному Союзові Українського Студентства для висилки делегатів на міжнародні зїзди.
10.750 фр. — Разом.

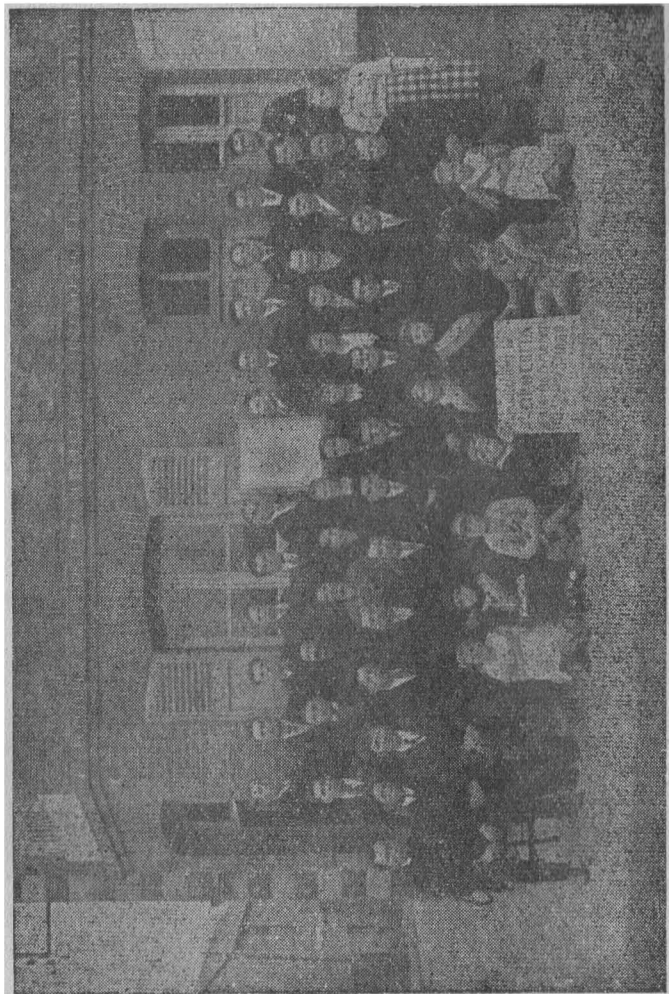
Окрім цієї суми ще напливають гроші; Управа Союзу їх призначить, правдоподібно, на Музей Визвольної Боротьби у Празі.

В 1937 році зібрано національного податку 15.600 фр. Його розподілено так:

Політ. в'язні Схід. Земель —	6.000 фр.,
Політ. в'язні Захід. Земель —	5.000 фр.,
«Рідна Школа» —	1.000 фр.,
ЦеСУС —	1.000 фр.,
Втікачі зі Соловок —	1.000 фр.,
Політ. в'язні Буковини —	500 фр.,
Господарська Академія —	500 фр.

Решту виасигнується на українську школу в Парижі.

Сьогодні ці суми видадуться смішно малими. Але в своєму часі це були великі гроші (їх вартість сьогодні винесе приблизно 200 тисяч франків), коли взяти до уваги страшну господарську кризу, що шаліла в тому часі у Франції, величезне безробіття, що впало в першу чергу на чужинних робітників, ну й початкові кроки самої ідеї національного податку. В наступних роках висота зібраного національного податку потроювалась. На жаль, не можемо навести цифрових даних з браку документів.

Українське Т-во «Просвіта» в Дів над морем

Крім постійного національного податку переведено ще кілька окремих великих збірок, між іншими Карпатській Україні, яка дала імпозантну суму около 100 тисяч франків.

Велику увагу присвячувала Управа Союзу справам української молоді у Франції. У східних департаментах Франції існував численний, зорганізований інж. Афнером пластовий курінь ім. Е. Коновальця. В 1938 році зорганізовано при Союзі спеціальну референтуру молоді, яка зорганізувала в Парижі ще один пластовий курінь ім. Міхновського, пластовий гурток в Шуазі-ле-Руа під Парижем, видала два числа пластового журналу «Ватра» і в літку 1939 року зорганізувала надзвичайно вдалих пластовий табір під шатрами в Ля Постолю (Йон) на полях українського фермера п. В. Недайкаші. Пластова ідея й рух почали набирати розмаху, який припинила війна, що вибухла якраз у день закриття пластового табору в Ля Постолю.

Управа Союзу перевела через свою референтуру зовнішнього звязку велику пропагандивну працю. Через брак документів не маємо можливости дати перегляду зробленого в цьому напрямку. Згадаємо тільки, що такого роду праця зустрічала величезні труднощі. Офіційна Франція, як уже згадано, не признавала українців, як окремої національности. Глибоко були тут закорінені повсякчасні твердження поляків і москалів про те, що українська проблема це штучна вигадка німців, а українці це німецькі агенти. Боротися проти таких уявлень було надзвичайно важко.

Тимменше Управа Союзу докладала всіх зусиль, щоб проломити ці упередження французів. Десятки різних меморіялів до французького уряду, до поодиноких визначних державних мужів, публіцистів і журналістів Франції давали вичерпуючі інформації і про

українську еміграцію у Франції й про положення й змагання української нації.

В часи Карпатської України канцелярія Союзу кожного дня приймала в себе представників французького журналістичного, публіцистичного й наукового світу, достарчала їм потрібних інформацій про українську проблему й служила своєю бібліотекою у французькій і західноєвропейських мовах джерелом до правильного розуміння й висвітлення українських справ.

Велика частина з повені матеріалів про Україну, якими була переповнена тодішня французька щоденна преса, тижневики й журнали, походила якраз від Українського Народного Союзу. На Зіздах Союзу часто гостями були визначні французькі політики, науковці, журналісти, чи публіцисти.

3. — «Українське Слово» й Друкарня

Вже на початку свого існування Союз розгорнув таку широку діяльність, що після одного року його праці виявилась невідкладна потреба власного пресового органу. Спочатку була думка відновити видання «Незалежності», заснованої інж. Сціборським. Одначе в ході дискусій рішено на пропозицію Ол. Бойкова гріститупити до видання тижневика з назвою «Українське Слово». Це рішення винесено на засіданні Управи Союзу памятного дня 10. грудня 1932. року. Таким чином Український Народний Союз дістав міцну зброю для ведення своєї національно-соборницької боротьби у формі власного пресового органу. Перше число «Українського Слова» появилося циклостилевою технікою 1. травня 1933 року при наявности двох сотень передплатників. Першим і довголітнім редактором «Українського Слова», його батьком і душею став Олександр Бойків. Початки були дуже важкі. Союз ставив тільки свої перші кроки й

Українське Т-во «Просвіта» в Соссе-ля-Кампань

видавання власної газети, хай і цикльостилювої, не була проста справа.

Та завдяки впертості й завзяттю його редактора й змінки фанатичних прихильників власного органу, з-поміж яких назвати треба сл. п. Леся Киселицю, й безкраю жертвенного робітництва перші труднощі переборено й уже при кінці червня 1934 року появилось перше число «Українського Слова» у новому, друкованому виді великого газетного формату. В цьому самому форматі появляється «Українське Слово» й тепер.

Треба було бачити, з яким зворушенням, з якою гордістю й радістю, їдучи в потязі, розгортали ентузіястичні передплатники свою власну українську газету, з якою без сорому могли показатися між чужими людьми. Наївна радість, простодушна гордість! Але якраз вона давала можливість газеті жити й розвиватися! Такої грошової жертвенности, як у цих простих робітників, членів Союзу й читачів «Українського Слова», мені ніде й ніколи досі не доводилося бачити.

Помимо величезних фінансових труднощів «Українське Слово» появлялося безперерійно й дуже скоро сталося не тільки органом Українського Народного Союзу, не тільки газетою українців Франції й усіх континентів, де жили українці, але в першу чергу міцною й голосною, вільною трибуною поневоленої України, що стікала гарячою кров'ю неустрашимих борців за її волю, за її місце під сонцем.

Заложене на початку 1933 року заслуженим діячем і журналістом **Олександром Бойковом** при співучасті блискучого публіциста й ідеолога українського націоналізму сл. п. інж. **Миколи Сціборського** та ген. **Миколи Капустянского**, «Українське Слово» згуртувало довкола себе цвіт українських культурних, громадських і державницьких духово-творчих сил краю й вигнання між двома війнами, що всебічно розробили, поглибили

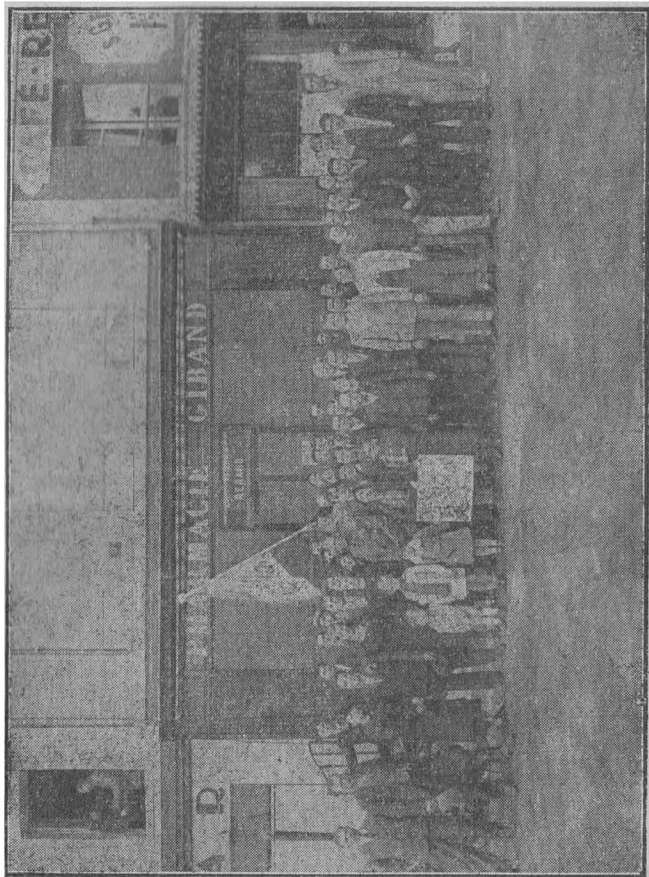
й викристалізували українську національну ідею, висунувши таким чином «Українське Слово» на чоло української незалежної преси поза межами поневоленої Батьківщини. Великого вкладу праці й публіцистичного та журналістичного таланту вклав у розбудову високого рівеня «Українського Слова» довголітній його головний редактор **Володимир Мартинець**.

З широкого кола постійних співробітників «Українського Слова» згадаємо кілька імен, з яких сьогодні деякі вже вписані золотими літерами в історії визвольної боротьби українського народу, як ось: **Микола Сціборський, О. Ольжич, Чемеринський-Оршан, Демо-Довгопільський та Микола Чирський**, що як революціонери життя своє віддали в чинній боротьбі за Україну.

Поруч них такі імена, як Олександр Бойків, Володимир Мартинець, Євген Онацький, Д-р. Остап Грицай, Микола Капустянський, Дмитро Андрієвський, М. Бажанський, Микола Ніцкевич, Євген Ляхович, Улас Самчук, М. Мухин, О. Павлюх-Гузарева, Юрій Косач, Ю. Артюшенко, Ярослав Стецько-Карбович, пполк. Тиміш Омельченко, сот. Чуб, сот. Григорій Рогозний, В. Войтанівський (згинув розстріляний більшовиками в Югославії), Др. Михайло Малько (Харбін), Д-р Іван Шлиндик (Харбін), Петро Сагайдачний, сот. Забелло (Туреччина), інж. Селешко і багато інших.

Вони зробили з «Українського Слова» не тільки трибуну української державницької й соборницької думки, але й міцну духову твердиню, що стояла на сторожі чистоти змагань за українську суверенність і державність.

В роках 1933-1940 «Українське Слово» було **єдиною** високоякісною українською газетою на європейському континенті, найвищим авторитетом не тільки для українців, але й для чужинців, приятелів і ворогів. Зокрема для українців було воно міцним цементом, що споїв в один моноліт, сповнив однією думкою, одним великим

Українське Т-во «Просвіта» в Віллерю

горінням Волі й Боротьби мільйонові маси українських вигнанців Європи, Америки й азійського Далекого Сходу.

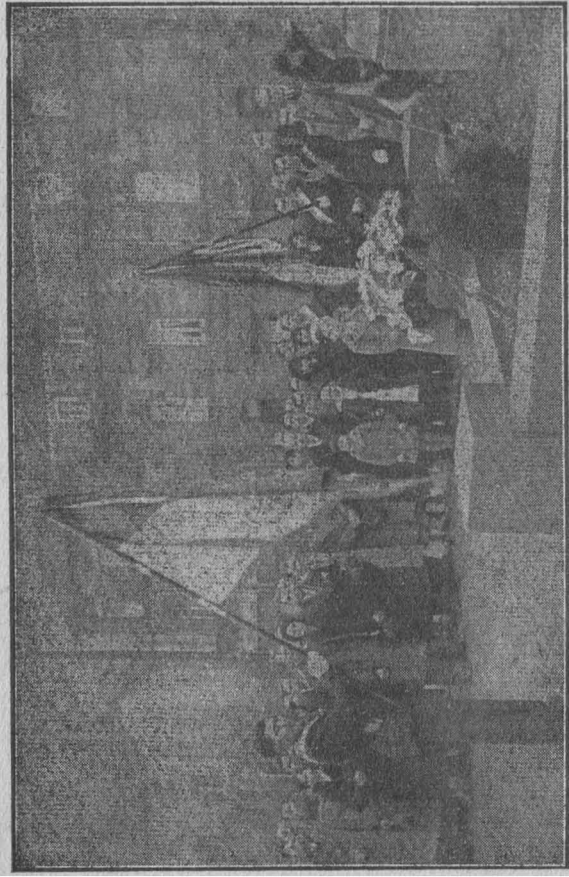
Можливість матеріяльного існування «Українського Слова» забезпечувала повсякчасно українська соборницька еміграція Франції, зокрема місцеве безкраю жертвенне українське робітництво, зорганізоване в Українському Народному Союзі, за що й належить йому велика честь і признання.

В 1938 році зусиллями знову ж таки Олександра Бойкова і за піддержкою членів Союзу організується в Парижі Перша Українська Друкарня, — новий здобуток українців у Франції, яка й бере на себе даліше видавання «Українського Слова».

В пам'ятні дні початку другої світової війни (1939-1940), коли все українське організоване життя у Франції мусіло спинитися, «Українське Слово» стало для українців усім: вчителем, порадником і провідником, що не зважаючи на важкі умовини воєнного стану, мужньо відстоювало права України, зокрема тоді, коли українців Франції силувано служити в армії ворога — поляків.

В червні 1940 року, з приходом німців до Франції, «Українське Слово» мусіло замовкнути на повних сім років. В січні 1944 німецька окупаційна влада опечатує українську друкарню, а редактора «Українського Слова», Олександра Бойкова арештує й вивозить до Німеччини, де він повний рік карається в тюрмі.

З хвилиною визволення Франції в літі 1944 року купка озброєних українських наймитів Москви вломлюється до приміщення української друкарні й господарює не своїм добром до лютого 1948. року. Помимо червоного терору й загального пригноблення серед українців Франції, керівники друкарні й редактор «Українського

**Участь «Просвіти» в Вільню за своїм прапором
на французькому державному святі**

Слова» О. Бойків не здають позицій і всіми засобами борються за відзискання друкарні.

Вперті заходи увінчалися успіхом. Довгий і дорогий процес виграно, але замість друкарні червоні вандали залишили руїну. І знову жертвенне українське робітництво приходить зі щирою допомогою. Також співвласники її вкладають дальші свої капітали. Друкарня відбудовується. В жовтні 1948 року відновляється поява «Українського Слова», правда в дуже скромному циклоstileвому виді, бо друкарня ще не відремонтована.

Щойно в червні 1949 року виходить «Українське Слово» в такому виді й форматі, як перед війною й знову заговорило до українців світу, несучи ім Українську Правду, вказуючи Велику Мету, за яку згинули його великі сподвижники й співробітники: Микола Сціборський, О. Ольжич, Оршан-Чемсеринський, Демо-Довгопільський, Микола Чирський, мученики України й героїчні бійці за її соборність, волю й суверенність, як також безіменні герої — тисячі читачів і вихованців «Українського Слова».

4. — Акція проти Союзу

Жвава й з розмахом та динамізмом, невиданим досі між українцями Франції, ведена діяльність Союзу, його величезні успіхи на всіх ділянках національно-громадського життя вивели з рівноваги світоглядових противників Союзу й викликали в них заздрість і злобу, що згодом обернулась у страшну ненависть і активне поборовання так самого Союзу, як установи, як теж провідних його діячів. Ген. Капустянський, О. Бойків, інж. Сціборський і інші стали предметом, на який лилися найнеймовірніші напади. Ляйтмотивом усіх цих нападів з боку інакшедумаючих українців (!) був на всі лади й у всіх нюансах повторюваний без упину закид германо-

фільства, гітлерівської агентури й чого тільки хочете. Від большевиків, почерез «уенерівців», соціал-шаповалівців і на гетьманцях кінчаючи, всі на цьому пункті знайшли спільну мову й, ніби змовившись між собою, вели, без передишки, концентричний наступ, на ненависний їм Союз.

Всіх цікавих перевірити ці твердження відсилаю до річників «Тризуба» й шаповалівських видань, в яких цього «виховного» матеріалу стільки, що хоч гаті гатити.

Для зразку наведу кілька цитатів із шаповалівської «Української Волі», що виходила в Парижі:

«Вся наша еміграція у Франції, від початку її появи, позначилась дуже значною діяльністю у ній ворожих сил. Всю її й весь час переходили й зараз переходять цілі хвилі ділання орієнтації і різних ворожих і чужих агентур. Хоч в останніх роках ущухли такі орієнтації, як большевицька й польська, але зате в цих роках розбуяла німецька орієнтація, яка зараз і потрясає нашу еміграцію».

«Українська Воля», ч. 9. за 15. 3. 1939.

«Склад публіки в одній половині був одноманітний. Це членство Громади (шаповалівської — М. Н.) та люди її середовища. А в другій — ріжноманітний, усіх течій і напрямків та орієнтацій. Між цими останніми було й з десяток германофілів од наших «націоналістів»... (підкресл. мое — М. Н.).

«Українська Воля», ч. 9. за 15. 3. 1939.

«ВДОВА ПО КОНОВАЛЦЮ. Серед нашої еміграції у Франції досить часто можна на підкріплення своєї агітації почути від фашистів

таке: Гітлер залюбився у Коновальцеву вдову та хоче з нею оженитися. Але вона становче заявила, що віддасться за Гітлера лише в тому разі, як Гітлер відібе собі Україну, котра, мовляв, і стане їй за посаг у цій женняці з Гітлером».

«Українська Воля», ч. 9. за 15. 3. 1939.

На таку огидну й нікчемну провокацію досі, крім большевиків і москалів узагалі, ще ніхто не здобувся. І це писалось над свіжою ще могилою національного героя, що життя своє віддав за Україну, приймаючи смерть з рук сталінських і гітлерівських опричників.

«В цій праці треба найпильнішу увагу звернути на ту частину нашої еміграції, що затуманена нашими фальш-націоналістами, проводирі яких ведуть працю під гітлерівською машкарою...»

«Українська Воля», ч. 4. за 31. 8. 1938.

«Про мене, облудниками на еміграції у Франції, в першу чергу, є редактори фашистського «Українського Слова», та ті з емігрантів, що тримаються цієї газети і які чомусь узивають себе «українськими» націоналістами... (підкреслення й лапки в оригіналі).

«А як прислухатись до цих, що тримаються «Укр. Слова», до цих, що взивають себе «українськими» націоналістами, — вони як і є «націоналістами», то не українськими, а чисто німецькими: ...Простягають руки тільки під німецьке небо і моляться до Гітлера, як до бога». (Бога з малої літери й усі підкреслення в оригіналі).

«...для добра панів і фашистів тут працює Скоропадський, Бойків і ген. Капуста».

«Очевидність цієї брехні вже зовсім одшто-
вхнула людей від них і це не пішло нашим
тут гітлерівцям...» (Підкреслення мое — М. Н.)
«Українська Воля», ч. 4. за 31. 8. 1938.

І це тільки кілька «квіток» і то лише з двох чисел
«Української Волі» ген. Шаповала.

Така солідарна постава до Союзу всіх його українсь-
ких противників не могла пройти мимо очей і вух
французької влади. Адміністративна влада, зокрема по-
ліція, в якій служили як спеці москалі й поляки, при-
ятелі українських большевиків, соціалістів і інших.
повірила в згодане германофільство Союзу й почала
його непокоїти безконечними поліційними анкетами,
допитами й переслухуваннями. Все закінчилося висил-
кою з Франції в 1938. році голови Союзу — ген. Капу-
стьянського, культурно-освітнього референта — Леся
Киселиці й інж. Сціборського. В 1939. році висилку з
Франції одержав також Ол. Бойків*). Союз залишив-
ся цілим, але в колах паризької поліційної влади за-
лишилось за ним нічим (хіба брехливими доносами за-
здрісних землячків!) не підтвержене підозріння в гер-
манофільстві.

Такими засобами намагалися противники Союзу —
однокровні українці знищити його, бо не маючи за со-
бою ніякої національної ідеї — в чесній ідеологічній
боротьбі знищити Союзу не могли, бо звісно «з порож-
нього не наллеш».

5. — Стан Союзу перед вибухом війни

Не зважаючи на всі ці колоди, діяльність Союзу
швидко росла, противники ж, мимо сильної протекції,

*) Висилку О. Бойкова й Л. Киселиці згодом анульо-
вано й вони змогли залишитися у Франції.

Українське Т-во «Рідна Хата» в Монлюсоні

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

хилились до упадку, втрачаючи всякий вплив у широких українських масах у Франції, що беззастережно стали в ряди Союзу й висунули його на чоло, як єдину велику репрезентаційну установу українців на французькому терені. Найкращим свідомством цього буде список низових організацій — членів Союзу, що його прикладаємо:*)

- 1) Український Громадський Комітет — в Омекурі (М. і М.),
- 2) Українське Т-во «Просвіта» — в Мелені (С. і М.),
- 3) Українська Громада — Шампань (С. і М.),
- 4) Українське Національне Т-во «Рідна Хата» — Монлюсон (Алліе),
- 5) Українське Т-во «Просвіта» — Шуазі-ле-Руа (Сена),
- 6) Українське Допомогове Товариство — Ольне (С. і О.),
- 7) Українське Культурно-освітнє Товариство — Монтро (С. і М.),
- 8) Українська Громада — Мезон-Альфор (Сена),
- 9) Українське Т-во «Просвіта» — Біанкур (Сена),
- 10) Українське Т-во «Просвіта» — Іврі (Сена),

*) Поданий список обіймає тільки статутново оформлені організації й затверджені владою. Нема в ньому більше, ніж трьох десятків українських осередків, оформленню яких перешкодив вибух війни. Не всі подані тут організації доіснували до вибуху війни, в моменті якого Союз начисляв 78 чинних організацій.

Українське Товариство ім Ів. Франка в Провен

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

- 11) Український Національний Клуб — Нільванж-Кнютанж (Мозель)
- 12) Українське Т-во «Просвіта» — Комантрі (Алліе),
- 13) Українське Т-во «Просвіта» Везін-Шалет (Люаре),
- 14) Українська Студентська Громада — Париж,
- 15) Українська Громада — Пюто (Сена),
- 16) Українська Громада — Канн (Альп Марітім),
- 17) Українське Т-во ім. Ів. Франка — Ліберкур (Па де Кале),
- 18) Українське Т-во «Просвіта» — Фривіль-Ескарботен (Сомм),
- 19) Українське Т-во «Просвіта» — Версаль (С. і О.),
- 20) Українська Громада у Франції — Париж,
- 21) Українське Т-во «Просвіта» — Нансі (М. і М.),
- 22) Українське Т-во «Просвіта» — Монсо-ле-Мін (С. і Л.),
- 23) Українська Громада ім. Ів. Мазепи — Діжон (Кот д'Ор),
- 24) Українське Т-во «Просвіта» — Санс (Йонн),
- 25) Українське Т-во «Просвіта» — Суасон (Ен-Айсне),
- 26) Українське Т-во «Просвіта» — Тіні (Па де Кале),
- 27) Українське Т-во «Просвіта» — Тартіє (Ен-Айсне),
- 28) Українське Т-во «Просвіта» — Ст. Ельоа-ле-Мін (Пві де Дом),
- 29) Українська Громада — Понт-а-Мусон (М. і М.),
- 30) Українське Т-во «Просвіта» — Орлеан (Люаре),
- 31) Українське Т-во «Просвіта» — Мілюза (Го-Рен).

Декорація естради на жалібній академії в честь полк. Коновальця в «Просвіті» в Турні

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

- 32) Українське Т-во «Просвіта» — Меніль-Амельо (С. і О.),
- 33) Українське Т-во «Просвіта» — Соссе-ля-Кампань (Ер),
- 34) Українське Т-во «Просвіта» — Бре-сюр-Сомм (Сомм),
- 35) Українське Т-во «Просвіта» — Ліон (Рона),
- 36) Українське Т-во «Просвіта» — Віллерю (М. і М.),
- 37) Українське Т-во «Просвіта» — Ляон (Ен-Айсне),
- 38) Українське Т-во «Просвіта» — Реймс (Марна),
- 39) Українське Т-во «Просвіта» — Реданж (Мозель),
- 40) Українське Т-во «Просвіта» — Ст. Етієн (Люаре),
- 41) Українська Громада «Відродження» — Гренобль (Ізер),
- 42) Українське Товариство «Просвіта» — Герсеранж (М. і М.),
- 43) Українське Т-во «Просвіта» — Мо (С. і М.),
- 44) Українське Національне Т-во ім. Ів. Франка — Провен (С. і М.),
- 45) Українське Т-во «Просвіта» — Шальон-сюр-Марн (Марна),
- 46) Українське Т-во «Просвіта» — Клермон-Ферранд (Пві-де-Дом),
- 47) Українське Т-во «Просвіта» — Мормант (С. і М.),
- 48) Українське Т-во «Просвіта» — Больвілер (Го Рен).
- 49) Українське Т-во «Просвіта» — Брієнон-сюр-Армансон (Йонн),
- 50) Українське Т-во «Просвіта» — Еперне (Марна),

Українська Громада ім. Шевченка в Кольомбель

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

- 51) Українське Т-во «Просвіта» — Руассі-ан-Франс (С. і О.),
- 52) Українське Т-во «Просвіта» — Шізей,
- 53) Українська Громада — Геньон (С. і Л.),
- 54) Українське Т-во «Просвіта» — Шато-сюр-Епт (С. і О.),
- 55) Українське Т-во «Просвіта» — Труа (Об),
- 56) Українське Т-во «Просвіта» — Вітрі-ле-Франсуа (Марна),
- 57) Українське Т-во «Просвіта» — Фім (Марна),
- 58) Українське Т-во «Просвіта» — Бре - сюр-Сен (С. і М.),
- 59) Українське Т-во ім. Б. Хмельницького — Буліні (Мез),
- 60) Українське Т-во «Просвіта» ім. Симона Петлюри — Кріст де Сакле (С. і О.),
- 61) Українська Громада ім. Т. Шевченка — Кольомбель (Кальвадос),
- 62) Українське Т-во «Просвіта» — Турні (Ер),
- 63) Українське Т-во «Просвіта» — Віллер-сюр Мон-транд,
- 64) Українське Т-во «Просвіта» — Дамвіль (Ер),
- 65) Українське Т-во «Просвіта» — Тальянж (Мозель),
- 66) Українське Т-во «Просвіта» — Куртене (Люаре),
- 67) Українське Т-во «Запоріжжя» — Кульоміе-Муру (С. і М.),
- 68) Українське Т-во «Просвіта» — Дів-сюр-Мер (Кальвадос),
- 695) Українське Т-во «Просвіта» — Ле Като (Норд),

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

- 70) Українське Т-во «Просвіта» — Барлен (Па де Кале),
- 71) Українська Громада — Крансак (Аверон),
- 72) Українське Т-во «Просвіта» — Ст. Пер-Тур (Ендр і Люар),
- 73) Українське Т-во «Просвіта» — Розендаель-Дюнкерк (Норд),
- 74) Українське Т-во «Просвіта» — Тіонвіль (Мозель),
- 75) Українське Т-во «Просвіта» — Лябурс (Па де Кале),
- 76) Українське Т-во «Просвіта» — Мутіє (М. і М.),
- 77) Українське Т-во «Просвіта» — Ножан-сюр-Сен (Об),
- 78) Українське Т-во «Просвіта» — Тукеніє (М. і М.),
- 79) Українське Т-во «Просвіта» — Льом (Норд),
- 80) Українське Т-во «Просвіта» — Свіпп (Марна),
- 81) Українське Т-во «Просвіта» — Сезан (Марна),
- 82) Українське Т-во «Просвіта» — Куркорон (С. і О.),
- 83) Українське Т-во «Просвіта» — Родез (Аверон),
- 84) Українське Т-во «Просвіта» — Мерікур (Па де Кале),
- 85) Українське Т-во «Просвіта» — Льонгмезон (Ду),
- 86) Українське Т-во «Просвіта» — Сальомінн (Па де Кале),
- 87) Українське Т-во «Просвіта» — Паре-ле-Моніяль (С. і Л.)

Ген. Штабу ген.-хор. Микола Капустянський
Перший Голова УНСоюзу у Франції

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

Вже після війни повстали організації Союзу ще в таких місцевостях:

- 88) Українське Т-во «Просвіта» ім. С. Петлюри — Круазіль (Па де Кале),
- 89) Українське Т-во «Просвіта» — Страсбург (Ба Рен),
- 90) Українське Т-во «Просвіта» — Кольмар (То Рен),
- 91) Українське Т-во «Просвіта» — Вієнн (Ізер),
- 92) Українське Т-во «Просвіта» — Сарребург (Мозель),
- 93) Українське Т-во «Просвіта» — Шенек (Мозель),
- 94) Українське Т-во «Просвіта» — Буа д'Арсі (С. і О),
- 95) Українська Громада — Альгранж (Мозель). Передвоєнна організація, по війні зреорганізована стала членом Союзу.
- 96) Українське Т-во «Просвіта» — Ст. Поль (Па де Кале),
- 97) Українське Т-во «Просвіта» — Монтуа-ля-Монтань (Мозель),
- 98) Українське Т-во «Просвіта» — Мец (Мозель).

Активне членство цих товариств хиталося щодо числа від 25 до 200. Під активним членством розуміємо таких, що вплачували регулярно свої членські вкладки. Відносно великий відсоток українців з різних причин формально стояв поза рямками організацій, хоч і

брав дуже активну участь у культурно-освітній праці й щодо жертвенности на національні цілі не відставав від формальних членів. Таким чином Український Народний Союз гуртував у своїх рядах приблизно п'ять тисяч дійсних, вписаних, членів і стільки ж т. зв. прихильників і симпатиків, що разом дає около десять тисяч українців, число, яке до сьогодні не досягнула ще ніяка українська центральна організація у Франції.

Як видно вже з цього короткого перегляду, Український Народний Союз у Франції був напередодні другої світової війни найбільшою організацією української еміграції не тільки у Франції, але й в цілій Європі.

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

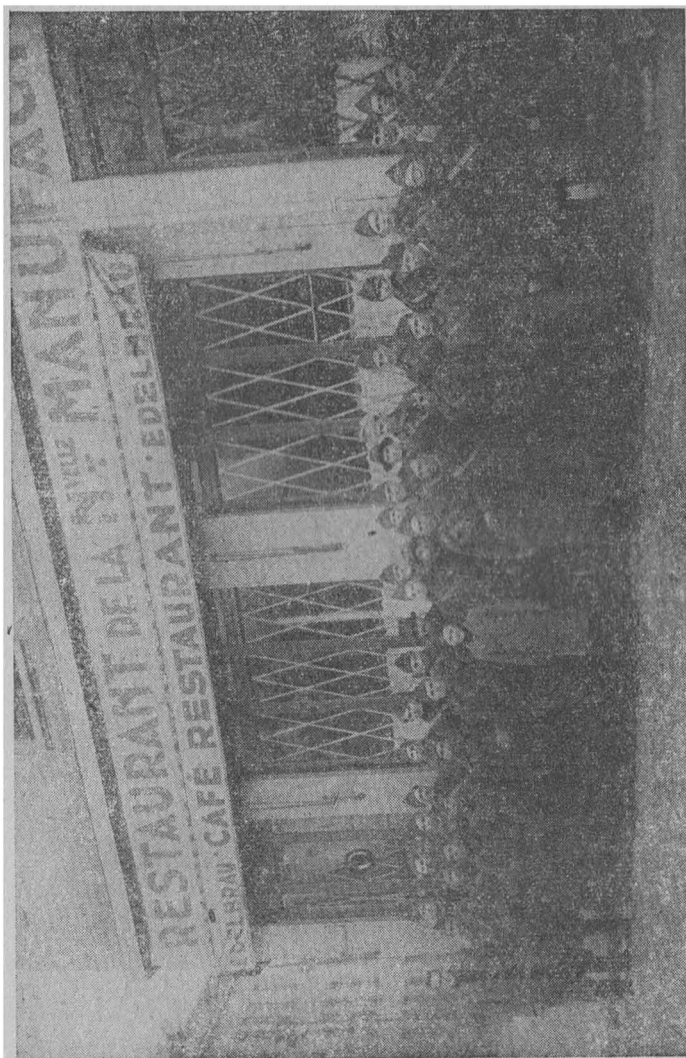
III

Під прапори Франції!

(1939 — 1944)

Іван Курок: ЩОДЕННИК ЛЕГІОНЕРА

Роки 1944-1945.

В гостях у лоньскій «Просвіті»

Під прапори Франції!

(1939 — 1944)

Тому й не диво, що коли в 1939-40 рр. грізна нава-
ла німецьких грабіжників Гітлера напала на Францію,
українська еміграція, організована в **Українському
Народному Союзі**, вислала на поле бою п'ятитисячну
масу українських добровольців, що зо зброєю в руках, з
піснею на устах, пішли бадьоро в бій і на просторих
полях над річками Мезою й Сомою, в нерівній бороть-
бі, клала свої буйні голови за Францію й за Україну
рівночасно, відновляючи ось так, забуту вже, тради-
цію Григора Орлика й його Січовиків.

Вже в перших тижнях війни, у вересні 1939 року,
сотні членів «Українського Народного Союзу» з усіх
кінців Франції зголосилися до чинної військової
служби на час війни й по перевишколі пішли негайно
на фронт у рядах французької Чужинецької Легії.

Зокрема, за вказівками Управи Народного Союзу,
полковник **Петро Закусило** («Просвіта» — Нансі) в
Нансі, сотник інж. **Заворицький** (голова Українського
Народного Союзу та голова Українського Громадсь-
кого Комітету — Омекур) у Вердені, Ілля **Кокоць** (го-
лова Українського Національного Клубу в Нільванжі,

та **Петро Білинський** (голова «Просвіти» — Тіонвіль) у Мецу та Тіонвіль, **сотник П. Лагошин**, **др. Мусянович** та **К. Гринчук** («Просвіта» — Ліон) у Ліоні, **сотник З. Різників** і **сотник О. Козельський** («Відродження — Гренобль») у Греноблі, **підполковник Недайкаша** в Сансі, а далі представники «Просвіт» в Шалеті, Мелені, Діжоні, Клермон-Феррані, Монлюсоні, Ліберкурі й інші поробили негайні заходи перед французькою військовою й цивільною місцевою владою, щоб українці могли ангажуватися до французьких бойових одиниць.

В наслідок цього тисячі українців з цих департаментів зголосилися негайно у ряди французьких збройних сил. Багато з них вже в перших місяцях війни полягли на полі бою*).

Спочатку все йшло гаразд. Положення основно змінилося з хвилиною, коли в листопаді цього ж року, по упадку Польщі, до Франції перенісся польський уряд і недобитки польської армії. В порозумінні й за підтримкою французького уряду почали поляки організувати на скору руку свою армію, мобілізуючи до неї всіх польських громадян, що жили у Франції. У відповідь на польську мобілізацію українці сказали своє тверде й рішуче ні! Очевидна річ, польському урядові

*) За прикладом Союзу подібну акцію вів також ген. Микола Шаповал, що при допомозі своєї організації заангажував до французьких збройних сил кілька сотень (около сімсот) своїх членів. Коли ж виникли труднощі в ангажуванні українців у зв'язку з появою польського уряду на терені Франції, (— про ці труднощі гляди далі —), акція ген. Шаповала заламалася й він у дальшому користувався тільки здобутками, що їх завзятою боротьбою досягала Управа Союзу. Сам він не ангажував ні себе, ні своєї організації в цю боротьбу, ставши зовсім на боці.

дуже не сподобалося, що українці, громадяни Польщі, замість до польської, зголошувалися масово до французької армії і ще на кожному кроці заявляли представникам французької адміністративної й військової влади, що поляки це історичні вороги України, що неправдоно загарбали собі українські землі й, порушуючи міжнародні договори, гарантовані теж Францією, переслідували жорстоко українське сім-мільйонне населення й нищили безпощадно його вікові культурні надбання; тому битися за Польщу українці не підуть.

Полякам ходило про те, щоб показати перед світом, що Галичина й Волинь, окуповані в той час москалями, це корінні польські землі. Ворожа, антипольська постава українців, емігрантів із цих земель, доказувала зовсім щось інше. Оцей непередбачений «бунт гайдамакуф» взялися поляки ліквідувати за всяку ціну. На наслідки не довелося довго чекати. Вже в половині листопада, на інтервенцію польського уряду, всі французькі рекрутаційні станиці рішуче відмовилися приймати українських добровольців, відсилаючи їх до польських станиць. Управа Українського Народного Союзу видала заклики до українців стояти твердо на своїх позиціях: до польської армії не йти та на місцях домагатися допущення українців до французької армії. Поляки відповідали доносами, брехливими наклепами та безсоромними провокаціями. Членів Управи Союзу, як і видних українців на провінції, представляли французам як небезпечних комуністів, агентів червоної Москви. Почалися арештування. Велике число свідомих і діяльних членів Союзу на провінції опинилося у в'язницях і концентраційних таборах, інших силою забирали до польської еміграційної армії. (Автор цих рядків був арештований 21 листопада 1939 в Парижі й відданий у польські руки, правда не надовго: заходами, прихильних українській справі,

Гурток членів «Просвіти» в Нансі відходить до французького війська. Голова «Просвіти» **Григор Тимців** (стоїть другий з права) поляг за Францію. Секретар **Іван Гречанюк** (сидить другий з права) не вернувся з німецького полону. **Полк. Закусилло** (сидить третій з права).

французьких старшин був негайно звільнений). Такими засобами думав польський уряд розбити організовані лави українців на терені Франції й зломити його боротьбу за свою національну честь.

Та Управа Українського Народного Союзу, що керувала всією українською акцією, не відступила й негайно почала перед французькою владою енергійні заходи за допущення українців до французької армії. Піддержуючи духа в українських масах на провінції, повела на терені Парижа тяжку боротьбу з польським урядом, боротьбу, вислід якої залежав виключно від французьких урядових чинників, які треба було здобути й переконати в слушності українських домагань. Добре обґрунтовані меморіяли й численні особисті інтервенції членів Управи у французьких Міністерствах Закордонних, Воєнних і Внутрішніх Справ, вкінці обширний меморіал-телеграма до прем'єр-міністра Франції дали свої наслідки. З канцелярії прем'єр-міністра прийшло до Управи Союзу офіційальне повідомлення, в якому признано українцям право вільного вибору: служити в польській армії, або у французькій Чужинецькій Легії.

Мало цього, від французького Міністерства Війни добилася Управа Союзу ще й установлення, так при польських рекрутаційних станицях, як і в самій польській армії, комісій, зложених з французьких старшин, що мали обов'язок припильнувати, щоб поляки не брали до своєї армії тих українців, що собі цього не бажали. Таким чином сотні українців, вже інкорпорованих в польську армію, переведено до французької Чужинецької Легії.

Ось так, завдяки своїй енергії з одного боку й надзвичайній дисципліні, національній свідомості та рішучій поставі широких мас організованого членства з другого, при активній і не менш рішучій підтримці

Чотири брати Шинни («Просвіта» — Нансі) у французькій війську. Один з них згинув за Францію

«Організації Державного Відродження України» в Нью-Йорку, «Українського Народного Союзу» в Америці, «Українського Національного Об'єднання» в Канаді, Українського Товариства «Відродження» в Аргентині, Української Національної Ради в Бельгії, Української Громади в Римі та Преосвященного Єпископа Івана Бучка й багатьох чільних українських діячів так з неутральних країн Європи (Болгарія, Туреччина), як і зза океану (Бразилія), Управа Українського Народного Союзу зуміла:

врятувати національну честь українців у Франції,

показати компетентним французьким колам, що західні українські землі були, є і будуть тільки українськими землями;

врешті добровільною, спонтанною й масовою участю українців у збройній боротьбі французького народу з гітлеризмом і його німецькими ордами, годованими, одягненими й обутими большевицькою Москвою, зуміла також доказати, що українська справа це ніяка німецька чи большевицька інтрига, а вікова й кривава боротьба 45-мільйонного народу за свою національно-державну свободу.

Коли ж узяти під увагу ще й умовини, в яких довелося Управі Союзу діяти (воєнний стан з усіма наслідками), і противника, з яким мусіла вести боротьбу (польський уряд був для французів законним урядом союзної воюючої держави!), то українська перемога набирає ще більшого значення й сили.

У своїй боротьбі натрапила Управа Українського Народного Союзу ще й на чималі перешкоди таки з боку самих українців. Були це, з одного боку, українські польонофільські елементи, що станули беззастережно

по польському боці й цією своєю поставою дуже утруднювали акцію Союзу перед французькою владою*). З другого боку, замотелічені Сталіно-Гітлерівським пактом приязні, українські большевизани повели серед українських низів неперебірливу кампанію проти членів Управи *1) Союзу, називаючи їх «запроданцями

*) Гляди статтю в паризькому «Тризубі» за вересень 1939: «Ми за Францію, Англію й Польщу».

В січні 1940 Українське Товариство бувших вояків Армії УНР, очолене ген. Удовиченком, влаштувало свято державности з нагоди 22. січня (про свято соборности не могло бути й мови!), на якому був присутній польський амбасадор в Парижі Лукасевіч, як почесний гість і це в часі, коли сотні українців каралось в польських військових в'язницях і у французьких концтаборах за те, що як українські патріоти відмовились служити в польській еміграційній армії.

*1) У склад Управи Українського Народного Союзу у Франції входили в цьому часі такі особи, вибрані останнім (VII-мим) передвоєнним Зїздом Союзу, що відбувся в квітні 1939 року:

1) Инж. Панас Заворицький (помер у вересні 1943) — Голова;

2) Ред. Олександр Бойків — Заступник Голови;

3) Мирослав Небелюк — Генеральний Секретар;

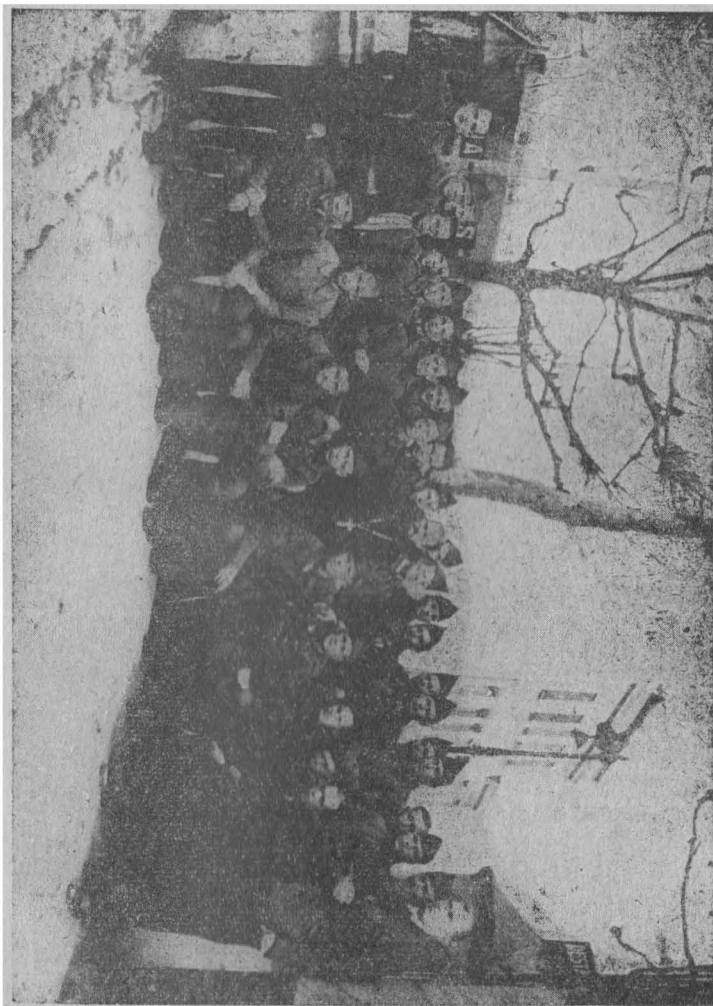
4) Іван Стасів — Фінансовий Референт до червня 1942. На його місце кооптований Павло Підгородецький;

5) Теодозій Цвікула — Організаційний Референт;

6) Лесь Киселиця (помер у вересні 1940) — Культурно-освітній Референт;

7) Петро Шкредка — член Управи;

8) Любомир Гузар — кооптований Управою Референт зовнішніх звязків.

**Отець Братко, гр-кат. священник з Ліону
між українськими легіонерами.**

французько-англійських буржуїв», що за «грубі гроші продають збаламучене українське гарматне мясо» в той час, коли Гітлер і Сталін несуть свободу й визволення робітничим масам західньої Європи.

Не зважаючи на всі ці великі труднощі й колоди під ногами, українці у Франції виконали блискуче свої обов'язки супроти своєї власної батьківщини, України, як теж, у ще більшій мірі, супроти гостинної Франції, віддаючи їй свою кров і життя. Через канцелярію Українського Народного Союзу в Парижі перейшло понад сім тисяч фізично найздоровших українців, з яких п'ять тисяч, узнаних здібними до зброї, підписало, на час війни, контракт військової служби в Чужинецькій Легії. В її складі брали участь у всіх великих боях з німецькою навалою за Фляндію, під Седаном, над Сомою (місяць травень 1940), а відтак над Сеною, Марною, Люарою й Соною (місяць червень 1940), залишаючи на полях боїв сотки вбитих і важко ранених. Багато українців попало теж до ворожої неволі.

Ось такою ціною платили українці Франції за її гостинність*).

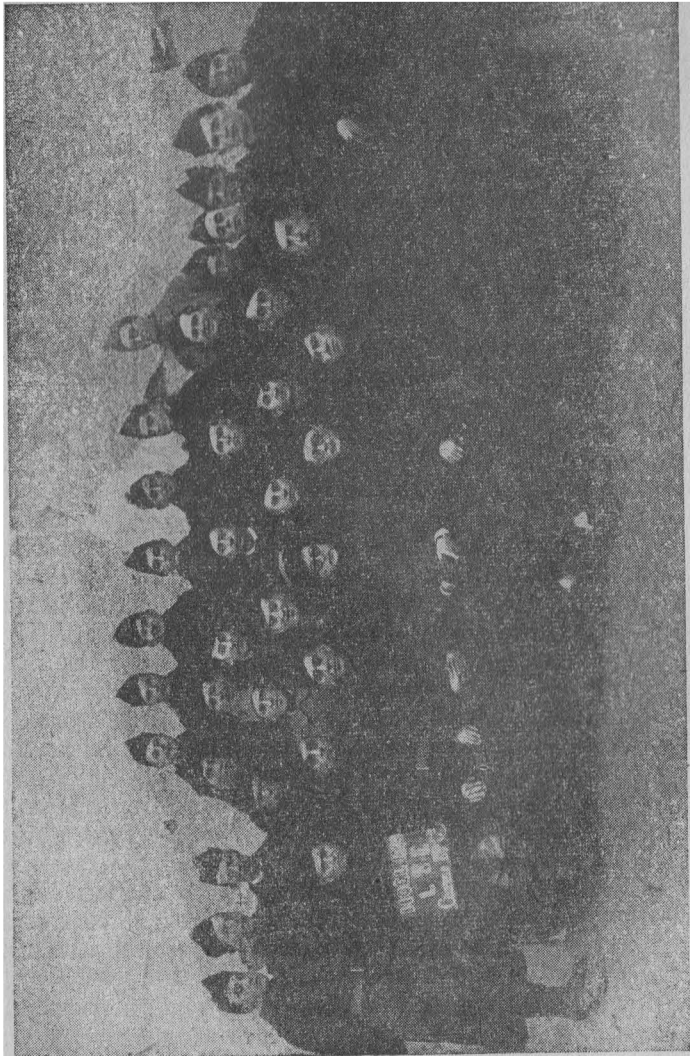
*) Влітку 1948. р. мав я нагоду побувати в Клермон-Феррані і тут із кол місцевої Філії **Т-ва б. вояків Армії УНР** довелось мені почути закид, що ніби Управа Союзу не допустила до створення окремого українського легіону при Французькій Армії, що його організацією в часі війни (1939-1940) мав би займатися ген. Удовиченко. Мені ясно було, що таке неймовірне обвинувачення не могло зродитися в Клермон-Феррані, але тільки в Парижі, звідки й заблукало до столиці Овернії з метою дати місцевим членам Військового Т-ва зброю в їх завзятій акції повалити й розбити місцеву «Прогресиву».

Що ж торкається творення українського легіону, ці-

Опинившись в Легії, в якій творили найчисленнішу національну групу добровольців, своєю бездоганною поведінкою, взірцевою дисципліною й національною солідарністю, що дивувала всіх чужинців, зуміли українські легіонери здобути приязнь і пошану так з боку французьких старшин і рядового вояцтва, як і цивільного французького населення, що завжди ентузіастично вітало й гостило українських вояків. Свій побут у французькому війську використали ще й на те, щоб ознайомлювати французів з Україною, українським народом і його змаганнями й боротьбою за волю. Не один французький старшина, підстаршина, чи рядовик, і не одна місцевість розлогої Франції, може вперше в сво-

кавих про це довідатися відсилаємо до архівів французьких міністерств закордонних і військових справ. Там знайдуть імпазантне число різних меморіялів, що їх Управа Союзу висилала в цій справі. Не відомо нам, чи щось подібне робило середовище ген. Удовиченка.

Щоправда, в Парижі кружляли неперевірені вістки, що буцімто уряд УНР, очолюваний проф. О. Шульгином, робив старання перед польським урядом ген. Сікорського, щоб створити український легіон при польській армії. Для поляків це мусіла б бути приманлива перспектива, бо український легіон як складова частина польської армії був би для польського уряду ідеальним аргументом в його боротьбі з Управою Союзу. Залишається відкритим питання, чи французький уряд дав би був свою згоду на творення такого «легіону», як і також, звідки такий «український» легіон набрав би вояків. Все це, очевидна річ, тільки здогади й скільки в них правди, важко зараз сказати, хоч, може клермонферранські балачки між тамошніми членами Військового Т-ва й є аллюзіями відносно легіону при польській армії.

Чота українців з французьким старшиною

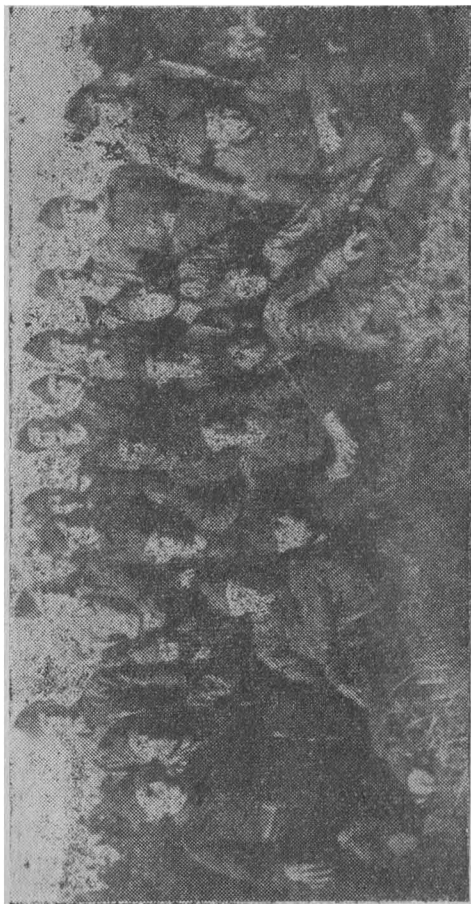

Група українських легіонерів

ему житті, довідались про існування України й українців. А чудова, безсмертна українська пісня, що її наші легіонери, як справжні українці, що то «як ідуть у бій, то співають і зо співом умірають», запопадливо плекали між собою, полонила серця й душі своїх і чужих. На її чарівні звуки воскресали в сірій масі старших службою професійних легіонерів, омертвілі душі «малоросів», б. вояків Денікіна, Врангеля, і вони тиснулися довкола українських співаків, заявляючи, що й вони сини України, що вони теж українці. Коли ж у хвилинах скрути підупадав бойовий дух різнонаціональної легіонерської братії, тоді старшини-французи наказували українцям співати. Бадьорими, бойовими українськими мелодіями підтримували духа своїх частин.

Зорганізований легіонером **Олексою Бабієм**, головою українського Т-ва «Просвіта» в Еперне, «Хор Українських Легіонерів» і Гурток танцюристів використовували кожную нагоду, щоб познайомити французів з українською самобутньою, музичною й танковою культурою, уладжуючи часті концерти української пісні й українських національних танків. Чи то в казармах, де дуже пильною публікою були французьке вояцтво й старшини до полковників включно, чи то на постоях в селі, чи містечку, де цивільне населення засипало квітами, солодощами й цигарками українських співаків і танцюристів у французьких одностроях, гомоніла лунко горда українська пісня, вистукував, жвавий, елегантний ритм українського танку під бурі оплесків щиро захопленої французької публіки.

Поруч із цим українські легіонери дбали й про своє духове життя, що було великим подвигом серед гущі професійних легіонерів усіх національностей, відомих із пияцького, розпусницького й картярського способу життя. Цій справі найбільше уваги й праці віддали відо-

Олекса Бабій зо своїми співаками

мі зі своєї багатой, широкої й жертвенної діяльності в Союзі Кость Баніт («Запоріжжя» — Кульоміе-Муру), Юліян Ізьо («Просвіта — Соссе-ля-Кампань») і гурт їх друзів з усіх кінців Франції, як Осип Солтис, Василь Думін, Іван Курок, Ярослав Тутко, Олекса Бабій, Дмитро Яворський, Сюркало Олекса, Серкіс Дмитро, Музика Онуфрій, Горбацьо Клим, Калужний Семен, Шевчук Василь, Мазурик Дмитро, Клиш Михайло, Лазор Василь, Панишак Григорій, Камянецький Михайло, Бойчук Іван, Базилевич Михайло, Триндяк Роман, М. Мартин, Волошин Василь, браття Коноби, і інші.

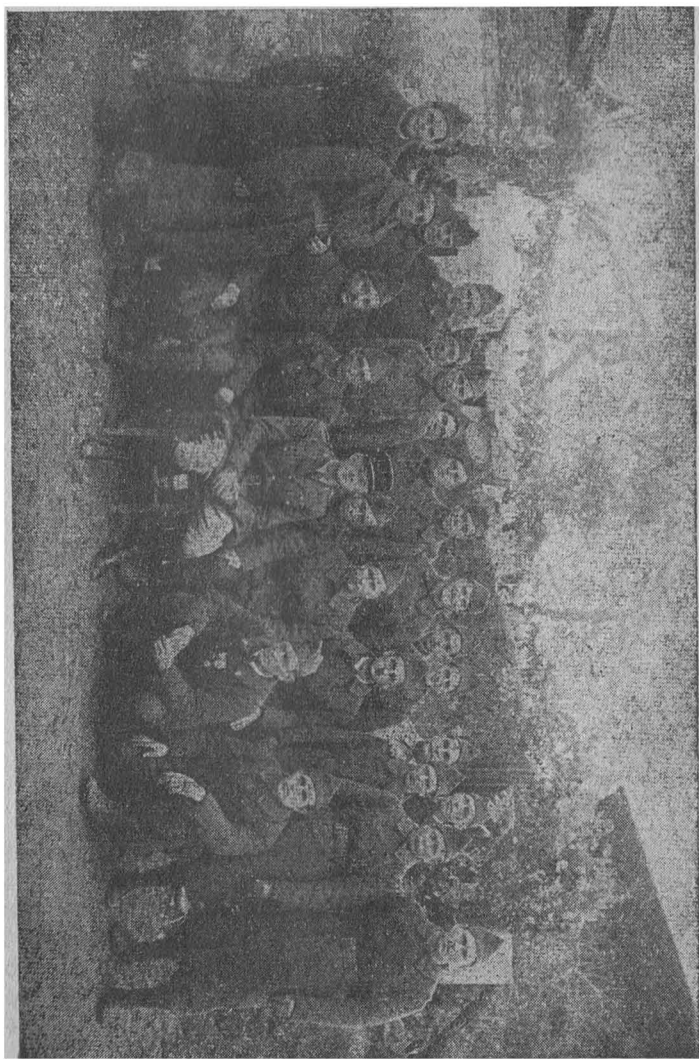
Вони вели напружену освідомлюючу працю серед менш свідомої легіонерської братії, улаштуовуючи кожного вечора й у хвилини відпочинку дружні зустрічі й дуже часто, напівтаємні гутірки на найрізноманітніші теми, з яких головною була історія України взагалі, визвольні змагання 1918-20 рр і революційна боротьба після них зокрема.

З усією рішучістю боролися вони з поганими легіонерськими навичками, що почали заражувати й українців. Гостру боротьбу виповіли уживанню непристойних слів. Як санкцію стосували грошові кари на товариські потреби або товариський бойкот, що виявлявся надзвичайною успішною зброєю навіть супроти найбільш впертих.

Енергії, здібностям і національній свідомості цього гурту завдячує крайнська група в Легії своє наскрізь українське обличчя й високу моральну вартість, що служила взірцем для інших груп.

Ось так, жертвуючи Франції своє життя, не забували українські легіонери й своєї окраденої й замученої ворогами України, намагаючись на кожному кроці здобувати для неї приязнь і симпатії чужинців.

Не довго довелося українським легіонерам воювати за Францію, яка вже на початку липня 1940 мусіла

Відділ українських легіонерів на постю.

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

склонитися перед ворогом, сильнішим числом і озброєнням. Підписано перемир'я. Нова французька влада мусіла демобілізувати свою армію. Вже в серпні одна частина українців була здемобілізована, в наступних місяцях, з деякими труднощами, здемобілізовано решту.*) Українці вернулися до своїх родин і взялися до своєї щоденної праці: орати чужу землю й засівати її чужим хлібом і своїм потом.

*) Деяку скількість українських легіонерів перевезено до північної Африки, де вони мусіли працювати при будові транссагарської залізниці, чи автостради. Інша скількість була сформована в т. зв. «Робітничі Відділи» внаслідок неможливості їх повороту до своїх місцевостей побуту, які находились в «зонах» втворених німцями й заборонених для повороту втікачів і демобілізованих військовиків.

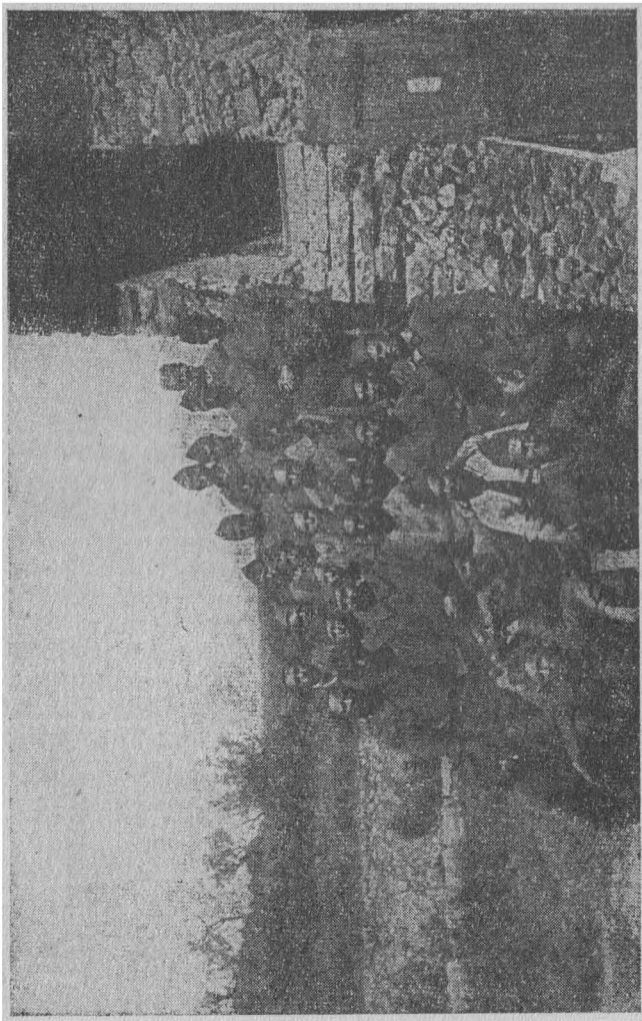
ЩОДЕННИК ЛЕГІОНЕРА

ФРАГМЕНТИ

написав Іван Курок

Ще 9. травня 1940 працював я на металургійній фабриці Сенель-Мобеж, що лежить в кутку між бельгійською та люксембурзькою границями, дуже близько воєнного фронту й лінії Мажіно. Безперервні напади ворожих літаків та невмовкаючий гук французької артилерії з лінії Мажіно не давали вести сьак-так нормального життя. Праця на фабриці ставала дедалі просто неможливою. Ворог нестримно підсувався вперед, сіючи смерть і руїну. Населення наших околиць не видержує й масово покидає свої домівки та втікає на південь, щоб уникнути фронтвих боїв і зустрічі з ворожим військом. Хвиля втікачів потягнула за собою теж мене й мою рідню. По довгій мандрівці з різними трагічними й менш трагічними пригодами опинився я з ріднею в місті Ст. Етієн в середній Франції.

Тут мусів зголоситися в мерії у відділі для чужинців. Якийсь урядовець переглянув мої документи й заявив, що до 24-ох годин мушу зголоситися до польської армії, якої кіш містився тоді в Кеткідані в Британії, бо йнакше буду арештований і силою відставлений. На мою відповідь, що я українець, а не поляк, і до польської армії не піду, хоч би мене арештували,

Друга секція 34-гої сотні

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

зате можу зголоситися до чужинного легіону, урядовець відповів:

«Ідь, куди хочеш, але твоя повинність бути при війську».

«Вже завтра виїжджаю до легіону, але ви мусите заопікуватися моєю родиною, вона ось тут зі мною» — кажу я.

Урядовець з пересердя кинув якоюсь книгою й злісно сказав:

«Мене твоя родина нічого не обходить, може сидіти от там на дорозі».

Другого дня, 3. червня 1940, подався я до Ліону, щоб там записатися до легіону. Адресу мав я від Українського Народного Союзу. В Ліоні на стації повно полевої жандармерії, що всім цивільним перевірює документи. Знаючи з практики, чим може скінчитися провірка моїх документів (я ж в карті ідентичности поляк!), стараюсь виминути жандармів і перескакую огорожу. Та це не допомогло. Жандарм побачив мене:

— Маєте білет?

— Є!

— То чому перескакуєте огорожу?

Вияснюю, що на стації є польська військова жандармерія, що примусово тягне до свого війська, а я українець хочу піти до французького, але не знаю, де міститься рекрутаційна станиця чужинецької легії.

Жандарм подивився на мене з-під ока й каже:

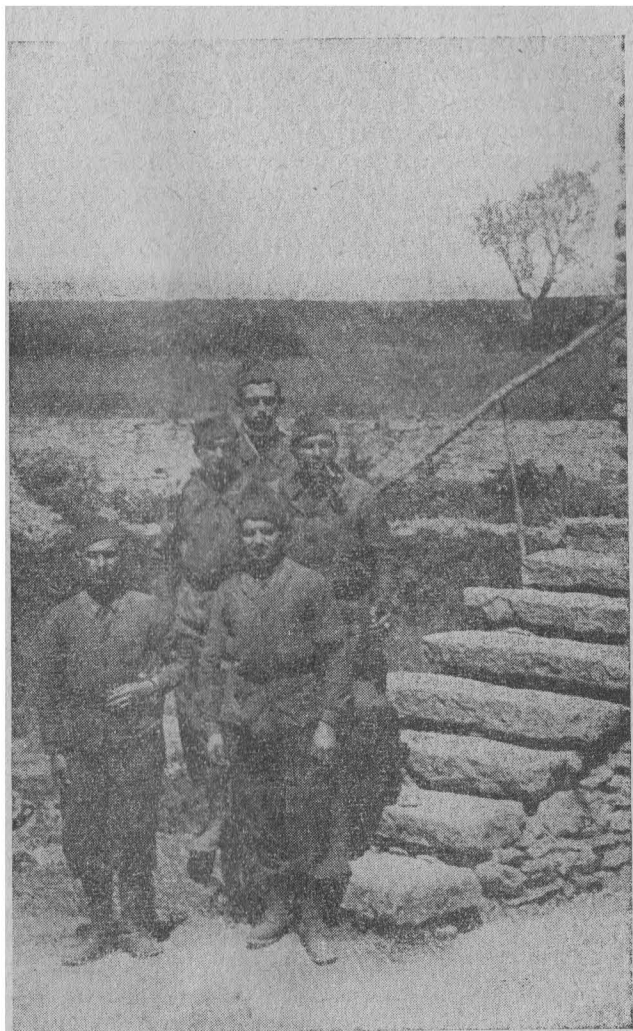
— Ось там на ліво, бачите казарми, ідіть туди.

Пішов я. Бачу на мурі напис: «анґажман пур ля леґіон етранжер». Під будинком чекає кілька людей: два бельгійці, один люксембурець і один старший уже італієць.

Прийшла на мене черга увійти. Подивившись на мою карту ідентичности (польоне!) секретар каже:

Друзі при «сво́й» машині

Пятка з 1. Секції 34. Сотні

— Ви поляк, пождіть хвилину, зараз прийде польський сержант і заопікується вами.

— Я українець! До поляків і без вас знаю дорогу, але до їх армії я не піду!

Секретар розлютився й викинув мене за двері, з чого я зрадив і негайно змився, щоб уникнути зустрічі з «сержан польоне».

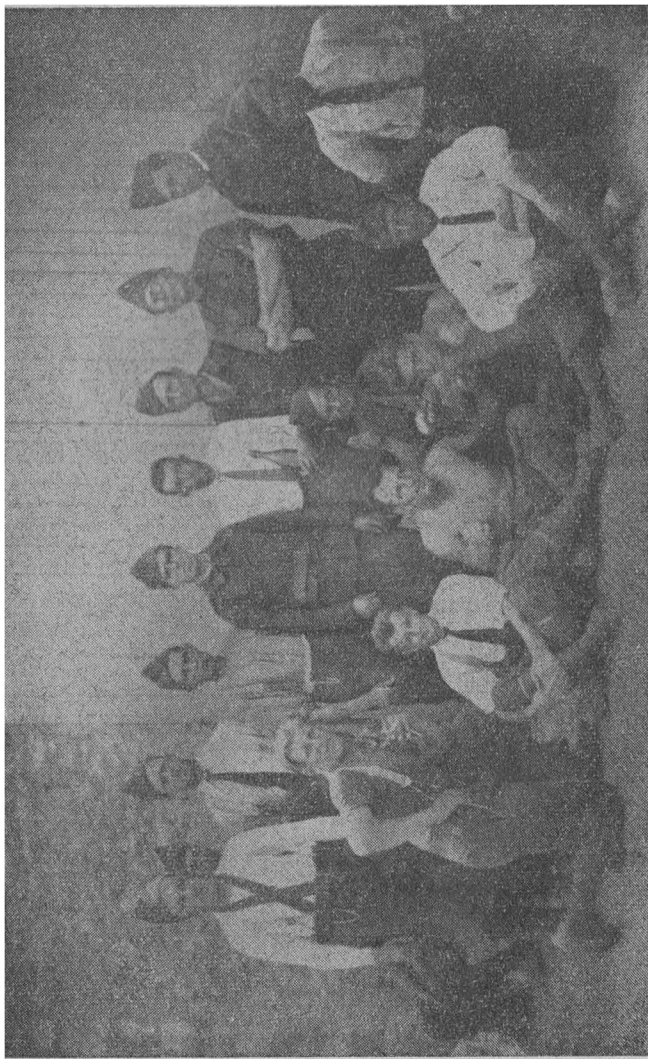
Немає ради, треба їхати до Сатоне, до головного Коса Легії. З трудом розпитав дорогу й поїхав. Як тільки перейшов через браму казарми, почув гомін пісень. Прислухаюся й вухам своїм не вірю: це ж українська пісня лунає. Наші хлопці з усіх «Просвіт» Франції приїхали, як і я, ангажуватися до Легії. Зустрічаю свого приятеля з Брієнону двометрового Трачуна. Жаліється, що через війну пропали йому всі польські злоті в банку в Парижі. Так йому й треба! На національну ціль від нього ніколи нічого не можна було видерти.

Зголошуюсь до бюро, показую свою посвідку української національності, видану Українським Народним Союзом у Парижі, переходжу лікарську комісію, опісля по різних бюрох аж до вечора. За весь цей час наших людей прибуває по двадцять, а то й тридцять нараз. Після всіх формальностей призначили мені місце в якійсь шопі на нічліг. Тут багато українців, уже прийнятих до війська.

Зустрічаю знайомих зі зїздів Українського Народного Союзу й починаються щирі гутірки-спомини про проведено у Франції національну роботу. Є тут Дмитро Яворський, голова «Просвіти» в Бре над Сеною з усіма членами. Забрали з собою просвітянську бібліотеку й роздають книжки до читання новоспеченим легіонерам. Балачка йде й про саму війну. Довідаюся, що в місцевому військовому шпиталі лежить кілька раних на фронті українців. Вони розказують про невідрадні положення на фронті, на якому загинуло вже

Гурток вояків-українців у французькому війську

При царці

багато українців, що зголосилися до війська ще в вересні минулого року. Полилася за Францію українська кров, впали й перші українські поляглі, а як важко добитися від французів признання окремої української національності!!

Ми з т. Яворським обговорювали можливий хід подій і, щоб оборонити себе й інших легіонерів від усяких провокацій, постановили організувати протидію. Вже на самому початку чули ми, як якийсь легіонерський «зупак»-лях накинувся на нашого хлопця за Україну. Сподіватися можна тут усього від різношерстного інтернаціоналу. Нашу боротьбу за національне ім'я мусимо тут виграти. Завтра нас розділять по компаніях. Хто куди попаде, мусимо всюди працювати, щоб зберегти бадьорість легіонерів-українців і не знеславити українського імені.

6. 6. 1940.

На ранній збірці розділюють працю. Мені припало завдання копати в поблизькому селі «абрі» (схоронище) на подвірі якогось пекаря. Пішло нас трьох: я — українець, італієць і один німець з Альзації. З нами один капраль. При роботі ми розговорились. Італієць пішов до легіону, бо хотів натуралізації, німець, щоб не сидіти в концтаборі, а я українець, щоб не йти служити до ворожої нам польської армії.

Німець знає Україну, бо воював там у 1917 році. Італієць не «капіш» про Україну.

На обід вернулись ми до коша. По обіді збірка. Вичитали кожного поіменно. Завели до канцелярії, ще раз списали, чи хто служив уже при війську. Виходило, що ще ніхто не був, усі рекрути.

Після перепису обирали цибулю. Почала наша братія співати українських пісень. Співали гарно й зібрали довкола себе масу прохожих цивілів.

7. 6. 1940.

Сніданок: твердий, як залізо, хліб і чорна кава. Знов до канцелярії. Вибрали 23, з того 13 українців, решта мішанина. Дали нам матрикульні числа. Мое число 10.668.

На збірці нам вичитали, що відходимо до депо Вансія до форту, збудованого 1877 року, 4 км. від Сатоне.

У форті дістали добрий обід. По обіді нас умундуровано і запроваджено в казарми під землю. Тут ми застали багато українців, що прийшли сюди скоріше. Були тут добрі співаки з Т-ва «Рідна Хата» в Монлюсоні і мій добрий знайомий з громадської праці Зробик Василь. «Рідна Хата» мала в себе добрий хор.

8. 6. 1940.

Збірка, як щодня. Праця всякого роду й варта. Деякі з українців сиділи коло скоростріла на форті. Вечором збирались наші хористи й співали гарних пісень. Диригував Турок. Звуки прекрасних пісень стягали до купи всю українську братію та всіх чужинців-легіонерів.

9. 6. 1940.

Дістали кріси ще з року 1866, калібр 74 і по 40 штук набоїв.

10. 6. 1940.

По каві пішли чистити приміщення на прихід нових рекрутів до депо. По обіді збірка й наказ: 43 люда вийде з депо на поле на вправи. На 43 було 30 українців. Заповіджено 24 км. маршу. Вихід о год. 3-тій рано.

11. 6. 1940.

Нас заалармовано о 2-гій год. ночі. О год. 3-тій ми

Українська обслуга легкого скоростріла

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

покинули депо Вансію і подались вдорогу на Вальбон. Тут зголосились до команди. Вийшов полковник і кілька старшин; запитали, кого в відділі найбільше. Коли впала відповідь: — українці —, полковник похвалив, що українці добрі робітники, будуть добрими воюяками. Дістаємо наказ відправитися каміоном до постою 53 компанії в Ст. Моріс.

В Ст. Моріс зголошуємося до канцелярії 53 компанії, де нас щераз списано й приділено на кантон ч. 7. Була це якась стайня за селом. Цілу ніч жерли нас блохи. Ніяк заснути. Згодом призвичаїлись ми до бліх і блохи до нас.

Тут почався наш военний вишкіл. Кожного дня муштра від год. 6. до 11. і від 2. до 5.

14. 6. 1940.

На муштру прийшов капітан нашої компанії і казав інструкторам, щоб скоро вчили, бо на фронт треба людей. Цього дня 15 вояків пішло робити барикади по дорогах. Події ворожили, що скоро ми кудись виїдемо. За два дні від нас рекрутів вимагали так, як би ми були тут уже кілька місяців.

15. 6. 1940.

Ранком ходили маршом 14 км., щоб навчитись робити довщі маршрути. По повороті знов вправи на скору руку. Треба людей на фронт.

16. 6. 1940.

Вечором в компанії рух. Збірка коло магазину. Ще не встигли зібратись, як аспірант забрав 30 людей і скоро з ними відійшов. Решта з джаганями пішли в село. В селі всі дороги завалені військовими возами. Багато патруль в повному пототівлі. Старшини забирають

по 5-10 люда й скоро відходять в городи та на дороги. Тут ми зрозуміли, що нас кинуть на фронт. Темна ніч. Сидимо по дорогах, чи городах і чуємо шум їдучих танків і вибухи гранат. Нам здавалось, що ми вже оточені ворогом. В напруженні дочекались ранку. Кухарі привезли гарячу каву, а опісля й обід. Здалека доносився гук гармат. Вечором вернулися на кантон.

18. 6. 1940.

Рано збірка в повному виряді й зброї. Відходимо в напрямку Вальбону. 2 км. перед Вальбоном ми задержались на відпочинок. Зійшлося багато діяльних членів Українського Народного Союзу, голови Громад та «Просвіт»: Ізьо, Бабій, Зробик, Хома, Курок та багато інших. Тут наздогнали нас автобуси й ми, заладувавшись, переїхали Вальбон і далі в напрямку на Сатоне.

19. 6. 1940.

По обіді вирушили зі Сатоне до Ліону. Перед Ліоном стрінули багато війська. Всюди повно українців. Ми вмашерували в місто Ліон, що переживав уже гарячку відступу. Ми з власної ініціативи прибрали бадьорий вигляд добре муштрованого війська й твердим вояцьким кроком в бездоганному порядку машерували вулицями переповненого військом і цивільними міста. На чолі наших чот уставилися співаки й почали співати українських стрілецьких пісень. Співали добре й бадьоро. Місто остовпіло. Серед паніки відступаючого в неладі війська побачили здисципліновану частину. Народ задержувався. Багато людей плакало. На наші ряди посипались хмари чоколяди, цукорків, цигарок і навіть квітів. Тут цивільні побачили, що ми, легіонери, ніякі дикуни («соважири»), як нас звали, а справжні люди й добрі вояки.

Українці у французьким війську

22. 6. 1940.

Четвертий день форсованого маршу. Йдемо та й ідемо. Спекта невиносима. Ноги печуть, кров хлюпає в тяжких черевиках. Старшини натискають: скорше, скорше. Ворог уже близько, кожної хвилини можемо потрапити в полон. Починаються високі гори. Коло полудня ми вже в Греноблі. Кілька хвилин відпочинку і далі в дорогу. Ввечорі зупинились ночувати в селах Бріз і Ангон в департаменті Ізер.

23. 6. 1940.

За нами вже сотні кілометрів маршу. Із кантону ч. 7. в Ст. Моріс Дане через Вальбон-Сатоне-Ліон-Венізіє-Ст. Пріст-Ст. Жан де Борне-Шатоне-Ля Фретте-Рів-Гренобль до Ангон. Цього дня довідуємося, що Франція підписала перемир'я. Але на збірці нам сказано, що війна ще не закінчена й що ми ще будемо потрібні.

Дістаємо харчі, між ними до 50 кг сирого мяса, що стікало кровю. Вирушаємо в дальшу дорогу. Несучи мясо, хлопці чергувались, замазали свої голубі плащі свіжою кровю. Виходило, що ми всі ранені. Вечером цього дня нас заладовано в товарні вагони й повезено в напрямку Марсилії.

24. 6. 1940.

В дорозі прийшла вістка, що Марсилія збомбардована. Нас завернули в іншу сторону. О год. 10-тій вечером ми виладувались в Екс-ан-Прованс і зайняли казарми якогось морського полку.

25. 6. 1940.

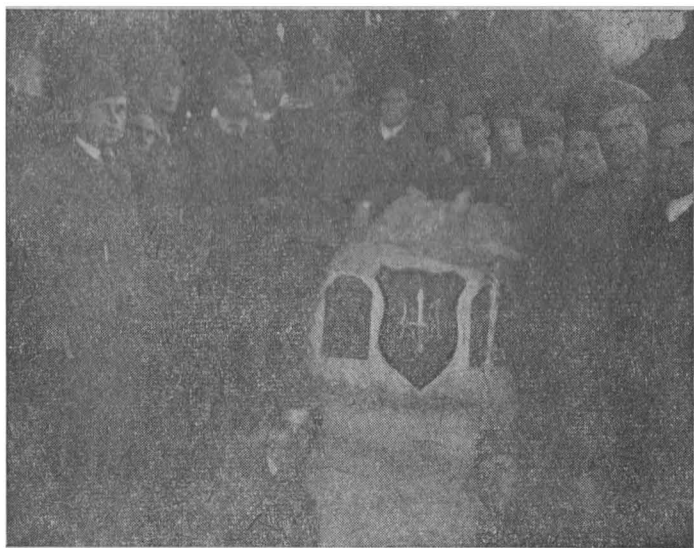
Збірка і знов писанина, чи хто не загубився подорожі, що кому бракує. Навезли нових мундурів і роздали

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

нам. Тут зіхались всі українці, що служили в першому похідному полку Чужинецької Легії.

27. 6. 1940.

О год. 7,30 рано ми вирушили піхотою до містечка Фюво, в якому задержались до 8. липня. Тут наша

Група легіонерів 34. сотні в селі Пеніе

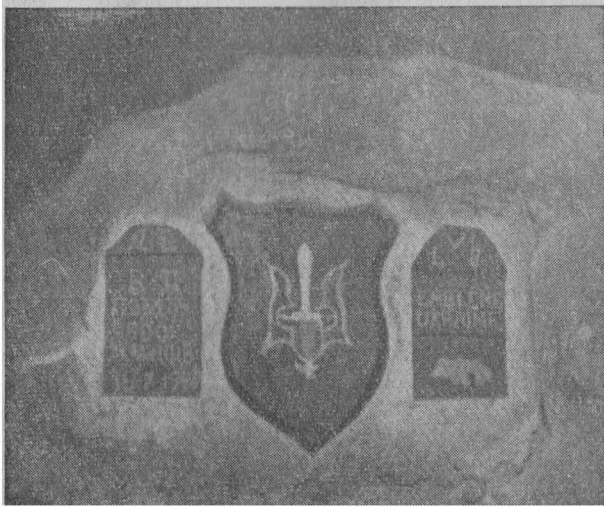
братія знов почала співати. Всі повеселили, що закінчилася війна.

8. 7. 1940.

Збірка й відмарш до села Пеніе (8 км). В селі кліма-

тична стація для туристів. Ми постановили викути в скалі Тризуб на пам'ятку побуту в цих місцевостях 900 українських легіонерів.

Тут зорганізовано хор українських легіонерів, що його провадив т. Лукавський. Такий самий хор зорга-

Тризуб, викутий легіонерами в Пеніє

нізував в 31 компанії в Трест т. Бабій. У всіх місцевостях нашого постою велася українська пропаганда серед місцевого населення. Були хоріві й танкові українські виступи-концерти в Русо і Пеніє. Почалась живіша освітня праця, бо виглядів на демобілізацію не було. Тут ми вибрали делегатів, щоб бути в контакті зі всіма українцями по різних компаніях. Від 34. компа-

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

ніі такими делегатами були: Дмитро Яворський, Ярослав Тутко й Іван Курок; від 31. компанії, що стояла у віддалі 5 км., — Юліян Ізьо і Олекса Бабій.

29. 7. 1940.

По довгих клопотах і заходах ми дістали демобілізаційні листки й виїхали до Марсилії.

31. 7. 1940.

Розїхалися до місць нашого замешкання.

**
*

Подаю приблизний список тих товаришів, що були в 1-шій та 2-гій секції 34 компанії:

1) Дмитро Яворський, 2) Іван Курок, 3) Василь Шевчук, 4) Дмитро Заседко, 5) Петро Чвакі, 6) Іван Шевчук, 7) Микола Рій, 8) Теодор Шегда, 9) Михайло Колосівський, 10) Теодор Шабат, 11) Василь Федунів, 12) Микола Баган, 13) Осип Кондзьора, 14) Гринько Пащетний, 15) Михайло Миколин, 16) Михайло Галушак, 17) Василь Москалик, 18) Іван Лежан, 19) Сухоловий Яків, 20) Ілько Николяк, 21) Михайло Чернобай, 22) Гринько Трачун, 23) Андрій Фалдистий, 24) Микола Шигинський, 25) Петро Матвіїв, 26) Микита Домарецький, 27) Петро Білобрам, 28) Теодор Пілька, 29) Микола Патала, 30) Ярослав Тутко, 31) Василь Семко, 32) Яків Гук, 33) Василь Миречко, 34) Роман Говенко, 35) Яків Дончук, 36) Володимир Миськів, 37) Василь Вітрак, 38) Микола Паранчак, 39) Іван Устіяновський, 40) Іван Запотіцький, 41) Гринько Ногай, 42) Данило Зорощак, 43) Михайло Панчишин, 44) Грици-

При обізн

нюк, 45) Максимюк, 46) Рибельт, 47) О. Галькович, 48) Семків, 49) Василь Лесів, 50) Осип Сарахман, 51) Федір Коваль.

ІВАН КУРОК

**
*

В щоденнику Івана Курка, що його подаємо тут в скороченні, описується побут тих українських легіонерів з Коша в Сатоне, що пішли до війська вже в останній хвилині й не мали змоги скінчити вишколу й піти на фронт.

Українські добровольці до французьких збройних сил в 1939-40 рр. скупчувались в трьох вишкільних Кошах Чужинецької Легії, що на час війни були zorganizовані: один в Баркарес (Східні Піренеї), другий в Сатоне (Ен), третій в Сетфонд (Гарн і Гарон). У всіх цих Кошах була велика кількість українських новобранців. В Баркарес вишколювалися головню українці зі східних департаментів Франції й ті, що заангажувались ще в вересні 1939 року.

Зокрема в т. зв. 11. Похідному Полку Чужинецької Легії був відносно чи не найвищий відсоток українців. Цей полк брав участь в боях під Седаном, а далі над Сомою. В славному бою на Шмен-де-Дам 11-тий Похідний Полк витримав на своїх плечах весь тягар цього запеклого бою й зазнав величезних втрат.

В цьому бою пропав між іншими українцями й мій добрий приятель і друг, волиняк Олександр Тижук, студент з Парижа, який ще 11. травня 1940 р. написав мені з фронту над Сомою довгого листа зо своїми цікавими воєнними враженнями й глибокими думками про долю українських вояків, що разом з ним слухали в нічній пітьмі гуку гармат і оглядали заграву вибухаючих летунських бомб, чекаючи кожної хвилини смерти з неба.

М. Небелюк

РОКИ 1944-1945

Тимчасом Франція щораз дошкульніше відчувала важке, криваве німецьке ярмо. Французи почали організувати підпільну боротьбу з німецьким ненаситним наїзником, до якої закликав їх генерал де-Голь, що з Лондону кермував боротьбою за визволення Франції. Боротьба голлістів у краю неспинно розгорталася й урешті в літі 1944 року вилилася в могутнє всенароднє повстання проти німців. І в цьому повстанні українці взяли активну участь у рядах Французької Армії Спротиву (Ф. Ф. І.). Члени українських «Просвіт» в Мо (*Meaux*), в Брієноні (*Briennon*) в Клермон-Феррані (*Clermont-Ferrand*), в Кульоміє (*Coulommiers*), в Ліоні і інші та багато поодиноких українців у Парижі й на провінції вхопили зброю й нарівні з французами боронили свободу країни, в якій жили.

Одним із таких був бл. п. Михайло Мартинюк *), що в рядах французької підпільної бойової організації виконав низку сміливих атентатів на високих німецьких старшин у Парижі, брав участь в одчайдушних нападах на німецькі потяги й склади зброї та амуніції, у зриванні залізничних мостів, рейок і т. п. В лютому 1944 судив його й його 25-тьох товаришів німецький военний

*) Михайло Мартинюк народився в Володимирі Волинському. До Франції приїхав у 1938 році.

Українці у французьким війську

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

трибунал в Парижі й засудив їх усіх на кару смерти. Всіх їх розстріляли німці у форті Монт-Валерієн (*Mont-Valérien*) під Парижем. Цей форт є сьогодні святинею паломництва для всіх французів, бо в ньому спочивають кістки тисячів французьких мучеників-борців за визволення Франції, а між ними й кістки українця Михайла Мартинюка.

Врешті 26. січня 1944 арештували німці в Парижі й голову Українського Народного Союзу, **Олександра Бойкова**, що просидів три місяці у злопамятній в'язниці у Френ (*Fresnes*) під Парижем, з якої перевезено його до в'язниці в Берліні, де пережив усі страхіття німецького в'язничного режиму. По розвалі Німеччини вернувся до Парижа фізично знищений, з підірваним на завжди здоров'ям.

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

IV

Український Курінь ім. Ів. Богуна

в боротьбі за визволення Франції

(1944)

В С Т У П

Мало кому відомо, що в часі збройного зриву французького народу до боротьби з німецьким окупантом за визволення своєї батьківщини, в літі й осені 1944 року, кілька українських бойових частин, що були в німецькій армії, до якої їх насильно змобілізовано, взяло в цьому повстанні активну участь, як самостійні бойові одиниці в складі Французької Армії Спротиву (Ф. Ф. І.). Українці — поневолений народ, що від віків веде запеклу боротьбу за своє власне визволення, не могли йнакше поступити, коли опинилися на землі французького народу, що, йдучи за покликом свого провідника, провідника Вільної Франції — генерала де-Голя, всіма силами боровся за свою незалежність і національну честь.

Маючи за собою світлу традицію своїх братів, далеких предків і близьких сучасників, українські бойові частини, що опинилися в літі 1944 року на території Франції, перейшли з німецької армії у ряди французьких повстанців, щоб разом з ними нищити ненависного, спільного ворога.

Історію одної такої частини, Українського Куреня ім. Івана Богуна, подаємо якраз в оцій книжечці, щоб за свіжа зафіксувати на папері його славні дії й дати можливість майбутньому історикові франко-українських взаємин використати її як документ для своїх дослідів.

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

Книжку написано на прохання самих старшин куреня, яких команда Военної Підокруги в Везулі просила вигоовити обширний звіт на письмі про бойову діяльність куреня у складі Ф. Ф. І. й передати його до архівів французької армії. Тільки повищій вимозі французів завдячуємо, що дії українського куреня у недавній, французькій визвольній війні, мають свою писану історію й у будучому не виродяться в неясну, повну суперечностей і здогадів, легенду, як це сталося наприклад з Богданом Хмельницьким, що правдоподібно — певно й докладно не знати — бився під Дюнкеркою у Франції, чи з запорожцями, що мали воювати аж в Еспанії (Сарагоса).

Французький текст згаданого звіту передали Богунівці, ще в серпні 1945, до архівів команди Военної Підокруги в Везулі, де він переховується, а український текст у формі цієї невеличкої книжки даємо в руки українських читачів.

Книжку складено на основі матеріялів і оригінальних документів: полевий щоденник куреня, ведений підпор. Богутою, книга наказів і звітів, реєстри ранених і вбитих, оригінали відзначень поодиноких старшин і т. п., що їх достарчила авторові команда куреня. Крім того використав автор також широко устні спомини командира куреня, отамана Глоби, та старшин сотника Зінчука й поручника Возняка, що були одними з головних двигунів діяльності куреня на терені Франції.

Париж, 1-го листопада 1946.

Український Курінь імени Івана Богуна (1944)

В кінці 1941 року знайшлася українська національна територія, майже вся, під жорстоким німецьким чоботом. Почалися нечувані грабунки. Німецька армія вивозила з України все, що мало хоч би навіть найменшу вартість. В першу чергу грабували й вивозили німці всі можливі засоби поживи з такою, дійсно німецькою, дбайливістю й старанністю, що по кількох місяцях німецького побуту в Україні, українці почали масово вимирати з голоду. Рівночасно з цим німецька цивільна й військова адміністрація повела безпощадну боротьбу з українською національною ідеєю, що змагала до створення незалежної, самостійної, вільної української держави. Українських чоловічих діячів масово вистріляли вже в перших місяцях німецької окупації. Всякий прояв української національної думки немилосердно здушували, а «винуватців» карали жорстокою смертю. Ревними помічниками й спільниками німців у здушуванні всякого прояву українства й у фізичному нищенні українців були поляки та москалі, що в цьому ділі були вже патентованими майстрами, з довголітнім досвідом і практикою. Хмари енкаведистів, комуністичних активістів і інших большевиць-

ких агентів, що їх, відступаючи в свою Московію, умисно залишили москалі в Україні для боротьби з ненависними українськими самостійниками, посунули на німецьку, ситу, службу й нищили українських патріотів усіми можливими засобами.

Україну залили пожари й кров. Найболючіші жертви принесла Волинь і Правобережжя, де висока національна свідомість українського населення й його непохитні змагання до державної незалежності вилилися в активний, масовий спротив, що викликав з боку німців найжорстокіші репресії. Непокірні волинські й правобережні села й містечка палено разом з мешканцями.

Звичайно операція підпалу відбувалася дуже просто. Збунтовану проти німців місцевість оточували вночі відділи Гестапо й СС-ів з усіх боків. Крайні хати запалювали при допомозі гранат. Дерев'яні будинки й солом'яні стріхи займалися одні від других з такою швидкістю, що за несповна годину вся оселя горіла. Несамовиті крики й зойки живцем палених людей, плач переляканих до нестями дітей, ревіння худоби, перемішувалися з сухим тріскотом палаючих будинків і зникали в безвістях простору, залитого кривавою червоною загравою. Жахливо попечені, душені розрідженим від високої температури повітрям і густими клубами бруднобілого гризького диму, що спирав віддих у грудях, метушилися побожеволілі з нестерпної муки, болю й страху людські істоти, шукаючи безрадно рятунку. Матері пригортали до своїх грудей маленьких діток і кризь дим і полум'я пробирались за село, на вільний простір, де не було ні диму, ні вогню. Там надіялися знайти порятунок для свого найдорожчого скарбу, для своїх дітей. Але тут німецький звір у людській подобі зустрічав кулею втікачів. Не зворушували його ні невинні дитячі сльози, ні благання ма-

терів, що навколішках просили помилування. Всіх до одного вистрілювали кулеметами німецькі потвори, що тисним обручем облягали село. Купи трупів залягали всі поля довкола села.

Ранком перші промені сходячого сонця замість чепурних біленьких хат, що ще вчора красувалися в зелені садків, замість струнких бань сільської церковці, що визирали з-поміж столітніх лип і ясенів, зустрічали тільки гори сірого попелу, згарища й руїни та спотворені вогнем людські трупи. Недопалені стовбури дерев, розвалені димарі й запах смаженого мяса свідчили про те, що сюдою пройшов німецький чобіт.

Тисячі українських сіл й містечок стрінула така сама доля.

Розуміється, така дика поведінка ворога тільки скріпила серед українського населення непогамовану жадобу помсти й спротиву, що перетворилася в нечуване розміром національне повстання. Українці, перші з-поміж підбитих німцями народів в Європі, підняли безпощадну збройну боротьбу, на життя й смерть, проти кривавих наїзників. Всі українські ліси й яри зароїлися від вояків Української Повстанської Армії, що, здані виключно на власні сили, без ніякої, хоча б найменшої, допомоги ззовні, надлюдськими зусиллями, завзятістю й безмежною самовідданістю зломали непоборну досі, могутню німецьку воєнну машину на східньому фронті.

Хто ж з українців на встиг піти в лави повстанців, того німецька поліція й СС-и силою вивозили в Глибину Німеччини до карних таборів на примусові роботи, де в холоді й Голоді, понижувані морально, вимирали люди тисячами.

1. — Організація Українського Куреня

На початку 1944 року, коли то німецька армія, стративши мільйони людей, почала відступати на східньому фронті, коли в усіх окупованих країнах кипіли могутні протинімецькі повстання, до одного такого табору українських засланців у Дойче Еляв (*Deutsche Elau*) у Східній Пруссії з'явився німецький майор і повідомив, що всіх мужчин від вісімнадцятого до тридцятого року життя мобілізується до німецької армії до Франції на боротьбу з французькими «терористами».

Щоб тільки вирватися з таборового пекла, дістати зброю в руки й виїхати до Франції! А там, у Франції, українці знатимуть, що мають робити. Вони добре знали, що французи, як і українці, борються з ненависним німецьким наїзником за волю й існування своєї загроженої батьківщини.

Так розпочалася організація Куреня — 2. лютого 1944 року. По шести місяцях старанного військового вишколу, український курінь, приділений як 3-тій курінь першого полку 30-тої піхотної дивізії, зложеної з москалів і т. зв. козаків, вислано до Франції на боротьбу проти французьких «терористів», що своєю збройною акцією обхопили були в той час вже майже всю Францію.

2. — На французькій землі.

Потяг, що віз український курінь з усім потрібним воєнним матеріалом, переїхав французьку Границю коло міста Бельфорту 18. серпня 1944 року. У душі українських вояків вступила надія й бадьорість, коли опинилися на французькій землі, якої досі не бачили, але про яку так багато чули й читали.

Затоплені в думках, продовжували українські вояки свою подорож углиб Франції під рівномірний стукіт коліс по шинах. Нежданний, глухий вибух вирвав усіх з задуми. Потяг раптом зупинився. Що сталося? Виявилось, що залізниця була підмінована і якраз перед самісінькою льокомотивою вибухли міни й знищили кількадесятя метрів колії. Українці відразу здогадалися, чия це була робота, і невимовно зраділи. Бо ж була це перша зустріч з роботою французьких патріотів, до яких вони мали тверде рішення дістатися при першій нагоді. Приділені до куреня німецькі старшини видали наказ схопити перших стрічних п'ятох французів і повісити їх над шляхом у відплату за підложення мін, на пострах другим. Та рішуча й мужня постава старшин українців і всього куреня примусила німців відкликати цей наказ. Ось так, вже на порозі Франції, врятували українці життя п'ятьом французам. Після направи тору потяг поїхав далі й у ніч з 20. на 21. серпня, без ніяких пригод, прибув до Везуля (*Vesoul*), головного міста департаменту Горішньої Сони (*Haute Saône*), де вже стояв міцний німецький гарнізон.

Як тільки зупинився потяг на стації у Везулі, курінь одержав наказ негайно висадитись, перейти через місто й розміститись на нічліг на просторому вигоні, що лежав на південному боці дороги Везуль-Вевр (*Vesoul — Vaire*) в трикутнику між Везулем на сході, селами Нуадан-ле-Везуль (*Noidans-les-Vesoul*) на заході й Ешно (*Echenoz*) на півдні, та чекати до ранку на дальші доручення.

Коли розбито шатра й приділені до куреня старшини-німці полягали спати й міцно послули, командант куреня, майор Глоба Лев, молода, енергійна людина середнього росту з чорними очима й буйною чуприною кольору гебану, закликав до себе до шатра деяких старшин українців на нараду. Без шуму, тихесенько,

щоб не алярмувати німців, походилися, втаємничені в справу старшини, сотник Джус, сотник Зінчук і поручник Возняк.

Перед завзятими змовниками стало на весь ріст трудне завдання: перевести в чин довго леліяний задум переходу на бік французьких повстанців, щоб плече-в-плече з ними стати до боротьби з захланними німецькими хижакками. Українці, хоч і в німецьких одностроях, рішилися приїхати до Франції не на те, щоб полювати на французьких патріотів, а навпаки: помагати французам вибитися з-під ненависної німецької корми-ги, під якою однаково стогнали французи у Франції, як українці в Україні. Одначе без попереднього порозуміння з французами такої справи, очевидно, не можна було починати. Тому конечно треба було знайти звязок з французькими повстанцями, зговоритися з ними й в порозумінні з ними починати діло. Де й як їх шукати? До того ніхто зі змовників не знав ні одного французького слова.

У висліді короткої наради курінний Глоба доручає пор. Вознякові за всяку ціну звязатися з французькими силами спротиву, що оперують в околиці. Пор. Возняк прирікає, що, коли б навіть прийшлося йому запластити власним життям, виконає своє трудне завдання. Обидва сотники дістають доручення витворити відповідний настрій між рештою старшин і рядовим воїнством, щоб у рішальному менті виступив курінь однодушно, одним фронтом. На кінець курінний взиває приявних бути дуже обережними, бо за всіма українцями-старшинами слідкують пильно старшини-німці. Вистарчить якесь необережне слівце або жест, щоб провалити всю справу, а себе самих наразити на певну смерть. На цьому нарада закінчується. Старшини стискають собі дружньо руки й розходяться кожний до себе.

3. — На сліді французьких повстанців.

Ранком 22. серпня 1944 зібрано весь курінь на збірку, на якій німецький майор Ганенштайн, дійсний командир батальйону, звернувся до українців з промовою більш-менш такого змісту:

Український батальйон вважається інтегральною частиною німецької армії. Його завдання на терені Франції це боротьба проти французьких терористів, що своєю злочинною збройною діяльністю підривають сили німецької армії, що самовідречено бореться за встановлення справедливого ладу в Новій Європі. Тому французькі терористи є великими злочинцями, що їх треба нещадно нищити.

Вкінці суворо заборонив усім українським воякам і старшинам віддалюватися від місця постою, бо терористи убивають немилосердно кожного, хто носить німецьку уніформу. Закінчуючи свою промову, німецький майор додав, щоб курінь, що залишається на теперішньому своєму постою на невідомий час, був кожної хвилини готовий до вимаршу.

Всупереч виразній забороні виходити з місця постою спритний пор. Возняк устиг уже вміжчасі познайомитися з одним українцем, Грозою на прізвище, старим емігрантом, що жив в околиці села Ешно й займався торгівлею. Випадкова зустріч з земляком — звуки української мови, якою говорили вояки, притягнули увагу Грози — допомогла пор. Вознякові виконати трудне завдання. Згаданий українець, що завдяки своєму торговельному підприємству мав широкі знайомства в усіх місцевих французьких колах, пообіцяв звязати пор. Возняка з представником французьких сил спротиву. З цією метою порадив йому вернутися до свого табору й пильно приглядатися всім особам, що проходять дорогою попри табор. В недалекій віддалі від табору

зауважить він людей, що будуть представниками французького «резістансу».*)

Поручник Возняк вертається між своїх і, за порадою земляка, стежить пильно за всіма цивільними, що проходили повз табор; але без успіху. Щойно 24. серпня, відійшовши від табору на яких сто метрів, зауважив під недалекою молочарнею якогось цивіля, одягненого в короткі зелені штани й білу купелеву сорочинку, що вперто дивився в напрямкові табору й таємничо посміхався. Незвичний одяг незнайомого й його просто провокуючі погляди примусили поручника призадуматися. Невже це представник повстанців? Але приступити й розпочати розмову не відважується. Ану ж, замість на повстанця, наткнеться на петенівського міліціанта, а тоді пиши пропало. Молодий поручник нерішуче крутився на одному місці, не знаючи на яку ступити. Цілковите незнання французької мови дорешти пантеличило його. З неясного становища вивів його сам незнайомий, якому дивна поведінка українського старшини кинулась зразу ввічі. Він підійшов до пор. Возняка й запитом про погоду, в німецькій мові розпочав розмову, частуючи при цьому поручника цигаркою. Пор. Возняк почаствував незнайомого своєю, після чого француз запросив його до хати на шклянку доброго вина. При вині завязалася розмова. Спочатку банальна про це й те; де-далі й про поважніші справи; накінець прийшла черга й на війну. Обидва співрозмовники старалися обережними запитам, зненацька киненими заввагами, зміркувати, чим кожний з них дише. Врешті пішла розмова й про новоприбулий німецький курінь. Возняк розяснив незнайомому, що курінь,

*) *Résistance*: — спротив. Французьке підпілля, що вело боротьбу з німцями, називало себе «*Résistance Française*».

хоч і в німецькій однострою, проте зложений сливе весь, з самих українців, що під примусом мусіли піти в німецьку армію. Розказав про дику поведінку німців в Україні, про український повстанчий рух і криваві змагання українців до осягнення самостійної, вповні суверенної, незалежної держави; вияснив, що українці це зовсім окремий нарід, з власною історією й культурою, що нічого спільного не має ні з москалями, ні з поляками, які століттями поневолювали український народ, намагаючись найжорстокішими засобами його зрусифікувати, чи спольонізувати, але без успіху. Німецькі окупанти, як і їх попередники, хотіли знищити українців в самому корені, але їм це не вдалося. Українці платили їм по засаді око за око, зуб за зуб. Ніде в Європі не ненавидять німців так, як в Україні.

Француз весь час уважно слухав, вставляючи вряди-годи якесь питання. Коли Возняк, вертаючись до справи свого куреня, заявив, що курінь крайне-ворожо наставлений до німців і хотів би з усією зброєю перейти до лісу й стати з німцями до боротьби, обличчя незнайомого француза, досі без найменшого виразу, проясніло. Коли ж Возняк додав, що в цій справі Говорив уже з одним українцем з Ешно, що пообіцяв звязати український курінь з французькими повстанцями, незнайомий встав і представився:

«Сімон Дуайон (*Simon Doillon*) поручник Ф. Ф. І.»

До нього якраз звернувся був український емігрант з Ешно і повідомив, що цілий батальйон українців з німецької армії постановив перейти на бік французів і шукає з ними звязку, щоб перевести в чин своє рішення.

Після цього неясна ситуація обох співрозмовників цілковито выяснилася. Зв'язок налагодно. Залишалася справа виготовлення докладного плану переходу. Цю справу міг вирішити тільки сам курінний Глоба. З уваги на це пор. Возняк умовився з пор. Симоном, що ще

сьогодні вечером, о 10-тій годині, приведе сюди курінного й тоді обговорять остаточно всі подробиці й назначать час і місце переходу.

Поручник Возняк, радий, що виконав доручене йому трудне, відповідальне й дуже небезпечне з уваги на можливу провокацію, завдання, вертається до табору й здає звіт курінному. Робиться це все з великою обережністю, бо дві сотні німецьких старшин і підстаршин, приділених до українського куреня, як ті невідступні янголи-хоронителі слідкують за найменшими рухами старшин-українців.

Точно о 10-тій годині вечора, коли в таборі все спало, з'являються курінний Глоба й поручник Возняк в помешканні поручника Сімона. По двогодинній нараді, що пройшла в теплій, сердечній атмосфері, остаточно вирішено, що в ніч з 25. на 26. серпня українці перебють усіх своїх німців і точно о 24-тій годині стрінуться з поручником Сімоном, який доставить їм докладну мапу околиці й поведе в ліс, де українці сполучаться з французькими силами спротиву. При цьому пор. Сімон заявив, що командування Ф. Ф. І.*) призначило його звязковим старшиною між французами й українським батальйоном.

Пізно вночі повернулися українські старшини до себе й повідомили про вислід наради решту змовників. З радістю, що її родить очікування чогось дуже бажаного й такого недалекого, з молодечою нетерпеливістю, полягали українські старшини спати.

*) F. F. I. — початкові літери від (*Forces Françaises de l'Intérieur*) — Французька Підпільна Армія.

4. — Несподіваний наказ.

Та не так сталося, як Гадалося!

Ранком, 25. серпня прийшов до куреня від штабу полку несподіваний наказ вимашерувати в повному воєнному виряді на залізничну стацію до Везуля й заладуватися на потяг. Грім з ясного неба не вразив би був так наших змовників, як цей несподіваний наказ, що за одним махом перекреслив усі їх пляни й обернув внівець усі, з таким трудом і небезпекою, пороблені досі заходи. Глуха досада й гірке розчарування розпирали їм Груді.

Курінний Глоба старався розвідати, принаймні, в якому напрямку має відїхати курінь, та даремні були його зусилля. Німці мовчали, мов води в рот набрали. Нічого було робити. Курінь звинув табор, вишикувався в лави й пішов на стацію. Українських старшин мучила нестерпна думка про те, що подумують про них французькі патріоти, коли в умовлену Годину побачать тільки застигле місце по українцях. Скажуть: нікчемна провокація, та й тільки! Який сором українському імені!

Вже на стації, по довгих зусиллях і біганині — німці не довіряли українцям і дотримувалися суворо таємниці, — вдалося таки курінному Глобі довідатись, що курінь їде до міста Діжону. Задиханий прибігає до пор. Возняка й доручає йому прослизнутись непомітно до міста та негайно повідомити пор. Сімона про все, що сталося й відповідно з ним умовитися. Йшлося передусім про те, щоб не випустити з рук звязку з французами, бо інакше довелось б потім зачинати знову все від початку.

Нишком-тишком, пробираючись поміж вагони й вози, обминаючи обережно німецькі «вахи» й полевих жандармів, висмикнувся пор. Возняк на місто. Відтак,

бічними вуличками, не йшов, а біг, щоб устигнути з виконанням доручення й завчасу вернутися на двірєць. На щастя, застав пор. Сімона вдома. Повідомив його про несподіваний виїзд куреня до Діжону. По короткій взаємній виміні поглядів вирішено, що пор. Сімон виїжджає якстій своїм автом до Діжону й там, на двірці, чекатиме на приїзд куреня. З цим вертається Возняк на стацію. Встиг якраз на час. За кілька хвилин виїхав курінь до Діжону, головного міста сусіднього департаменту Кот д'Ор (Côte d'Or).

Пятигодинна подорож видалася безконечно довгою нашим нетерпеливим змовникам. Високе нервове напруження, неясність положення, сумніви, непевність і всякі здогади, виводили їх з духової рівноваги. Та врешті таки дочекалися; аж відітхнули лекше, коли о дванадцятій годині вполудне приїхали вже на місце.

Як тільки задержався потяг на стації, курінний Глоба й пор. Возняк кинулися негайно шукати пор. Сімона. Пронишпорили двірєць уздовж і впоперек, заглянули в кожен куток, але ніде не могли його знайти. Очевидно не встиг приїхати. Можливо, попався вдорозі в небажані руки: всі дороги завалені були німецькими військами, що йшли на фронт; міліція Дарнана теж не спала. Або, побоявшись засідки з боку невідомих йому українців, вирішив зовсім до Діжону не їхати. Різні здогади лізли в голову нашим огірченим змовникам.

Тимчасом курінь дістає наказ негайно виїжджати назад у напрямку Везуля. Лихі на себе й на весь світ зрезигновано всідають українські старшини на потяг і разом з усім куренем виїжджають у вказаному напрямку. Куди їдуть, де опиняться, нікому не відомо. Прийшла була думка, чи німці не пронюхали часом письма носом, що не дають куреневі ніякого окресленого завдання, а тільки ганяють ним без толку то вперед, то

взад. Невідоме майбутнє непокоїло всіх. Потяг невтомно продовжував свій шлях, що біг розкішною долиною річки Сони. На ліво й на право непереривним ланцюгом здіймалися масивні, лагідної, заокругленої форми, горби, покриті темно-зеленою барвою густих лісів. Над горбами простягалася ніжна блакить погідного неба. Чудовий краєвид, лагідні тони зелені й блакиті та ритмічний стукіт потягу заспокоїв схвилювані, розтривожені душі українських вояків. Відвічний український оптимізм, що ще в давнину примушував українських славних запоріжців жартами й безжурним сміхом зустрічати неминучу смерть, перемиг хвиливу зневіру їх потомків. Бадьоро й неустрашимо їхали вони далі на зустріч невідомій долі.

На станції Віллексон (*Villexon*) потяг зупинився. Прийшов наказ вивантажитися й відмашерувати до села Френ-Ст-Мамес (*Fresnes-St-Mamés*), віддаленого на шість кілометрів. Коло години шостої перед вечером курінь розташувався вже в селі Френ-Ст-Мамес, в якому мав перебути цілий тиждень. Такі, принаймні, відомості одержано від німців.

Пізно ввечері скликав курінний Глоба до себе змовників, яких число вже значно збільшилося, і поінформував їх про всі, зроблені дотепер, заходи, щоб звязатися з французькими повстанцями. Одначе, через дивний збіг обставин, наладжені досі, з такими труднощами, звязки вже двічі урвалися. Виникає питання, як поступати далі. Чи на власну руку розправитися з німцями таки тут, у цьому селі, і піти в ліс, чи відновити найперше загублений звязок, а щойно потім скінчити з німцями. Більшість змовників заявила за другою розвязкою справи: наладнати втрачений звязок і в порозумінні з французами зачати акцію. Інакше справа могла б провалитися. Не штука самочинно піти в ліс. А що потім? В чужій, невідомій країні, серед на-

селення, якої мови ніхто в курені не розумів, можна легко потрапити в якунебудь халепу, з якої, ледве, чи пощастить вийти з цілою головою. У висліді наради рішено, що пор. Возняк поїде до Везуля, щоб відшукати пор. Сімона й спровадити його до Френ-Ст-Мамес і тут закінчити діло.

Наступного дня, 26. серпня, раненько всідає пор. Возняк на потяг і їде до Везуля, розуміється, у великій таємниці перед німцями. Подорож пройшла щасливо. Ніхто ні разу не зачепив його й не перевіряв документів. Підбавдорений цим поручник висідає з потягу й мчить до знайомої молочарні пор. Сімона. І цим разом щастя не покинуло пор. Возняка; француз був дома. Коротко інформує його про мету своїх відвідин і просить його їхати на побачення з курінним Глобою. Не гаючи ні хвилини, всідає пор. Сімон на каміонетку й під претекстом, що їде по молоко для молочарні, забирає баньки, кілька роверів і з пор. Возняком і двома своїми робітниками — теж повстанцями — виїздить до Френ-Ст-Мамес. У випадку, коли б подорозі затримали каміонетку німецькі стежі, постановлено боронитися й утікати в ліс.

5. — Останні перешкоди.

Не проїхала каміонетка й десять кілометрів, як її затримала перша німецька стійка. Обійшлося на звичайній провірці документів. Каміонетка поїхала далі, минула щасливо ще одну німецьку стійку й під селом Раз (*Raze*) наткнулася на стежу, зложену з німців, що належали до українського батальйону. Тут уже було гірше. Сійкові пізнали пор. Возняка. Французів пропустили, а його самого задержали й здивовано запита-

ли, що робить він між цивільними французами так далеко від свого куреня. Поручник холоднокровно відповів, що їздив в околиці собі по вино. Відповідь не дуже задовольнила німців. Та на цьому, покищо, справа скінчилася. Приїдуть до свого штабу, а там хай сама команда батальйону вияснює цю справу з поручником, що посмів порушити дисципліну.

Тимчасом пор. Сімон був уже в селі. Повідомив місцевого мера й мешканців про пригоду й наказав, у випадку, коли пор. Возняк, якого докладно описав, буде втікати, дати йому потрібну допомогу й сховати перед німцями. Самий на ровері, подався до Френ-Ст-Мамес.

Поручник Возняк під ескортою німецької стежі, що його затримала, теж небаром поїхав до Френ-Ст-Мамес. Тут зразу покликав його оберштурмфюрер і домагався від нього оправдання за незволене, самовільне опущення постою. Пор. Возняк преспокійно заявив йому, що розпоряджав вільним часом, хотів оглянути околицю й купити собі вина. Німець не йняв віри, похитав багатозначно головою й сказав, що дуже добре знає, чому й пощо пор. Возняк шляється, та ще й в товаристві цивілів, по околиці, в якій аж кишить від французьких повстанців. На цьому розмова й закінчилася. Німець, очевидно, аж надто ясно здавав собі справу з того, що арештувати змісця пор. Возняка не може, бо з трьома сотнями німців не дав би ради цілому куреневі, що рішуче заступився б за свого любленого старшину. Постановив відкласти справу аж до того часу, коли курінь повернеться знову до свого полку.

Щоб непотрібно не викликати дальших підозрінь, вирішив пор. Возняк почекати до пізнього вечора і щойно тоді здав курінному Глобі звіт зо своєї місії.

Тимчасом пор. Сімон з'явився вже в селі й робив усі можливі заходи, щоб порозумітися якось з українськими старшинами. Та недовірливі німці поставили біля

помешкання українських старшин міцну стійку, що пильно стежила за кожним їх рухом. В таких умовах всяка можливість порозумітися була виключена. Не було ради, треба було чекати вигіднішого моменту. Пор. Сімон не давав за виграну. Увійшов до якогось будинку, що стояв напроти через вулицю й з вікна поверху давав «на міги» знаки. Курінний Глоба спостеріг його маневр і в свою чергу старався різними рухами голови, рук і пальців передати французові, що треба ждати до ранку. Француз, видно зрозумів, бо заспокоївся. До ранку просидів так біля вікна, чигаючи на догідну нагоду. Десять коло пятої години ранку німецька стійка забралася з-під помешкання. Користаючи з цього, курінний Глоба покликав пор. Сімона до себе в кімнату. Француз блискавично перебіг вулицю й зник у дверях будинку, в якому були українські змовники. Кімнату негайно замкнули на ключ.

Почалася нарада. З українців прийвними були тільки курінний Глоба й пор. Возняк. Більший збір міг би скоро впасти в вічі кому не слід. Українці не скривали перед французом факту, що німці догадуються про їх намір, тому треба діяти скоро й рішуче. Пор. Сімон цілком погодився з цим. Не гаючи часу, ділово й скоро вирішено, що пор. Сімон іде якстій до своїх, щоб приготувати для куреня місце постою в лісі й подбати про постачання харчів на 820 люда; стільки було всіх українців в курені. О п'ятій годині перед вечором має вернутися назад до Френ-Ст-Мамес і привезти мапу околиці з докладним маршрутотом. Українці ж в ніч з 27. на 28. вибивають німецьку залогу, що налічувала триста чоловік, і на основі одержаної мапи відправляються в ліс на заздалегідь приготоване місце. На цьому нараду закінчено й пор. Сімон, попрощавшись сердечно, виїжджає негайно виконати ту частину рішення, що припала на його долю.

Була година пів до шостої ранку. Курінний Глоба збирався якраз піти поміж своїх старшин і переговорити з деким — треба було починати підготовку до нічної розправи —, коли надійшов котрийсь із українських старшин і повідомив його, що до села тільки-що приїхав 'автом якийсь німецький капітан, правдоподібно з Везуля, і скликав на довірочну нараду всіх німецьких старшин, хоч деякі ще спали. Видно, з якимсь важним дорученням приїхав. Рівночасно з цим рознеслась між українським вояцтвом чутка, невідомо звідки, що український курінь майора Негребецького, теж у складі німецької армії, збунтувався проти німців, звів з цілим німецьким полком кривавий нічний бій у казармі й перейшов на бік французьких повстанців десь в околицях міста Вальдагону. (Вістка, як виявилось згодом, була правдива. Український курінь під командою майора Негребецького, згодом вже в складі регулярної французької армії, відзначився між іншим в боях за Вальдагон і Безансон). Не встиг курінний вислухати як слід цих вісток, як уже прибіг німецький фельдвებель і доручив йому від майора Ганенштайна наказ приготувати курінь до вимаршу, що відбудеться точно о сьомій годині; напрямом Везуль.

Курінному стало ясно, що німці знають усе й ведуть курінь до Везуля на те, щоб там його знищити при допомозі місцевої німецької залози. На церковній вежі вибила шоста. Ще ціла година часу. Плян вироблений з пор. Симоном пішов у дубину. Треба рішатись на щось друге. Переказує сотникам Джусові й Зінчукові та поручникові Вознякові піти до сільської кавярні й там чекати на нього. Сам біжить до мера з надією, що через нього вдасться йому скомунікуватися з пор. Симоном. Ще заспаний мер увічливо зустрічає курінного Глобу, але на його настирливе питання, де можна зустрінути пор. Сімона, в нього одна відповідь: «Я нічого і нічого не

знаю!» Курінний свято пересвідчений, що мер бреше й не хоче, чи боїться сказати. Певно не має довіря. Курінний не попускає, Гарячково збирає в пам'яті свій аж надто скромний, французький словник і більше рухає, ніж словами, завзято доказує мерові неминучу коначність побачитися з Сімоном. Та мер не зворушується. Далі привітно усміхається, здвигає плечима, розводить руками й «нічогосінько не знає». Курінний побачив, що мер вперто вдає дурня й договоритися з ним немислима річ. Злісно кидає йому «Месіє»*) й забирається, тріснувши з пересердя дверима. Даром змарнував таких дорогоцінних двадцять хвилин.

Не гаючи часу біжить до кавярні, де ждуть на нього Головні змовники. Негайно підсідає до них. В другому кінці просторої залі сидить кількох німецьких старшин. Це дуже утруднює змовникам розмову. Голосними жартами та гомінким сміхом маскують свою нараду. Курінний повідомляє, що рішився покінчити з німцями таки в часі походу. Треба поспішитися, бо коли б відложити розправу на пізніше, тоді кінець. Курінь ведуть німці до Везуля, а там усім кришка Тимбільше, що курінь майора Негребецького перейшов уже до повстанців. Усіх українців підозрюють німці в зраді.

Приявні старшини цілковито погоджуються з курінним і одобрюють без ніяких застережень його рішення.

Курінний витягає карту околиці й нишком показує своїм співрозмовникам:

«Бачите цю дорогу? Її перетинає залізничний шлях. Як кінець нашої колони перейде це місце, тоді я випущу зелену ракету. На цей знак давайте нашим воякам

*) Прощаючись, здоровлять себе французи словами: «Au revoir, Monsieur» себто: «До побачення, пане». В щоденному вжитку скорочують це вітання до одного тільки слова «Monsieur» — Месіє.

наказ стріляти німців. В полон не брати. Коли діло вдасться, перейдемо в перший-ліпший ліс, відновимо звязок з пор. Симоном, а він сполучить нас з французами. Згода?»

Старшини мовчки кивнули Головами на знак ділковитої згоди.

За весь час розмови українських старшин підходила до них кілька разів господиня кавярні й ставила на стіл вино, пляшку за пляшкою. Старшини звертали їй увагу, щоб цього не робила, бо не мають французьких грошей, щоб їй заплатити. Вона махала рукою й пошепки казала:

— Це нічого! Я знаю, що ви не німці, ви українці. Я вас вгощаю. Пийте на здоров'я.

Очевидно пор. Сімон розказав вже в селі, хто це такі ці дивні «німці».

Залишалось ще кілька хвилин до вимаршу. Старшини порозходилися, щоб повідомити інших про прийняте рішення. На порозі кавярні затримав курінного Глобу майор Ганенштайн, високий як тичка, худий, рижий прусак з маленькими очима, і зо злобною усмішкою на устах запитав:

— Ну що ж, пемо?

— Пемо, пемо та й ще випемо! — кинув йому у відповідь українець і, не звертаючи уваги на німця, подався між своїх. Подорозі натрапив на курінного лікаря. Був це маленький, грубенький чоловічок з коротко стриженою борідкою, по національності Грузин. Дуже прихильно ставився до українців і їх політичних змагань. Усією душею ненавидів німців. Ця ненависть перейшла в страшну ворожнечу з хвилиною, коли німці відібрали йому його жінку. Річ у тому, що, їдучи з курачем до Франції, доктор Капанадзе забрав з собою, тайкома від німців, свою жінку, яку любив до божевіл-

ля. Розуміється, німці відкрили її й насильно відіслали кудись до Німеччини, де за нею й слід пропав.

Зустрічаючи доктора, курінний Глоба привітався й жартівливо запитав:

— Добрий день, докторе! Як там жінка?

— Нет мой жінка Марія! Проклятий немец забрал і даже нічого не сказав — відповів з жалем у голосі доктор. Говорив московсько-українською міщаниною.

— Пора б їм, тим німцям, дати!

— Ви говориш так. Я так само думаю. Я тоже хотів би вже раз напітса немецкої крові — відповів доктор і зайшовся своїм дрібним, злобним сміхом.

— Так що ж, напетесь німецької крові!

— Ви знаєш, я так і думав, що воно так будет. Я буду готовий. Ожидаю од ви приказ.

— Сьогодні о 10-тій годині біля села Нуадан-ле Ферру. Будьте готові!

— В моеї санітарній групі є п'ять немца, я с ним справляюсь — кинув уже навздогін курінному владуваний доктор.

6. — Кривава розправа

Тимчасом увесь курінь був уже готовий до вимаршу. Точно о годині сьомій ранку вирушив з села похідною колоною, що за годину розтягнулася на три кілометри. Чота за чотою, сотня за сотнею, у віддалі двісті метрів одна від другої, ішов курінь повільним маршем в напрямку на Везуль. На чолі колони їхали на конях курінний Глоба й бунчужний Рудий. У надалькій віддалі за ними йшла одна чота під проводом чотового Гринчука. Далі, сотник Джус провадив свою сотню. В безпосередній віддалі за відділом Джуса посував-

ся на возах штаб куреня (канцелярія, санітарна група з доктором Капанадзе, запаси зброї й амуніції) під охороною самих німців. Українцями були тільки підводчики (фурмани). За штабом ішла тяжка сотня (артилерія, важкі кулемети й важкі міномети) під проводом пор. Бойка, за яким ішла сотня під проводом сотника Зінчука. Колону замикала валка возів (обоз, постачання) під охороною одної чоти з підпоручниками Куклевським і Богутою.

Надворі стояла прекрасна погода пізнього літа. На погідному, блакитному небі без найменшої хмаринки, світило сонце, заливаючи своїм раннім промінням колону, шлях, поля, гаї, що попадалися тут і там на схилах горбів, що тяглися по обидвох боках дороги. Довкола панувала тиша, переривана вряди-годи глухим голосом пугачів, цих недобрих віщунів, що зловісно пугутькали в зеленій гущі недалеких гаїв, сповнюючи душі тривожним очікуванням чогось неприємного, але неминучого, що ось незабаром має статися.

Колона порушувалася тихо, без галасу й шуму. Спокій порушували тільки вигуки німців, що підганяли до поспіху. На їх насуплених обличчях малювався неспокій і неясна тривога. Можливо, прочували десь в глибині своїх душ, свій близький кінець. Тим то спішились, неначе хотіли вирватись з лап невидимої смерти, що чигала на них. Та їхні нерішучі й непевні вигуки падали в порожнечу. Українські вояки, затоплені, кожний в своїх думках, продовжували марш повільним кроком. Їм не було чого поспішати. Втаємничені в змову міцно стискали в своїх руках автомати, очікуючи з хвилини на хвилину гасла, щоб кинутись на німців, рознести їх на шматочки за всі звірства й наруги, яких допускалися вони на батьках, матерях, братах, сестрах і над рідною Україною. Їхні очі звернуті були догори, в

напрямку чола колони, де ось-ось мала появиться зелена ракета — знак до виступу.

Курінний Глоба, на чолі колони, лічив останні мінути. Переводив важкий, внутрішній бій з самим собою. Знав, що від нього одного залежить все. Був свідомий того, що доля, існування й саме фізичне життя восьми сот людей, рідних йому по крові, були в його руках. Він єдиний — їх провідник — мусить понести важку відповідальність за невідому долю, що їх чекає. Свідомість цієї відповідальності важким тягарем налягала на його мозок, сумління й нерви. Про його сміливий задум знала тільки мала частина випробуваних людей, переважно старшин і підстаршин. Рядове вояцтво, в своїй масі, нічого не знало про задуману ним справу. Яку поставу займе воно в рішальному менті? Піде за своїми старшинами, чи може проти них? Зорієнтується в положенні, чи розгубиться? Правда, всі вони всією душею ненавиділи німців, але, чи всі матимуть стільки відваги, щоб піднести на них руку? Слабодухів ніколи, ніде не бракує. Не всі вродилися Героями.

З другого боку, залишатися на боці ворога, що в огні й крові затопив українську землю, значило прийняти на себе вічну пляму Ганьби й сорому, потоптати національну честь і свою особисту й підлеглих йому людей, знеславити українське ім'я перед чужим, але близьким українцям однаковою долею, французьким народом. До цього допустити не вільно за ніщо в світі. І молодий 26-літній юнак з огидою відкидає всякі сумніви й рішається твердо на те, на що з нетерплячкою чекають від нього його товариші по змові.

Курінний востаннє прикладає далековид до своїх очей, щоб перевірити, чи колона знайшлася вже на визначеному в плані місці. Чоло колони було вже під поблизьким селом (Нуадан-ле-Ферру), а кінець якраз

переходив перехрестя, в якому битий шлях перетинав залізну дорогу. Пора починати. Курінний холоднокровно й зрівноважено, без найменших ознак вагання, чи тривоги, кидає бунчужному Рудому короткий наказ: «Випускай ракету!»

За не цілу секунду свиснула протяжно ракета, підійнялася високо вгору й загорілася блискучим вогнем зеленого кольору.

Довгожданна хвилина прийшла. Сотні пар рук судорожно стискали автомати, але стріляти не відважувався ніхто. Ніхто не мав відваги бути першим. Чотовий Гринчук, що вів першу чоту, миттю зорієнтувався в ситуації. Падає його рішучий наказ: «Наложити шоломи!» Стрільці механічно виконують одержаний наказ. Obersturmführer Бенц, побачивши, що стрільці накривають голови — наказу в українській мові він не розумів — готовився піти за їхнім прикладом. Та не встиг навіть піднести свого шолому, як чотовий Гринчук, не втрачаючи притомности духа, вистрілив, пускаючи йому в голову всю ладівницю. Поцілений смертельно, повалився німець з коня на землю. Сотня заелектризована прикладом свого команданта, миттю позбулась своєї нерішучости й відкрила цільний вогонь по німцях. Німці пробували відбиватись, але даремно. Одні за другими покотом падали на шлях, що пах розтопленою смолою.

Густа стрілянина обхоплювала колону, посуваючись ступнево від чола до кінця, неначе вогонь, що сантиметр за сантиметром біжить по запаленому шнурку. Чота за чотою ліквідувала німецьких старшин, підстаршин і вояків. Заалармовані стріляниною на чолі колони, німецькі старшини, що були на кінці, всіли на авто й погнались вперед довідуватись, що трапилося. Коли ж побачили купи трупів своїх земляків, зміркували, в чому річ, і кинулися втікати. Пор. Во-

няк саме в пору спостеріг втікаюче авто. Моментально здав собі справу, що коли машині вдасться вирватися, то за годину прийде цілий німецький полк і зітре курінь на порох; лунко гукнув: «Хлопці, гатіть по машині!» — і випустив весь ладунок свого ручного кулемета. Поцілене авто зупинилось. Оцілілі німці вискочили з авта, щоб утікати пішки. Та не встигли оглянутися, як лягли трупами на місці.

Не впорались ще як слід з німцями перші чоти, як скажений бій розгорівся на середнім відтинку колони, що ним командував сотник Джус. Німці встигли вже прийти до себе, зорієнтувалися в ситуації й похапцем організували оборону. Та сотник Джус, в правій руці «Мавзер», в лівій револьвер, автомат через плечі, крикнув: «Хлопці, на німоту!» Хлопці кинулися в рукопашний бій ліквідувати німецький спротив. В цьому моменті заатакував сот. Джуса гавтшттурмфюрер Міллер, але не поцілив. Жертвою впав молодий стрілець Петровський, що, прошитий кулею, згинув на місці. Сот. Джус не стратив рівноваги, націлівся й убив напасника.

Зліквідувавши німців на своєму відтинку, обернувся сот. Джус зо своєю групою чолом до штабу, що був хоронений виключно німцями й посувався безпосередньо за його відділом. Джусові хлопці рванули на штаб. Стріляти не було можна, щоб не бити своїх. Прийшлося нищити німців у рукопашному бою, послуговуючись прикладами рушниць. Зачалася пекельна метушня. Курінний лікар, Капанадзе, з револьвером у руці, гасав по полі бою й стрілами на безпосередню віддаль ложив німців, вибукуючи з неописаним задоволенням: «Прийшов мой час, що я напилса твоей крові!»

Бій доходив до кульмінаційного пункту, коли ціла сотня німців з Вермахту, що несла охоронну службу

на поблизькому залізничному шляху, заалармована стріляниною на дорозі, поспішила своїм на допомогу. Розгорнувшись в розстрільну, бігли полями в напрямі на дорогу. Перша сотня, що вже розправилася була зо своїми німцями й частина другої, що атакувала штаб, підпустили ворожу розстрільну на близьку віддалі і привітали її влучним вогнем, від якого половина напасників навіки прилипла до землі. Решті вдалося таки продертися на саму дорогу. Їх докінчено вже в рукопашному бою.

В часі, коли сот. Джус розправлявся з німцями на своєму відтинку, розпочав акцію чистки німців у своїй важкій сотні пор. Бойко. Щоб краще й певніше справитися з ними, наказав відкрити міцний гарматний вогонь в напрямку лісу. Цим зручним підступом звернув увагу німців на ліс, які подумали, що колону атакують французькі повстанці, і миттю позаягали в придорожні рови зустрічати здогадну атаку партизан. Українці використали цей момент і цільними револьверовими стрілами виложили німців до одного.

В моменті, коли важка сотня пор. Бойка ліквідувала німців, на поблизькому залізничному шляху pojavився німецький потяг. Сот. Зінчук, що з трьома чотами поступав за важкою сотнею, вчасно спостеріг надіжджаючий потяг, зліквідував рішучим ударом своїх німців, перегрупував свій відділ, перейшов з дороги на поле й зайняв догідні оборонні позиції на випадок, коли б з потягу почався наступ. Одначе потяг, почувши, видно, стрілянину на шляху, зупинився, заховавшись за Густими деревами.

Таким чином майже вся колона була вже в руках українців. Залишався ще тільки кінець, що складався з одної чоти й обозу. Відставши від решти колони на якого пів кілометра, чота умовленої ракети не побачила, тому й не розпочинала ніякої акції. Коли ж почула

БІЙ ЛІА НУАДАН- -ЛЕ-ФЕРРУ

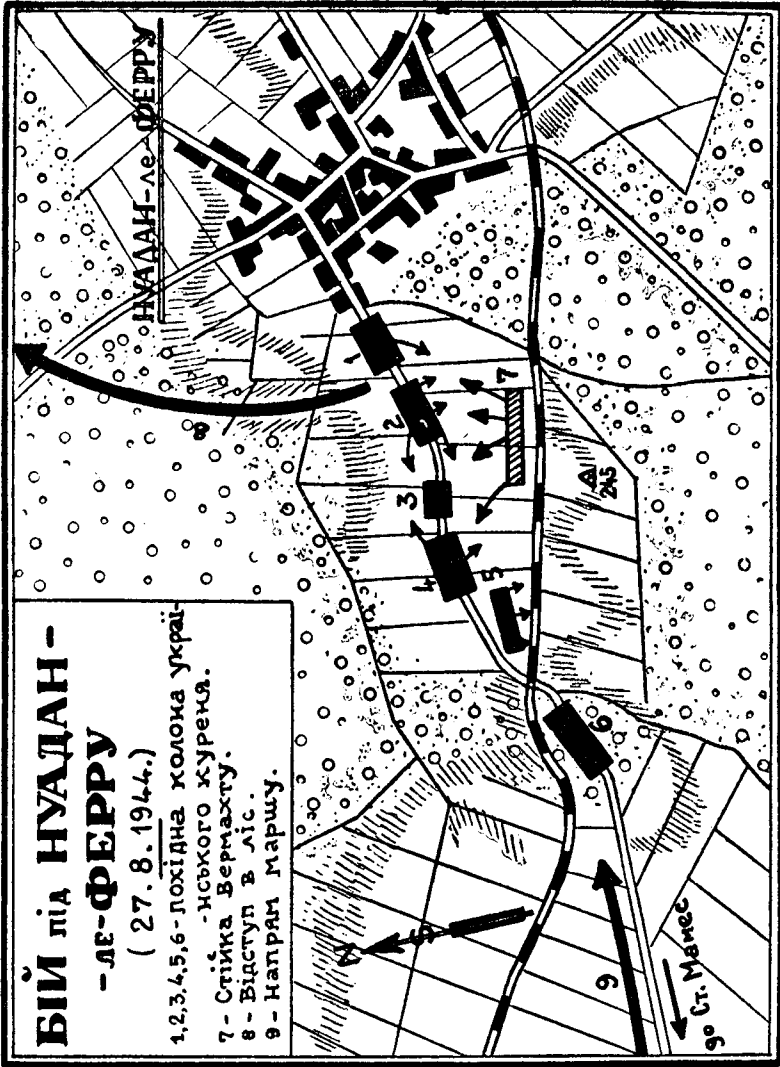
(27. 8. 1944.)

1,2,3,4,5,6 - похідна колона українського хурекя.

7 - Стійка Вермахту.

8 - Відступ в ліс.

9 - Напря́м маршу.

вистріли далеко на переді, догадалася, що розправа з німцями розпочалася. Стріляти на німців ніхто відразу не відважувався по-перше з уваги на чисельну їхню перевагу, а по-друге тому, що до чоти встигли вже прибігти німецькі недобитки, що чудом висмикнулись з-під куль на переді колони. Вони повідомили своїх земляків про все, що сталося. Тоді німці тих українців, що були близько коло них, роззброїли, решті ж наказали позбирати ранених і завернути назад в напрямку на Френ-Ст-Мамес. Чота позбирала ранених і повернула в протилежний напрям. По дорозі підпоручники Куклевський і Боґута вирішили за всяку ціну вирвати чоту з халепи й дістатися до своїх. Ждали, щоб їхня невеличка колона знайшлася близько лісу, щоб у критичному положенні можна було сховатися в лісовій гущі. На чистому полі така штука не вдалася б. З цією метою підпоручники поділилися ролями. Куклевський мав пильнувати передніх вояків, а Боґута кінцевих. Коли більша частина колони знайшлася в безпосередньому сусідстві лісу, Куклевський стрілив в найближчого німця й крикнув: «Хлопці, бийте німоту!» Закипів маленький, але запеклий бій, з якого українці вийшли переможцями. Німці, заскочені зухвалістю українців, яких уважали вже своїми полоненими, не видержали удару й наложили головами. Українці мали шість важко ранених, з яких два померли потім у польовому шпиталі французьких повстанців. Підбравши своїх ранених, з поспіхом повернула чота наздогін куреневі й за годину сполучилася з ним.

Ось так бій, що тривав не цілу годину, закінчився повним успіхом українців. На полі бою залишили німці трупами двадцять п'ять старшин, сімдесят підстаршин і понад двісті рядових вояків. Тільки трьом вдалося якось втекти. З українського боку був один вби-

тий і шість важко ранених. Курінь з усім своїм майном і першорядним військовим матеріалом стався неподільною власністю українців. Був це пам'ятний день 27. серпня 1944 року.

7. — Курінь ім. Івана Богуна.

Підбираючи вбитого товариша й шістьох ранених, звертає курінь на полеву доріжку, що бігла в північному напрямку від Головного шляху, й після Години посиленого маршу зашивається в ліс Bois de Mazes. Тут затримується на короткий відпочинок.

Користаючи з передишки, переводить команда куреня приблизний підрахунок людей і військового матеріалу, здобутого від німців. Підрахунок дав такі числа:

13 старшин,
53 підстаршин,
754 рядових вояків
Разом усіх: 820 людей.

Зо здобутого військового матеріалу налічено:

4 гармати калібру 45,
4 важкі міномети калібру 82,
21 важких кулеметів,
37 легких мінометів калібру 52,
120 легких кулеметів,
130 автоматів (мітраст),
10 півавтоматів,
700 рушниць,
500 гарматних набоїв,
тисяча мін,

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

шість тисяч ручних гранат
і мільйон кулеметних набоїв.

Крім цього кожний старшина й стрілець мали по одному, а то й по два наймодерніших револьвери.

В обозі нараховано:

500 вантажних коней,
90 верхових коней,
30 важких вантажних возів і
180 легких возів.

Автомашини й мотоцикли, на превеликий жаль, були знищені підчас бою, бо німецькі старшини намагалися на них утікати.

Зате уціліла вповні санітарна частина з усіми ліками й хірургічним приладдям. Крім цього на три дні харчів для людей і фуражу для коней, а надто багатий магазин з військовим убранням, плащами, білизною, чобітьми, черевиками. Знайдено теж досить маскувальних плащів-шатер і звичайних великих польових наметів.

Після обрахунку майна курінь зібрався на збірку, не забуваючи, очевидно, розставити з кожного боку сильні охоронні застави.

Курінний Глоба звертається до всього куреня з короткою промовою. Гаряче дякує всім старшинам, підстаршинам і вояцтву за хоробрість і притомність духа. Вияснює причини, які спонукали його на спілку з іншими старшинами покинути німців і перейти на бік французьких повстанців. Підкреслює міцно, що українські вояки, що знайшлися на французькій землі, мають моральний обов'язок, за прикладом братів на далекій батьківщині, продовжувати боротьбу з німецьким насиллям і помагати французам у боротьбі за визво-

лення їхньої батьківщини з-під німецького чобота, під яким так тяжко й довго стогне також Україна. Вкінці висловлює надію, що як старшини й підстаршини, так теж і рядовики придержуватимуться як найсуворішої дисципліни, що одинока є запорукою дальших успіхів і долі всього куреня. Сподівається, що зеднані спільним великим ідеалом боротьби за волю й незалежність України й непохитною вірністю супроти союзної Франції, всі члени куреня стануть одною великою ріднею, в якій взаємна любов, пошана й допомога один одному буде одною з перших заповідей.

Тут же, під вияви великого ентузіязму й загального піднесення, приймає курінь назву **Куреня імени Івана Богуна**, щоб цим вшанувати цього несплямленого українського Героя 17-того сторіччя, що життя своє дав в боротьбі за самостійну, цілковито незалежну українську державу.

Після промови, курінний Глоба заповів, щоб курінь був готовий у дальший похід, бо от-от можуть зявитися німці, що напевно шукатимуть українських «зрадників», щоб жорстоко помститися на них.

Перед командою куреня виникло питання, куди йти, щоб віддалитися як найдалі від місця бою й відшукати поручника Сімона. Та якраз у пору зявився в лісі мер села Френ-Ст-Мамес, той самий, що ще сьогодні ранком «нічоґісінько не знав», і запропонував свої послуги. Обіцяв негайно показати дорігу, завести курінь у більший ліс, де небезпека від німців була далеко менша, і звязати його з пор. Сімоном.

8. — У конфракуртському лісі.

Хоч голодні й зморені маршем і боем, бадьоро й радісно машерували українські вояки на зустріч новій

боротьбі, цим разом не в лавах ненависної німецької армії, а як вільні сини України, що в лавах французьких повстанців помагатимуть визволяти Францію у боях зі спільним ворогом. Увічливий мер показував дорогу. Курінь пройшов ліс, потім село Кубрі-ле Сен (Cubry-les-Saings). За селом переправився через річку Сону, ішов якийсь час понад річкою, завернув на захід, перейшов село Ві-ле-Рю (Vy-les-Rupt), скрутив на північ, дійшов до місцевости Конфракур (Confracourt), звідсіля на схід в напрямі лісу тієї ж назви. О Годині шостій вечора був уже в Глибині старого, густого лісу.

Тут зустрів українців поручник Сімон, що встиг довідатися про ранішній подвиг куреня, приготував місце постою й подбав про відповідне постачання харчами. З поручником Сімоном був теж невеличкий відділ Ф. Ф. І.*), що з подивом і деяким недовірям дивилися на вояків в німецьких одностроях, яких досі привикли не так зустрічати.

Поручник Сімон представив курінному Глобі молодого французького старшину пор. Кльода Буньона (Claude Bougnon), що також був приділений до українського куреня як звязковий старшина разом з Сімоном, піднесеним уже до ранги капітана. Своє підвищення дістав капітан Сімон за те, що поміг українському куреневі перейти від німців у ліс.

Курінь почав розташовуватися на нічліг. Сотник Зінчук дістав доручення взяти одну чоту й поховати стрільця Петровського, що згинув у ранішньому бою з німцями.

В недалекій віддалі від табору, на малій полянці серед білих беріз і столітніх дубів, викопано Глибому мо-

*) Ф. Ф. І. — це початкові літери від «Forces Françaises de l'Interieur».

Гилу, в яку вложено тіло вбитого товариша, прикриваючи його військовим плащем. Чота стала на струнко, щоб віддати останні почесні вбитому. Сот. Зінчук прочитав похоронну молитву, а чота відспівала пісню «Видиш брате мій». Відтак засипано яму свіжою землею, висипано маленьку могилу й вкопано трираменний хрест з білої берези. Словами: «Спи, хлопче, спи й про долю-волю України сни» — в імені всього куреня попрощалася чота з незабутнім товаришем. Під враженням сумного похоронного обряду вернулась чота до табору.

В таборі кипіла робота. Розбивано шатра, копано окопи. Треба було забезпечуватися перед можливою атакою й бути напоготові. Задиміла полева кухня й курінні кухарі заходилися готувати вечерю. Французи привели здоровенного бика й чотири годовані кабанці, що миттю опинилися в полевих казанах.

Тимчасом відділ Ф. Ф. І., розпрощався з куренем, забрав до шпиталю шістьох ранених українців і зник у густому лісі, що поринав уже в нічній темряві.

Після вечері скликано курінь на збірку, на якій курінний подав до загального відома наступне:

Курінь імени Івана Богуна поділено на два відділи. Перший відділ названо іменем полк. Євгена Коновальця, а другий іменем Морозенка. Командантом першого відділу іменовано сотника Джуса, а другого сотника Зінчука. Кожний відділ складався з двох сотень. Командантом 1-шої сотні призначено поручника Бойка, 2-ої пор. Левченка, 3-тньої пор. Радавця, а 4-ої пор. Бабиченка. 1-ша й 2-га сотні входили в склад першого відділу, а 3-тя й 4-та другого відділу.

По збірці розійшовся курінь на нічний відпочинок.

Другого дня (28. 8. 44) ранком команда куреня зібралася на нараду. Розвідка французьких повстанців донесла, що конфракуртський ліс (Bois de Confracourt), в якому якраз перебував курінь, обложив німецький

відділ в силі двадцять панцерних авт, двадцять сім танків типу «Тигр» і чотири тисячі французької міліції Дарнана*), що, очевидно, попав на слід українського куреня й мав завдання відплатитися за різню, яку справили українці німцям під селом Нуадан-ле-Ферру (Noidan-les-Ferroux) попереднього дня. Положення було дуже критичне з уваги на приявність такої міцної зброї, як танки й панцирні авта. По нараді з капітаном Сімоном і пор. Кльодом постановлено боротися. З цією метою розставлено по головніших дорогах, що йшли в глибину лісу, протитанкові гармати, міномети, тяжкі й легкі кулемети й протитанкові огнемети. Таким чином весь ліс довкола був міцно обставлений. Курінь був готовий прийняти бій. Та німці не наступали. Надвечір розвідчі стежи донесли, що німці й міліція простояли під лісом деякий час і відступили в напрямі на Везуль.

Очевидно, знаючи добре, якою зброєю розпоряджали українці, не мали відваги увязуватися в непевний лісовий бій. Вся їхня виправа закінчилася тим, що, вертаючись, поховали побитих у вчорашньому бою німецьких вояків, а трупи старшин забрали з собою.

Випадок з цією німецькою виправою показав, що український курінь знаходиться даліше в безпосередній небезпеці. Німці за всяку ціну старатимуться знищити його, щоб помститися на «зрадниках». Тому вирішено негайно опустити конфракуртський ліс і перенестися кудись далі, щоб затерти за собою всякі сліди. Капітан Сімон взяв на себе завдання перевести курінь у безпечніше місце. Не гаючи часу вирушено в дорогу.

*) Дарнан, державний секретар внутрішнього порядку при уряді у Віші. Зорганізував т. зв. міліцію, якої головним завданням була збройна боротьба з французьким протинімецьким підпіллям.

На щастя, ніч була дуже темна. Під покровом темноти безпечніше було йти. Крутими доріжками через ліси й поля, оподалік від людських осель і головних шляхів, пробивався курінь на нове місце постою. При переході шляхів забезпечувано ліві й праві боки дороги гарматами й тяжкими кулеметами. Похід по бездоріжжі, в нічній пітьмі, був дуже тяжкий. Курінь розтягувався колоною деколи й на п'ять кілометрів довгою. Великого клопоту завдавали вози, що тарабанили по камінні й дуже часто псувалися. Кілька разів треба було зупинити колону й направляти поломані колеса, дишли і т. д. Пройшовши понад тридцять кілометрів зморяючої дороги, опинився курінь о 5-ій год. ранку, 29 серпня, у великому лісі *La Forêt de Cherlieu*, положеному на північ від місцевости Мелен (*Melin*).

9. — В лісі Шерліє (*La Forêt de Cherlieu*).

Потомлені важким походом і безсонною нічтю, перекушували хлопці похапцем, хто що мав. На швидку руку розбили шатра і позасипляли камінним сном. Охоронну службу несла чота французьких повстанців, спеціально прислана для цієї мети. Коли прокинулись, було вже полудне. Надворі падав густий дощ. Негайно приготували з привезених французами харчів обід, підкріпилися якслід, привели до порядку коней і пустили їх на пашу.

Після обіду піднядено пригоже місце під табор. З усіх боків покопано окопи, розставлено міцні стійки й застави. Потім кожен зайнявся собою. Чистили зброю, прали білизну, милися й голилися. Кожний вояк мав по дві пари уніформи. Одну пару зібрали й передали французам з проханням, щоб завезли до фарбярні й

перекрашували на гранатовий кольор. Така сама доля зустрінула потім і другу пару.

Під вечір табор виглядав уже на справжню лісову фортецю, а його залога, що встигла добре відпочити, була готова воювати хоч би з ким.

За цей час капітан Сімон повідомив, що команда табору Ф. Ф. І., що був розташований в цьому самому лісі, тільки з протилежного боку, просить українського курінного, щоб відвідав її. В товаристві сот. Джуса, кап. Сімона й двох стрільців вибрався курінний до французького табору. Коли проїхали лісовою доріжкою кілометр, побачили по обидвох боках дороги струнки ряди французьких повстанців, що в повній зброї віддавали військовій почесті командирові українського батальйону. Відбираючи перегляд, курінний спостеріг, що французи озброєні були американською зброєю, скиненою правдоподібно з літаків. На стрічу гостям вийшов командант французького табору, років під сорок, відрепортував курінному, представився й з французькою ввічливістю запросив до табору. В таборі зустріла курінного почесна сотня стрільців. Курінний відібрав звіт від командира сотні, привітався зо старшинами й вояками.

Табор французів розташувався в невеличкій долині, серед дерев, у дуже густому лісі. Стояло кілька, на швидку руку, збудованих дерев'яних бараків, в яких жили повстанці. Окремий, більший розмірами, барак був відведений для команди табору й штабу. В ньому були теж спеціальні кімнати для прийнять і їдальні. До цього то бараку запрошено курінного Глобу і сот. Джуса на вечерю. Видно, французи наперед приготувляли прийняття, доказом чого були добірні страви, приладжені за всіма приписами смачної французької кухні. На столі появилися славні французькі

ина найкращої марки. При вечері завязалася сердечна розмова. Цікаві французи хотіли знати, хто це такі українці; чи це поляки, чи москалі? Українські старшини довго пояснювали їм різниці між українцями, поляками й москалями. На допомогу українським старшинам прийшов молодий француз, поручник, що цитами зі славного твору Вольтера «Історія Карла XII» доказував, що українці це стара європейська нація з власною історією, культурою і цивілізацією.

При шампані почалися тости. Освідомлені про Україну французи випили за самостійну українську державу, а українці за цілковите визволення Франції.

Після вечері запрошено курінного Глобу розказати усій залозі табору дещо про нацизм і комунізм. В коротких і ядерних словах перевів курінний паралелю між обома режимами. Зібрані французи, переконані демократи й свободолюбці, вже самі зробили відповідні висновки, рясними оплесками нагороджуючи слова українського старшини.

Розпрощавшись з приємною аудиторією, пішов курінний на нараду, на яку запросив його командант табору. На цій нараді просили французи, щоб український курінь прийняв на себе завдання знищити німецькі підслухові апарати, що стояли поблизу села Семмадон (Semmadon). Курінний запевнив французів, що ще цього вечора постарається виконати це завдання. Обмінявшись ще кількома, чисто військового характеру, думками, українські старшини попрощали сердечно своїх господарів і в супроводі кап. Сімона вернулись до свого табору.

Вже о 22-ій год. відділ імени Коновальця, під командою сот. Джуса одержав наказ знищити міцну німецьку стійку СС-ів, що в околиці села Семмадон охороняла апарати для підслухування появи літаків. Виправа, на жаль, пройшла не так, як бажалось, з уваги

на дощ, пільму і не зовсім точні вказівки французьких провідників. Все таки відділові вдалося мінами цілковито знищити підслухові апарати, убиваючи при цьому чотирнадцять німців і невідому скількість ранячи. Відділ повернувся з двома вбитими і чотирма раненими.

На другу ніч, цебто з 30 на 31 серпня, одержав відділ ім. Морозенка під командою сот. Зінчука наказ зайняти позицію над шляхом Париж-Везуль № 70 в Густому лісі на південний захід від містечка Комбофонтен (Combeaufontaine), яким проїжджали німецькі транспортні валки. У віддалі десять метрів від дороги, заліг відділ на відтинку на півтора кілометра довгим замаскований зеленню густого придорожного чагарнику. В поготивлі й сильному напруженні прождав відділ усю ніч.

Щойно ранком шлях оживився. Почали зрідка проїжджати на мотоциклях стежі міліції Дарнана. Їх пропускано вільно. Відділ ждав на якусь більшу здобич. Десь коло девятої ранку появилася на шляху молода дівчина на ровері, що вперто дивилася в напрямку лісу, посвистувала й безнастанно всміхалася. Хлопці поховані між кущами, здогадувалися, що дівчина знає про їх приявність і, можливо, хоче подати якусь вістку. Одначе, на велике здивування всіх, дівчина нагло завернула і щосили пігнала в напрямку, з якого приїхала. Безпосередньо за цим розлягся на шляху могутній Гук моторів і за хвилину появилася німецька валка зложена з чотирьох великих каміонів з причепами, що везли летунські кулемети. Обслуга коло кожного каміону складалася з сорок людей. На вид каміонів хлопці щільніше прилягли до землі й, коли б не наказ ждати, розпочали б наступ негайно. Сотник Зінчук почекав, аж поки німецька колона не знайшлася вся на відтинку зайнятим відділом. Тоді вистрілив червону ракету, умовлене гасло відкрити вогонь. В одній секунді,

рівночасно на всьому відтинку, заторохкотіли кулемети, бухнули міномети і протитанкова гармата, зчиняючи пекельний барабанний вогонь. Каміони зупинилися. Мотори не працювали. Середній, поцілений міною, загорівся. В цьому моменті пролунав наказ сотника Зінчука до наступу. Хлопці зірвалися зі схованок, вискочили на шлях, обкидали колону ручними гранатами, а автоматами вистріляли решту залогів.

У цій хвилині надіхало німецьке панцирне авто й відкрило вогонь по лісі, не звертаючи найменшої уваги на Морозенківців, що в німецьких одностроях, хоч і перефарбованих, поралися біля горючих каміонів. Залога авта уважала їх за своїх. Та Морозенківці вчас спостерегли появу панцерного авта й зустріли його міцним кулеметним вогнем. Щойно тоді панцерник зорієнтувався, в чому річ. Негайно завернув і втік на весь газ.

Прогнавши небажаного гостя, взялися українці рятувати з горючих каміонів все, що тільки було можна. Забрали десять важких кулеметів, сто рушниць, двісті ручних гранат, п'ять машинових пістолів МР, двадцять револьверів, дві ракетниці, три далековиди й велику кількість різнородних набоїв. Решту пожег невблаганний вогонь.

Втрати відділу були: чотири важко ранені й сім легко ранених.

Врадувані вдалою виправою, верталися Морозенківці до свого табору, що був віддалений на п'ятнадцять кілометрів. Поручники, Радавець і Бабиченко, повели свої сотні наперед. Сотник Зінчук з одною чотою залишився позаду з невеличкою валкою возів, що везли ранених. Їх треба було передати французам до полевого шпиталю. Обережно й поволі, з уваги на ранених, посувалася валка наперед. Передові сотні тимчасом перейшли вже щасливо головний шлях № 19 і наближа-

лися до свого табору, залишаючи далеко позаду валку з раненими, що якраз віжджала в село Куржон (Courgeon), положене на шляху № 19. Селом проїжджали в цій хвилині сильні німецькі частини, зложені з донських козаків. Українці побачили, що попали в страшну халепу. Покищо рятували їх їхні німецькі однострої. Сотник Зінчук зайшов до знайомих французів з проханням заопікуватися раненими, переховати їх, поки не пройдуть козаки, а згодом передати французьким повстанцям до шпиталю. Французи не тільки заховали в себе по хатах українських ранених, але й не зважаючи на небезпеку, що їм Грозила, запропонували вивести решту українців з села в поблиський ліс. Бічними вуличками, слідом за відважними французькими селянами, поміж виноградники й сади, скриваючись за кам'яними огорожами, проскакували українці, один за одним, і ховалися в лісі. За годину, завдяки масовій і щирій допомозі сільського населення, українські вояки, всі до одного, були вже в безпечному місці в лісі, звідкіль пізно вночі добилися до свого табору, де були вже теж і обидві сотні.

10. — Бої з козаками

На другий день вранці зголосилися до команди українського куреня звязкові французи й донесли, що в селі Уане (Oigneu), положеному на три кілометри від українського табору, стоїть російська частина СС-ів. Москалі знають, що український батальйон перейшов на бік повстанців. Хотіли б зробити це саме, тому шукають звязку з українцями. Просять, щоб українці написали їм листа, тільки не по-німецьки, а конче по-українськи, в якому потвердили б, що дійсно знахо-

дяться в лісі, і запевнили б, що, коли москалі перейдуть на їх бік, не перестріляють їх.

Капітан Сімон перекладає зголошений звіт на німецьку мову й радить кур. Глобі піти на зустріч бажанню москалів. Глоба старається переконати француза в недоречності його ради, вказуючи на те, що це тільки хитрий підступ. Москалів, зокрема тих, що служать у німецькому війську, він знає, як свою кишеню. Коли б дійсно хотіли перейти до повстанців, то вже давно б це зробили, не шукаючи допомоги в ненависних їм українців. Факт, що тільки за посередництвом українського куреня бажають, ніби то перейти в ліс, йому видається дуже підозрілим. Знаючи запеклу ворожість москалів до українців, не важко догадатися, що їхній хитрий підступ це тільки засіб, яким хочуть вони заманити українців у засідку й передати німцям.

Не зважаючи на це, капітан Сімон таки поставив на своєму. Лист рішено вислати. В ньому курінний Глоба дає москалям запевнення, що прийме їх у ряди повстанців. Лист передано через французьких звязкових.

Звязкові понесли його на умовлене місце. Та лукаві москалі змісця заарештували звязкових і разом з листом передали в руки німцям. Німці намагалися довідатися від них, як розположений курінь і якою розпоряджає зброєю. Не зважаючи на погрози й катування французи мовчали, як німі. Яка доля їх стрінула потім, досі нікому не відомо, хоч і не важко догадатися.

Такою дорогою ціною пересвідчився капітан Сімон про правдивість тверджень курінного Глоби.

Незадовго потім, 3. вересня, французька розвідка й українські стежі донесли, що до довколишніх сіл, між кими простягався ліс, що в ньому таборував курінь, напливають поважні німецькі сили й готовляться до бойових операцій. На всіх шляхах стояли міцні німецькі застави й не пропускали ніяких цивілів. Всі дороги, що

вели до лісу, обставлені відділами в бойовому пототі-влі, були докладно й суворо контрольовані. В догідних до цього місцях німці окопалися. Для команди куреня стало ясным, що німці оточували ліс і готувалися до сильного наступу. Ясна річ, всяке постачання для куреня припинилося. Положення ставало дуже небезпечним. Команда куреня не приймала, покищо, ніякого рішення. Так проминув увесь один день. Німці тимчасом щораз щільніше облягали ліс. Минув ще один день. Треба було на щось рішатися. Коли ж стежі донесли, що до найближчого від лісу села Мелен (Melin), юложеного на один кілометр, прибули три ескадрони німецької кавалерії — були це, як пізніше виявилося, козацькі частини СС-ів, які мали вдарити на табор куреня з півдня, команда куреня рішила випередити їх і заатакувати першою, щоб вирватися з небезпечної ситуації, що Грозила українцям цілковитою загрозою. Відділ імени Коновальця під командою сотника Джуса дістає наказ напасти на козаків, знищити їх і звільнити дорогу для куреня.

Село Мелен лежало в невеликій долині на південь від ліса. По обидвох боках від села тягнулися горби до триста метрів високі. Горби зліва були зовсім покриті густими кущами. Праві були заліснені тільки на верхах. Бік, що спадав у село, був відкритий. Вузькою долиною у двісті метрів ширини бігла з ліса в село полева доріжка. Терен, на якому лежало село, був дуже вигідний для бойових операцій з села на ліс і навпаки.

О десятій годині ранку відділ сот. Джуса вирушив в атаку на село. Перед тим поділено відділ на три частини. Перша частина під командою поручника Левченка в силі одної чоти, дістала завдання посуватися полевою доріжкою в напрямі на село. Одна сотня під проводом сот. Джуса пішла вправо, верхом Горба понад село, й почерез Густі кущі спустилася під крайні хати

та обложила село зі сходу. Сотня пор. Бойка пішла вліво, зайняла східній горб над селом і скрилася на-
ерху, серед хашів.

Чота пор. Левченка, що наступала з чола, наткну-
лася перед самим селом на козачу заставу. Спалахнув
короткий бій. Козаки не видержали вогню й почали
втікати в село. В цьому моменті сот. Джус заатаку-
вав з правого фланку. Козаки почали відбиватись, зо-
середивши всю свою увагу на цьому відтинку. Бій за-
тягався. Тимчасом пор. Бойко бігом злетів зі своєю сот-
нею зо східнього горба, загнався в село й вдарив на
козаків ззаду. Козаки збентежилися несподіваним уда-
ром в плечі й розгубились. Рятувалися втечею, хто ку-
ди міг. Декому з них вдалося втекти з села дорогою,
що вела в південно-західньому напрямку до шляху
№ 19, на якому знаходився козачий батальйон важкої
артилерії й мінометів. Решту вибито або захоплено в
полон, до якого попало тридцять сім козаків. Увесь
воєнний матеріал, що був у козаків, попав у руки
українцям. Таким чином здобуто:

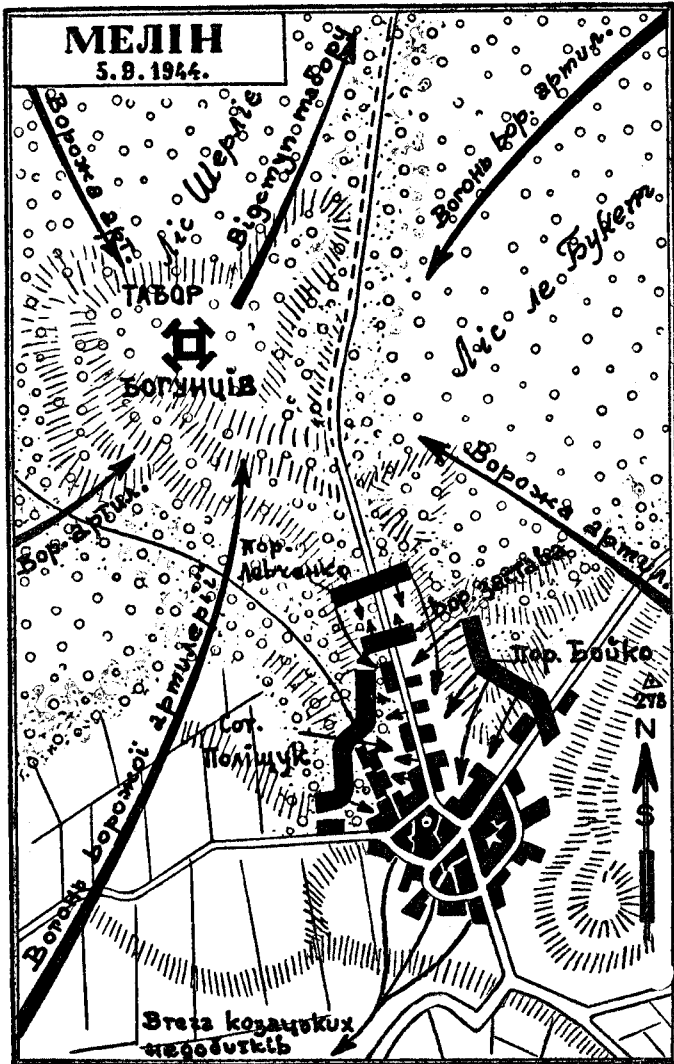
два вози амуніції з кінями,
60 кавалерійських коней з сідлами,
14 легких мінометів,
6 ручних кулеметів,
8 «фаустпатронен» (протитанкова запальна
зброя),
500 мін і
200 рушниць.

Населення села радісно вітало українців з перемо-
гою. Після чотирьох днів Голоду оце вперше мали
українці змогу запастися провіантом. Забравши прові-
ант, вернувся відділ до табору з одним вбитим і одним
раненим.

В часі, коли відділ Джуса здобував село Мелен, ні-
мецька артилерія і важкі міномети сильним вогнем

МЕЛІН

5.8.1944.

обстрілювали український табор у лісі. Треба було негайно покидати місце постою й шукати іншого пристановища. Коли відділ Джуса, виконавши своє завдання, вернувся до табору, курінь був уже готовий в дорогу. Під охороною густого ліса відступлено без втрат в напрямку села Норуа-ле-Жюссе (Norois-les-Jussey), під самим носом німців, які, думаючи, що курінь залишився на старому місці, всю свою увагу зосередили в тому напрямку.

Смеркало, коли курінь добився до ліса Bois-les-Souffrenne, що лежав у віддалі одного кілометра від села Буже (Bougey) В цьому лісі зупинився курінь на відпочинок на кілька днів. Тут упорядковано обоз і арсенал. Надвишку зброї, амуніції, возів і коней передано французьким повстанцям. Таким чином одержали французи від українського куреня:

600 коней,
100 возів,
1000 рушниць,
15 кулеметів,
10000 різних набоїв,
кільканадцять шатер
і багато різного військового одягу.

Було це для французьких макізарів (макізар-лісовий повстанець) надзвичайно цінним набутком з уваги на те, що були вони, назагал, досить слабо озброєні й дошкульно відчували брак потрібного воєнного матеріалу.

11. — В дорозі до конфракуртського лісу.

Шостого вересня французький майор Бермонт повідомив курінного Глобу, що курінь має відправитися до ліса Конфракур, де американська авіація буде ски-

дати зброю для французьких повстанців і парашутистів для зв'язку з українським куренем. Цей ліс був уже старим знайомим для українських вояків.

Вечором цього самого дня, о год. 17-ій, вирушив курінь на призначене місце, що було віддалене на яких 30 кілометрів. Марш відбувався цілу ніч. Кап. Сімон і пор. Кльод, що з рамени французького повстанчого командування перебували постійно при українському курені, показували дорогу. Без ніяких перешкод минув курінь місцевості Буже (Bougey), Ожікур (Augicourt) і Арбесе (Arbecsey). В недалекій віддалі від села Ля Невель-ле-Се (La Neuville-les-Scey) треба було перейти державний шлях Париж-Бельфор № 19, по якому відступали німецькі панцерні частини в напрямку на схід. Здобувати боєм вільний перехід через шлях було немислимим. Тому курінний Глоба рішив перечекати, поки шлях очиститься. В бойовому поготівлі, прикриті нічною темрявою, ждали українці до самого ранку. Десь коло год. шостої проїхав останній ворожий панцерний відділ. На шляху залишилася тільки охоронна стежа. Пролунав наказ вирушати. Вийшовши зо своєї схованки на шлях, почав курінь обстрілювати передякану німецьку стежу, що панічно кинулася врозтіч. В руки куреня попало тільки п'ять полонених. Шлях був вільний. Скорим темпом переправився курінь через дорогу й пірнув в темні ліса.

При цьому не обійшлося без малого випадку. В моменті, коли тил колони покидав шлях, надїхав автом німецький генерал, не підозріваючи, щоб колона війська в німецьких одностроях, була частиною французьких повстанців. Коли ж наглянув трикольторовий французький прапор, що його держав в руці кап. Сімон, дав сильно го газу й втік. Порятунок завдячував тій обставині, що кінцевий відділ української колони

запізно зорієнтувався, хто саме їде автом. Річ у тому, що й при курені було своїх три авта, яких уживали українські старшини.

Пройшовши шлях, минула колона село Ля Невель-ле-Се й у віддалі одного кілометра від нього отаборилася в лісі Bois de la Régie під сильним дощем о десятій годині ранку. Розставлено стійки й застави. В пообідніх годинах приїхав звязковий від майора Бермонта й повідомив курінного Глобу, щоб прибув до його місця постою, в лісі в околицях містечка Се-над Соною (Seu-sur-Saône). Треба було зробити около двадцять кілометрів дороги. Курінний Глоба, кап. Сімон і шофер, одягнені в німецькі уніформи, посідали в авто й, таки головним шляхом, поїхали до майора Бермонта. Тут курінний Глоба здав звіт із дотеперішньої бойової діяльності куреня. Майор Бермонт, подякувавши курінному за бездоганне і сумлінне виконання всіх дотеперішніх завдань, наложених на український курінь, повідомив його, що німці під натиском американської армії з поспіхом відступають на схід. Найближче завдання, що падає на повстанців, це напасти на поодинокі німецькі відділи, нищити німецькі транспорти і в цей спосіб дезорганізувати їхнє заплілля.

Попроцавшись сердечно з майором Бермонтом і старшинами його штабу, вибралися, курінний Глоба й кап. Сімон, в подорож до свого табору. По шляху поспішним походом відступали німецькі частини. Авто з нашими повстанцями з усією можливою швидкістю гнало в протилежний бік. Німці здивовано дивилися на невідомих, німецьких, як вони думали, старшин, що в часі, коли вони відступають, ці очайдухи мають відвагу їхати просто ворогові в зуби. Не підозріваючи нічого, віддавали військові почесті й їхали далі. По якомусь часі шлях опорожнився від німецького війська і наші завзятці спокійно продовжували свою до-

рогу, поки не побачили кількох цивілів, що на роверах їхали їм на зустріч. Зрівнявшись з автотом подали цивілі знак задержатися. Були це французькі повстанці на розвідці, знайомі капітанові Сімонові. Вони повідомили, що німці пригтовляються зірвати міст на річці Соні, бо свій відступ спрямували в інший бік, шляхом на Пор-над-Соною (Port-sur-Saône). На мості стояла німецька патруля полевої жандармерії, що якраз мала завдання спрямовувати німецькі відступаючі частини і контролювати всіх, хто їхав в протилежному напрямку.

Цим власне мостом мусіли проїхати наші старшини, щоб на час прибути до своїх. По короткій виміні думок рішилися, курінний Глоба й кап. Сімон, за всяку ціну прорватися через міст. Рахували на те, що обидва були в уніформах німецьких старшин. Не довго думаючи, рушили в дорогу. Кап. Сімон уставився з ручним кулеметом при задньому віконці, а курінний Глоба сів біля шофера. Приїхали перед міст. Патруля дала знак задержатися. Не зважаючи на це, шофер пустив мотор на всю скорість і авто як вихор помчало мостом. Патруля розскочилася, щоб не потрапити під колеса. Коли ж опам'яталася, почала стріляти наздогін але авто, минувши міст, скрутило на бічну доріжку й зникло з-перед очей спантеленої патрулі.

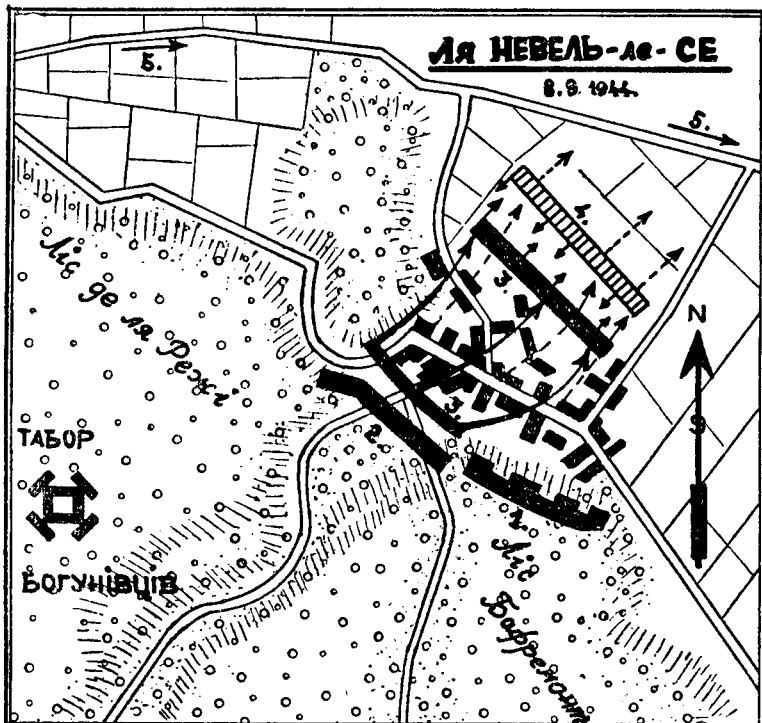
Подорожуючи далше, мусіли наші старшини ще кілька разів приставати на дорозі й ховатися під дерева з уваги на американські літаки, що з повітря немилосердно атакували втікаючих німців. Перед вечором були вже в таборі свого куреня.

12. — Бій у селі Ля Невель-ле-Се.

На другий день, восьмого вересня, наспіла до куреня вістка, що село Ля Невель-ле-Се покинули німці, залишаючи на місці два великі санітарні авта під охороною невеликої обслуги, що складалася з восьми чоловік.

Вістку приніс якийсь француз Макс, який як виявилося далеко пізніше, був німецьким агентом, що зумів пролізти в ряди французьких повстанців, здобути собі хне довіря і своїми брехливими рапортами пхав партізанські відділи просто в руки німцям. Правда, його розкрито, але вже після цілковитого звільнення Франції, і віддано в розпорядження полевого французького суду. Тимчасом всі його донесення зустрічалися з повним довірям.

Пор. Возняк дістав доручення взяти десяток стрільців з автоматичною зброєю, піти в село й забрати санітарні авта, яких брак дошкульно відчували в курені. Коли Возняк з своїм малим відділом доходив уже до крайніх хат села, вибігла з найближчої хати жінка й почала давати якісь знаки. Очевидно хотіла дати знати, що в селі є багато німців. Ніхто з українців не розумів французької мови, тому й не розібрали, що говорила невідома жінка. Зрозуміли аж тоді, коли з середини села відкрито по них Густий кулеметний вогонь. Виявилось, що в селі стояла ще міцна німецька залога понад сотню чоловік і одна батарея, що не встигли ще покинути села. БоГунівці моментально перескочили найближчу камінну огорожу й під її охороною відкрили вогонь з ручних кулеметів, убиваючи чотирьох напасників, що встигли підійти до них. Відтак Городами пробралися до ліса й вернулися до табору без ніяких втрат. Пор. Возняк здав звіт про свою виправу

1. Позиція сот. Зінчука.
 2. Сотник Джус.
 3. поручник Бойко.
 4. Німці.
 5. Напря́м загально́го відступу німецьких військ з фронту.
- ▶ Наступ пор Бойка на село; - -▶ Відступ німців зо села.

курінному. За кілька хвилин після повороту Возняка роздалися між деревами вибухи мін. Це німці обстрілювали з тяжких мінометів ліс. Вогонь ворожих мінометів був такий сильний, що столітні дуби, виривані з корінням розривом мін, розліталися на дрібні тріски. Поломане грубе галуззя в свою чергу, падаючи з розгоном додолу, побільшувало спустошення лісу й зміцнювало пекельний гук мінометів.

Курінний дав наказ сот. Зінчукові зайняти позицію на горбі, у віддалі трьох сот метрів на південь від села, а сот. Джусові вибити німців зо села. Сот. Зінчук зайняв негайно свою позицію. Сот. Джус зупинився перед самим селом з однією сотнею, а пор. Бойко з другою почав наступ на село. Міцним ударом удалося йому вибити німців зо села на чисте поле. Але тут німці зустріли його сильним гарматним вогнем і примусили до відступу. Бій скінчився тим, що німці не відважилися вернутися до села з уваги на великі втрати вбитими й раненими, а українці, здобувши одного важкого кулемета, мусіли відступати з огляду на німецьку артилерію, проти якої не могли встояти зо своєю легкою автоматичною зброєю. З трьома важко раненими вернулися до табору.

Після цього випадку курінь залишив ліс Bois de la Régie і перенісся до сусіднього ліса Bois de Confrascourt, де мав зустрінутися з американськими парашутистами.

13. — Американські парашутисти.

На новому постої почав курінь розташовуватися. Вибрано вигідне для оборони місце й розташовано табор. Довкола табору викопано окопи й розставлено стійки й застави.

Другого дня (9 вересня) ранком повідомили французи команду українського куреня, що американські парашутисти вже в лісі й бажають познайомитися з українцями. Курінний Глоба в товаристві капітана Сімона всідає в авто й іде до табору французьких партизанів, що стояв у цьому самому лісі у віддалі двох кілометрів. Тут знайомиться він з американським полковником, що його минулої ночі скинули американські літаки для зв'язку з повстанцями. Французи представили курінного Глобу — команданта українського батальйону, що блискучо бється проти німців, спільних ворогів Франції й України, як представника тієї української течії, що змагає до створення вповні незалежної, соборної української держави. Підчас розмови надійшов з ліса ще один американський парашутист, молодий лейтнант. Полковник представив його курінному й додав, що лейтнант Кузьмук залишиться на постійно біля команди українського куреня як зв'язковий, тому що знає російську й польську мови. Офіційні відвідини американського полковника в українському таборі призначено на другу годину після обіду. На цьому розпрощався український курінний з американським полковником і відіхав, забираючи з собою лейтнанта Кузьмука.

Подорозі обидва старалися зговоритися. Пригадуючи собі слова американського полковника, що лейтнант говорить московською й польською мовами, курінний заговорив до лейтнанта найперше по-московськи, але американець не зрозумів. Заговорив по-польськи, американець знову не зрозумів. Зате чистою українською мовою запитав, чи в курені варять український борщ. Коли здивований Глоба запитав, де навчився по-українському й звідки знає про український борщ, лейтнант відповів, що він українець. Народився сам в Америці, але його батьки, українці з

Волині, приїхавши до Америки, не перестали старанно заховувати української мови, традиції й побуту. Дальше розказав, що сам добровільно зголосився за парашутиста, коли в армії оголошено, що для зв'язку з російським батальйоном, що в рядах французьких повстанців бореться проти німців, потрібно добровольця, що знав би російську й польську мови, бо думав, що між ними напевно стріне земляків-українців. Задля цього тільки й зголосився, бо ні російської, ні польської мови не знає й зовсім не розуміє. Дуже приємно розчарувався, коли довідався, що це не російський, а чисто український батальйон.

В таборі з великою радістю й ентузіазмом привітали Богунівці свого земляка з далекої Америки, з яким зустрілись на французькій землі за таких дивних умов. З цікавістю розпитували його про Америку й тамошніх українців, а він їх про Україну, зокрема про Кремянеччину. Між хлопцями знайшовся навіть такий, що походив з того самого села, з якого були й батьки лейтенанта. Можна уявити собі радість, що охопила обох. Відтоді вже ніколи з собою не розлучалися. За кілька хвилин побуту в українському курені лейтенант Кузьмук Вальтер з Бостону лише з уніформи був американцем. Душею й серцем був тільки українцем.

Точно о другій годині після обіду приїхав до українського табору американський полковник в товаристві команданта французького табору й кількох повстанчих старшин. З неприхованим задоволенням оглянули вони вмале розположення табору й його укріплень. Відтак переглянув полковник стрункі ряди українських вояків і звернувся до них з короткою промовою, в якій між іншим, сказав, що йому відомі завзяття й посвята вояків українського батальйону, що досі віддав уже великі заслуги в боротьбі з німця-

ми. Сподівається, що українці й далі будуть непохитно продовжувати боротьбу до часу, поки не прийдуть регулярні частини американської армії. Тоді цілий батальйон дістане довгий, так гарно заслужений, відпочинок. На закінчення урядово повідомив, що для звязку приділює до українського куреня поручника американської армії Кузьмука Вальтера.

Тимчасом настигли вістки, що німці великими силами оточують ліс, щоб ударити на повстанців і знищити їх. З уваги на це припинено офіційну частину візити гостей. Без шуму й галасу, спокійно й з надзвичайною шквритю зайняли чоти, одна за другою, свої позиції, викликуючи в приярних чужинців захоплення своєю холоднокрвнністю й взірцевим порядком.

Американський полковник висловлює признання курінному Глобі за зразкове ведення куреня й повідомляє його, що цієї ночі мають спуститися пять американських парашутистів таки тут, у цьому лісі. З уваги на це курінь має завдання вдержати за всяку ціну ліс за собою, щоб парашутисти, що везли важні доручення, не попали в руки ворогові. Курінний заявляє, що прикладе усіх зусиль, щоб курінь гідно виконав доручене йому завдання й тим самим оправдав довіря, яким його наділено.

Після цього гости розпрощалися й покинули український табор, що зробив на них якнайкраще враження.

14. — Бої за Конфракур (Confracourt)

Негайно після відїзду американського полковника вислано з табору на всі сторони ліса спеціальні розвідчі групи, які донесли, що в усіх напрямках лісу поьявляються міцні німецькі відділи, які кулеметним воґ-

нем зустріли кілька українських стеж. Найсильнішою німецькою залогою виявився відділ (три батальйони), що стояв у селі Конфракур, положеному на півтора кілометра на захід від ліса.

Американські парашутисти мали опуститися на відкритому Горбі 270 метрів висоти, що стояв посередині між селом і лісом, в північно-західньому напрямку від села. Охорону цього Горба доручено сот. Зінчукові з двома чотами. Пор. Бойко зайняв з своєю сотнею оборонну позицію на південному кінці ліса, по обох боках дороги, що вела з Конфракурту до Ві-ле-Рю, на відтинку довжиною одного кілометра на південь від села Конфракур. Його завданням було перешкодити можливому оточенню ліса німцями.

Темніло вже, коли сотник Зінчук з своїм відділом, під охороною густих виноградників і кущів, обсадив Горб і чекав на парашутистів. На його відтинку було зовсім спокійно, бо німці не зауважили його присутності на Горбі. Зате довкруги ліса йшла час-до-часу перестрілка. Це поодинокі застави старалися не допустити до лісу німецькі патрулі, що правдоподібно мали доручення довідатися про сили, якими розпоряджали оборонці ліса. Українці кожний раз зустрічали німецькі патрулі вогнем з легкої зброї, щоб німці не могли зміркувати про дійсний стан озброєння куреня. Ціла ніч пройшла ось так на спорадичних зустрічах патруль. Над ранком (10 вересня) стрілянина притихла. Сотник Зінчук, не діждавшись американських парашутистів, стягнув свій відділ з Горба до лісу, залишаючи на самому краю лісу при дорозі, що вела зо села, одну чоту під командою поручника Радавця, яка мала завдання замкнути німцям дорогу через ліс.

Не встиг іще сот. Зінчук зложити звіту курінному Глобі з пройденої ночі, коли пор. Радавець прислав до табору вісім полонених козаків, що намагалися прой-

ти ліс і попали в руки його чоті. При допиті полонені козаки сказали, що в селі Конфракур знаходиться поважна сила німців з артилерією і відділом танків, які ладяться до наступу на ліс. За якийсь час попалися Радавцеві в руки чотири німецькі вояки і дві французенки, що бричкою хотіли пробратися через ліс в напрямку на Ля Невель-ле-Се. Вони потвердили слова полонених козаків.

Курінний Глоба дає наказ готуватися до оборони. Ще не встигли всі старшини відібрати наказу, як на відтинку пор. Радавця почалася міцна стрілянина. Це німці заатакували ліс по дорозі, що вела з Конфракурту через ліс в північно-східньому напрямку до села Ля Левель-ле-Се, що її охороняв одною чотою пор. Радавець. Сот. Зінчук з відділом Морозенківців негайно поспішив йому на допомогу. Радавець зложив звіт сотникові Зінчукові повідомляючи, що німці в силі одної сотні атакують дорогу, щоб прорватися в ліс. Зорієнтувавшись в ситуації, сот. Зінчук розташував свій відділ по узліссі на відтинку в півтора кілометра довжини й сильним концентричним вогнем з мінометів і важких кулеметів вдарив на німецький відділ. Німці не видержали несподіваного удару. Залишаючи на полі бою 60 убитих, недобитки, між якими було багато важко раних, в неладі відступили до села. Сподіваючись більшого наступу зі села наказав сот. Зінчук своєму відділові добре окопатися. Двох раних українців (один важко, один легко) відправив до табору разом з вистовим, що здав звіт курінному з переведеного бою.

Курінний наказав сотникові Джусові, що вже зайняв середній відтинок узлісся, окопатися й бути готовим на всякий випадок. Пор. Бойко, що сидів на своїй позиції вже від ночі, окопався теж. Таким чином Богунівці міцно держали ліс на всій його захід-

ній довжині формою півкола, що розтягнувся на просторі п'ять кілометрів довжини. Осередком для цього півкола було якраз село Конфракур з німецькою залогою, що атакувала ліс.

За півтора Години після першого наступу появилося на дорозі, на відтинку сот. Зінчука, німецьке легке авто, в якому їхав майор, командир німецької залози в селі Конфракур. За ним, у віддалі яких п'ятдесят метрів, розстрільною в ширину пів кілометра поступали, ховаючись за куці, дві німецькі сотні з важкими кулеметами. Коли авто з майором наблизилося на сто п'ятдесят метрів від українських позицій, його привітали кулеметним вогнем. Ранений майор вискочив з авта й подався взад. В цьому моменті німецька розстрільна відкрила вогонь по лісі. Розгорівся бій. Українці відкрили вогонь з мінометів й протитанкових гармат. Німці відповіли ще сильнішим вогнем з зенітних кулеметів, замаскованих за поблизьким Горбом. Три рази зривалися німці до наступу, але за кожним разом українці відпирали їх вогнем, якого німці вкінці не видержали й остаточно після одногодинного бою мусіли відступати назад до села, залишаючи на полі бою багато вбитих і ранених. По стороні українців втрати в людях були такі: один вбитий і два важко ранені.

Вогонь німецьких зенітних кулеметів не вгавав. Не зважаючи на це, десяток відважних Богунівців вискочив з ліса, позбирав п'ятдесят крісів і чотири кулемети від убитих німців, що впали під самим лісом. Один стрілець, не зважаючи на німецький вогонь, ускочив у покинене німецьким майором авто, пустив мотор в рух і щасливо приїхав зо своєю здобиччю в ліс. Здобуття авта було прецінним надбанням для всього відділу. У ньому знайшли стрільці п'ятдесят кг шоколяди й около сто м'ясних консерв. Коли взяти

під увагу, що Богунівці постили вже другий день, шоколяда й консерви були дуже на часі.

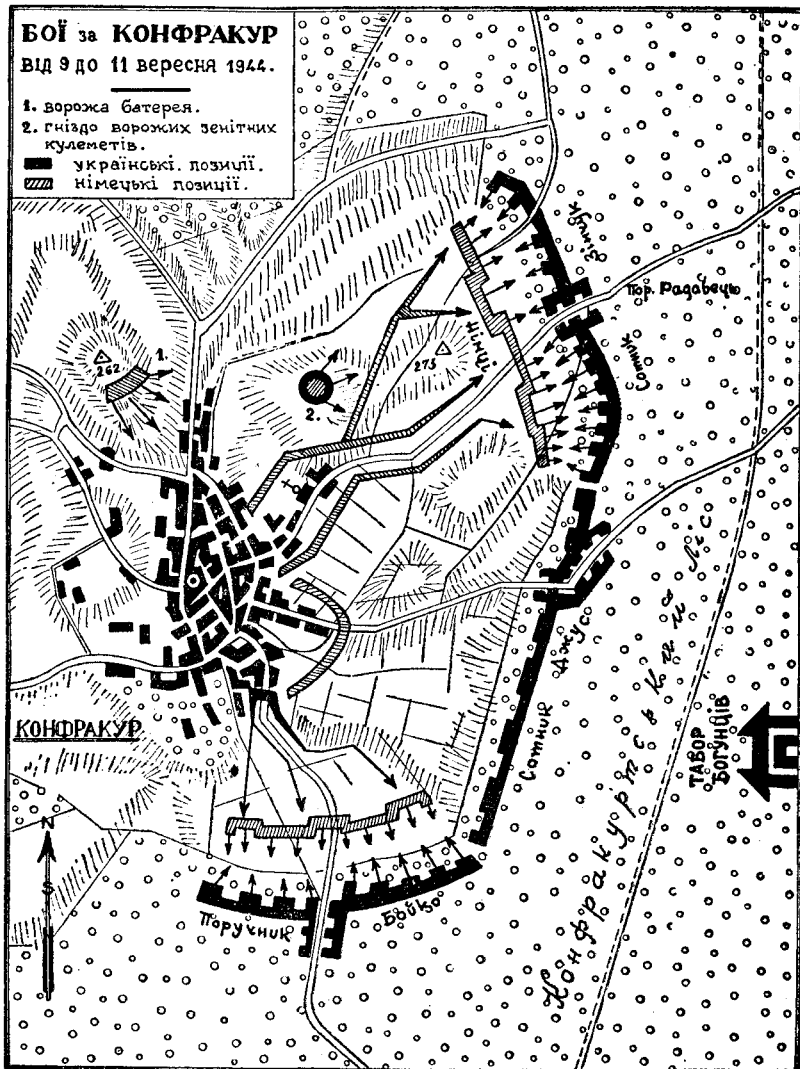
Тимчасом німці не дримали. Готовилися до нового наступу. Підвезли чотири моторизвані, опанциренні автоматичні гармати під Горб за селом і почали їх маскувати. Сот. Зінчук вчас зауважив з далековида рух цих гармат і наказав вдарити по них з своїх проти-танкових гармат. З першого вистрілу знищено одну гармату. Три, що залишилися цілими, відкрили скажений вогонь по українських позиціях. Українці відповіли своїм гарматним і мінометним вогнем. Іти в атаку на цьому відтинку німці вже не відважувалися.

Нагомість заатакували позиції, що їх держав пор. Бойко на південь від села, по дорозі до Ві-ле-Рю, щоб з лівого крила обійти ліс. Німці наступали розстрільною. Зауважити позицій Бойка не могли з уваги на дуже дбайливе й уміле замаскування. Дотого було вже по заході сонця. На дворі смеркалося. Пор. Бойко, що сидів зі сотнею в лісі під охороною дерев, прекрасно бачив найменший рух німців, що під охороною своєї артилерії наступали чистим полем. Підпустив їх на віддалі 50 метрів, а тоді відкрив по них міцний вогонь з усіх кулеметів. Несподіваний удар Бойка знищив цілу сотню німців, що своїми трупами встелили поле. Решта мусіла відступити. Сотня пор. Бойка зазнала втрат в числі дванадцять ранених. Артилерійський вогонь з села не вгавав. Німці скажено обстрілювали всі три відтинки фронту. Хоч Голодні й цілком виснажені, не залишали Богунівці своїх позицій, які продержали до самого ранку, не зважаючи на те, що цілу ніч німецька артилерія заливала їх повінню несамовитого вогню.

Ранком 11 вересня артилерія стихла зовсім. Німці, навчені досвідом попереднього дня, не пробували вже більше наступати. Зате зібрали все цивільне на-

БОЇ за КОНФРАКУР Від 9 до 11 вересня 1944.

- 1. ворожа батарея.
- 2. гніздо ворожих зенітних кулеметів.
- українські позиції.
- ▨ німецькі позиції.

селення села перед церкву, вибрали всіх мужчин і як закладників замкнули в школі. Рівночасно вислали до ліса малоґо хлопчину з листом, в якому заґрозили, що у випадку, коли повстанці будуть наступати на село, розстріляють усіх мужчин, замкнених у школі. Курінний Глоба рішив ждати в лісі й видав наказ не стріляти, щоб цим не спровокувати розстрілу замкнених французів.

Вполудень зявився в таборі якийсь старий француз з села й повідомив, що німці випустили всіх закладників, і самі збираються втікати. Тоді курінний Глоба рішився оточити село з півдня й півночі й захопити німців. Сот. Зінчук зо своїм відділом обійшов село з півночі, а сот. Джус з півдня. Під вечір, коли зішлись в селі, німців там уже не було. Сотні розташувалися, зайняли найважніші стратегічні пункти, розставили на всіх дорогах міцні застави й ліквідували поодинокі німецькі відділи, що попадалися ще час-до часу. В бойовому поґотівлі переночували в селі.

15. — Свято визволення.

На другий день (12 вересня) ранком увійшов до села також французький відділ повстанців і американські парашутисти, що були при ньому. На сільській церкві вивішено блакитно-жовтий український, трикольниковий французький і зоряний американський прапори. Капітан Сімон проґолосив урядово визволення села від німців. Мешканці прибрали свої хати прапорами, зеленню й квітами. В селі лунали пісні. Панувала заґальна радість і бадьорий настрої.

Вполудне все село зібралося на площі біля церкви: шкільна дітвора з учителями, мер, нотаблі села й реш-

та мешканців. Двох Ф. Ф. І. запросило курінного Глобу прийти під церкву, бо вдячні мешканці хочуть подякувати йому й усьому українському куреневі за визволення села й оборону перед німцями.

Курінний з'явився перед зібраною громадою, що рясними оплесками й ентузіастичними окликами привітала його появу. Виступив мер і в ядерній, патріотичній промові подякував українцям за допомогу у визволенні, згадуючи з пошаною світлу пам'ять українських борців, що впали на полі слави в обороні французької землі. Після того підходили діти, вручали курінному розкішні квіти й деклямували вірші. Церемонію закінчено відспіванням могутньої «Марсельези».

Повних три дні святкували французи свято свого визволення, три дні в суміш з французькою лунала прекрасна українська пісня. Українські вояки, по довгих трудах і циганському скитанні по лісах, знову почувалися людьми. З великою радістю вітала їх кожна французька хата.

Попри забаву й радіщі не забувано й про обов'язки. В околицях блукали ще загублені німецькі групи. Одна українська сотня, ввесь час в бойовому поготівлі, несла охоронну службу довкола села. Штаб і багатий обоз куреня були ще в лісі, на старому місці, під міцною охороною. Курінь ждав на прихід регулярної французької й американської армій, що з дня на день мали появитися в селі.

16. — Останнє завдання. Відпочинок.

Розв'язання куреня.

Дня 14 вересня в пообідніх Годинах з'явилися в селі три американські («Jeeps-и») з французькими старши-

нами з регулярної армії. Були це перші стежі армії генерала Делятр-де-Тасіні. Курінний Глоба негайно звязується за посередництвом капітана Сімона з прибулими старшинами й дістає доручення зайняти трьома сотнями свого куреня поблизьке містечко Комбофонтен (Combeaufontaine), що лежало у віддалі 6 кілометрів на північний схід від села Конфракур. Був це дуже важний стратегічний пункт, в якому перехрещувалося кілька Головних шляхів. Містечко було ще в руках німців.

Залишаючи свій штаб і одну сотню в селі Конфракур, вирушає решта куреня під проводом курінного Глоби в похід. Пізно в ночі займає курінь, без одного вистрілу — німці без бою здалися в полон, — ціле містечко. Ранком надіхали теж перші відділи американської армії.

Як в Конфракур, так і тут місцеве населення обсипувало квітами стрункі ряди українських вояків і щедро обдаровувало овочами й вином.

Цього самого дня по обіді стягнуто з Конфракурту до Комбофонтен решту куреня з обозом і штабом.

Ранком 17 вересня наспів до куреня наказ від французького командування, на основі якого курінь дістає одномісячний відпочинок в нагороду за перебуті в лісах труди й з успіхом переведені бої. Наказ викликав незвичайну радість і захоплення серед українського вояцтва. Курінь поспішно вистроївся й негайно вирушив в дорогу в напрямку Невель-ле-ля Шаріте (Neuveille-les-la Charité), де в мальовничій околиці стояв замок Chateau de l'Abbaye, відданий військовою владою в розпорядження куреня. Всіх ранених у кількості двадцять сім чоловік передано французам, що перевезли їх до військового шпиталю у Везулі.

Розгосподарившись на новому місці, курінь зажив

спокійним, вигідним життям, насолоджуючись добре заслуженим відпочинком.

Підчас відпочинку мав курінь «неабияку честь» вітати у себе несподіваних гостей. Одного дня прибуло до замку авто з делегацією від советської амбасадн, що звернулася до курінного Глоби з вимогою-запитом, чому курінь не вертається «на родіну». Курінний відповів коротко, що члени куреня не є советськими підданими, на «родіну» повертатися не мають найменшого бажання, навпаки залишаються у Франції й після відпочинку йдуть на фронт продовжувати боротьбу проти німців за цілковите визволення Франції. Делегація відіхала з нічим і більше куреня не турбувала.

Після відпочинку всі здорові хлопці пішли на фронт, а ранені й інваліди дісталися на цивільну працю.

В складі Чужинецької Легії бився курінь два тижні, як самостійна одиниця, на фронті біля Бельфорту, де виказав небуденні бойові якості: добрий вєнний Гарт, відвагу й одчайдушність. Та на жаль по двох тижнях, внаслідок політичних умов*), які склалися, курінь розв'язано, а хлопців розпорошено по всій Легії, в якій воювали до закінчення війни, складаючи криваві жертви на вівтарі чужого народу в імя своєї замученої України й її воскресіння.

17. — Підсумки

В попередніх розділах не було згадки про найбільшу, своїм трагізмом, втрату, що її поніс український курінь у боротьбі з німецьким насильством на терені Франції.

*) Український курінь розв'язано на настирливу вимогу советської амбасадн в Парижі.

Річ у тому, що ще при переїзді французької Границі відділено від куреня одну сотню стрільців під командою поручника Андруха й приділено до штабу полку з невідомим для сотні призначенням. Сотня відірвана від куреня, що знаходився далеко від свого полку, не змогла через те перейти на бік французьких повстанців в тому самому часі, що курінь. Зо свого боку курінь не мав можливости, з уваги на сувору контролю, порозумітися на час з пор. Андрухом і перейшов у ліс, залишаючи сотню при полку.

На вістку про «зраду» українського куреня вирішили німці жорстоко помститися. Ось так на долю відділеної сотні впав увесь тягар німецької помсти й люті. Сотню негайно роззброєно, а всіх українців, вояків і старшин масово розстріляно, як найбільших злочинців. Згинуло тоді під німецькою «стенкою» сто рядових вояків і трьох старшин (пор. Андрух, пор. Островський і підпор. Базюк), оплачуючи своєю смертю одчайдушний крок усього куреня.

Коли до цієї болючої втрати додати ще двадцять убитих українців, що погинули в лісових боях, сто двадцять, що згинули на фронті в лавах Чужинецької Легії, сорок девять ранених і трьох інвалідів, що втратили ноги в боях, то загальні втрати Українського Куреня в боротьбі за визволення Франції будуть такі: 243 вбитих і 52 ранені, не враховуючи ранених в Чужинецькій Легії, щодо яких нема докладних відомостей.

Французьке вище командування оцінило великі заслуги й криваві жертви, що їх добровільно віддав Український Курінь «ВУК» (Bataillon Ukrainien)*)

*) Урядова французька назва українського куреня була «ВУК», що в цьому скороченні, визначалася «Bataillon Ukrainien».

для Франції в ім'я українсько-французького братерства, відзначаючи його в особах курінного Глоби — його командира, сотника Джуса й Зінчука та поручника Бойка — його старшин, французьким Военним Хрестом 1939-44.

Ось урядовий документ про відзначення курінного Глоби:

F. F. I.
Région D
Sous-Région D 2 ORDRE № 1 (extrait).
135

En vertu des pouvoirs qui lui ont été délégués par cables numéros 45, 46 et 47 en date du 22 Juillet 1944 par le Général Koenig, Commandant en chef des Forces Françaises de l'Intérieur, le Lieutenant-Colonel Hanneton délégué militaire pour la Région D, cite à l'ordre de la Brigade le Commandant HLOBA.

Texte de la citation.

Chef d'un Bataillon Ukrainien passé à la Dissidence le 27. 8. 1944, amenant avec lui ses hommes et leurs armes et tout le matériel.

D'un allant remarquable, a dirigé plusieurs attaques contre les convois allemands au cours desquelles plusieurs centaines d'ennemis furent tués, notamment le 30 Août à Semmadon, le 1-er Septembre sur la route № 70 et à Malvillers, le 2 Septembre à Melin, le 6 Septembre à Neuvelles-Scey, les 7, 8 et 9 Septembre à Confracourt.

Besançon, le 13 Octobre 1944
Le Lieutenant-Colonel Hanneton
Délégué militaire pour la Région D
Signé: Hanneton

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

Copie certifiée conforme.
Le Chef de Bataillon Bertin
dit Bermont
Commandant le Groupement V
Vesoul, le 14 Octobre 1944
Signé: Bertin

La présente citation donne droit au port de la
Croix de guerre 1939-44 avec étoile de bronze.

Український переклад:

Ф. Ф. І.
Округа Д
Підокруга Д 2 **НАКАЗ Ч. 1. (витяг)**
135

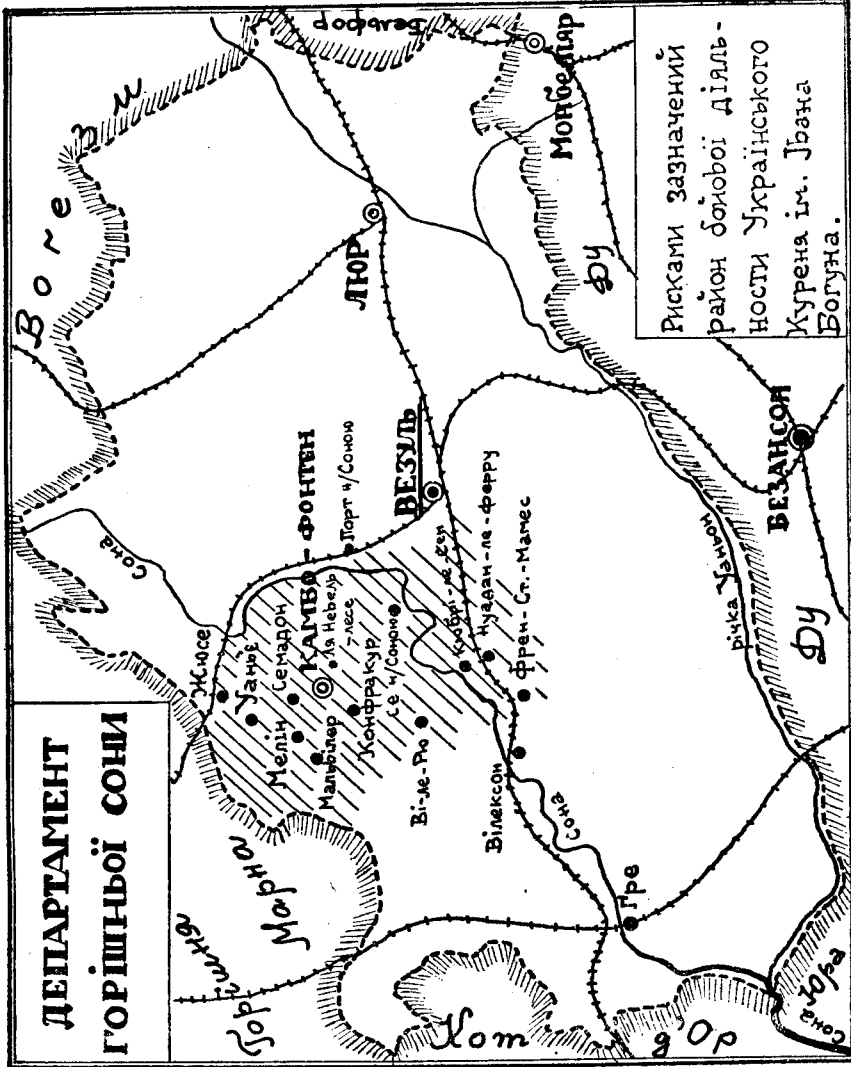
Згідно з повноваженнями, яку надав йому ка-
бл'юграммами чч. 45, 46 і 47 з дати 22 липня
1944 генерал Кеніг, начальний командант
Французької Підпільної Армії, підполковник
Ганнетон, воєнно-уповноважений для округи
Д, відзначає в денному наказі до Бригади ота-
мана (майора) Глобу.

Текст відзначення.

Командир Українського Батальйону, що пе-
рейшов на бік повстанців 27-8-1944, забира-
ючи з собою своїх людей, їх зброю й увесь ма-
теріал: З надзвичайним поривом перевів чи-
сленні атаки проти німецьких транспортів, в
часі яких полягло кілька сотень ворогів, а са-
ме 30 серпня в Семмадон, 1 вересня на шляху
№ 70 і в Мальвіллер, 2 вересня в Мелені, 6 ве-
ресня в Невель-ле-Се, 7, 8 і 9 вересня в Кон-
франкурті.

Безансон, 13 жовтня 1944
Підполковник Ганнетон
Воєнно-уповноважений для округи Д

**ДЕПАРТАМЕНТ
ГОРІШНЬОЇ СОНИ**

Рисками означений район бойової діяльності Українського Хурена ім. Івана Богуна.

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

Вірність копії стверджена.
Командир Батальйону Бертен,
(в підпіллі Бермонт)
Командант V Групи
Везуль, 14 жовтня 1944.
печатка й підпис: Бертен

Повище відзначення дає право на ношення
Воєнного Хреста 1939-44 з бронзовою зіркою.

**
*

Ось так, в старезних галлійських лісах Бургундії, в тих самих, в яких дві тисячі років тому назад, воїни Верценгеторікса ставили Героїчний спротив римській навалі в обороні своєї батьківщини — Галлії, появилися струнки лави українських вояків, що плече-в-плече з французами, нащадками старинних галлійців, стали до нерівного бою з германськими полчищами за волю й велич новітньої Франції. Українські борці пішли за незримим покликком свого славного предка, Гетьманича Григора Орлика, генерал-поручника французької армії, що ще в XVIII сторіччі згинув лицарською смертю на полі слави за велич Франції, що в той час була єдиною, справжньою, союзницею українського народу в його кривавих змаганнях до державної незалежності й єдиною надією всіх тодішніх українських патріотів, що приймаючи жорстокі муки й смерть з рук дикого ворога, зо зброєю в руках змагалися з захланною Москвою за волю України.

Париж, травень 1945

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

V

**Український Курінь
ім. Тараса Шевченка**

Український Курінь імени Тараса Шевченка (1944)

Поруч куреня ім. Івана Богуна, в тому самому часі й у подібних умовах, діяла на терені департаменту Ду (Doubs) ще одна українська бойова частина, якою був український курінь ім. Тараса Шевченка, що в складі підпільної французької армії урядово називався «(2. Bataillon Ukrainien)». Про цей курінь хочу на цьому місці подати декілька інформацій, що їх одержав я від кількох його учасників. Сподіваюся, що обширніше й докладніше про діяльність цього куреня напише хтось із його провідних діячів, бо була б дуже велика шкода, коли б дії цієї української частини в боротьбі за визволення Франції залишилися невідомими й тим самим невикористаними для української справи.*)

*) Заповідженою в «Українському Слові» другою частиною нашої праці мала бути обширна історія Куреня ім. Тараса Шевченка. Автор увійшов у зв'язок з відповідальними за курінь чинниками й почав уже в співпраці з ними опрацьовувати матеріал. Але вмійчасі заінтересовані особи з куреня, порадившись з собою, постановили створити власну редакційну колегію й

Згаданий курінь приїхав на територію Франції в складі тієї самої дивізії й з тим самим завданням, що й курінь ім. Богуна. Настрої українського вояцтва й старшинства в обидвох куренях були однакові, тому й не диво, що негайно після приїзду до Франції опинилися обидва у французькому лісі, хоч діяли зовсім незалежно один від одного й за весь час своїх бойових операцій у рядах Ф. Ф. І. не мали, на жаль, ніякого зв'язку з собою й мало що про себе знали. 19 серпня 1944 були вже Шевченківці в Безансоні, головним місті департаменту Ду (Doubs), звідки, наступної ночі, переїхали до міста Вальдагону в тому самому департаменті й розташувалися в військових казармах за містом, в переходовому воєнному пункті, де була теж розміщена німецька залога.

У Вальдагоні вирішили українські старшини покинути німців і з усім куренем перейти на бік французьких повстанців, яких бойова діяльність проти німецької армії в цих околицях росла з кожним днем і набірала щораз більшого розмаху. Головними авторами й здійснювачами цього сміливого, але як дуже небезпечного, ризикованого й непевного щодо кінцевого висліді, кроку були хорунжі Білик і Федорів. Цілий тиждень пішов на основну підготову й вироблення плану переходу в ліс. Йшлося про те, щоб операція вповні вдалася й пройшла з як найменшими втратами.

своїми силами опрацювати історію свого куреня. На цьому співпраця автора цієї книжки скінчилася й тому заповіджена друга частина не могла з'явитися. Ініціативу старшин Куреня гаряче вітаємо. Для наших Читачів додамо, що воєнні дії Шевченківців драматичніші й багатші, ніж дії Богунівців.

Інформації про курінь Шевченка, що їх подаємо на цих сторінках, записано в листопаді 1946. року.

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

Врешті, в ночі з 26 на 27 серпня о годині 3-тій над ранком, коли казарми потонули в глибокому сні, українці виступили. Заалармовані підозрілим у такій порі гармидером, німецькі стійки дали кілька стрілів, що розбудили німецьку залогоу. З вікон казарм посипалися рясні стріли. Українці, що вже були готові до вимаршу, відповіли кулеметним вогнем у напрямку казарм. Великі втрати в людях спричили між німцями заколат, безголова й переляк. Ця обставина допомогла українцям впоратися на час зо своїми німецькими старшинами й підстаршинами й покинути казарми.

За кілька годин курінь, у силі 546 чоловік, з усім обозом, запасами зброї й амуніції та артилерією був уже далеко в густому лісі, шукаючи звязку з французами. Півтора доби минуло, заки наладжено цей звязок.

Установивши звязок з французькими повстанцями, курінь прийняв назву ім. Тараса Шевченка й увійшов у склад французької повстанчої армії як самостійна бойова одиниця. За порозумінням з французькими старшинами назначено командантом куреня б. сотника української армії Української Народної Республіки Негребецького, що в співпраці з хорунжими Біликом і Федоровом, командував ним до кінця його існування.

Так переорганізований і влучений у склад Ф. Ф. І., взяв курінь ім. Тараса Шевченка участь у численних партизанських боях проти німецької армії, досягаючи неабияких успіхів.

Вже 31 серпня 1944, на доручення команди Ф. Ф. І., дістав курінь завдання знищити німецьку транспортову валку, що посувалася по шляхові Безансон-Вальдагон. Перша сотня Шевченківців під командою хор. Бі-

лика, зміцнена курінною артилерією, обсадила, у віддалі вісьмох кілометрів від Вальдагону, шлях, що проходив густим лісом, і несподіваним ударом заатакувала ворожу валку. Спалахнув завзятий бій. Українці знищили валку й захопили в свої руки прецінну здобищу: похідну канцелярію й архіви, що й дозволило пізніше французьким повстанчим частинам і регулярній армії виконати низку першорядних операцій.

5-го вересня хор. Федорів, на чолі третьої сотні в сполучі з французькими повстанцями, звільнив важким боєм місто Понтарліє (Pontarlier) і взяв у полон кілька сот німців. В бою згинув стрілець Лужинський; ройовий Лукинюк і стрілець Токар були важко ранені.

9-го вересня, перша й друга сотні під командою сот. Негребецького звільнили боєм містечко Дамблен (Demblin).

Мешканці цього містечка, вдячні українським воюючим за визволення від німців, вибудували на місцевому цвинтарі в честь поляглих у бою за містечко українців прегарний пам'ятник, якого врочисте відкриття й посвячення відбулося 15 вересня 1946 року. Ця врочистість перемінилася в ширу й зворушливу маніфестацію франко-української дружби. (Гляди канадійський «Новий Шлях» ч. 81. з 23. жовтня 1946: «Франко-українське свято в Дамблен — Франція»).

12-го вересня третя сотня під командою хор. Федорова попала разом з одною сотнею французької регулярної армії в німецьку засідку й була оточена. Повних дві доби змагалися обложені з переважаючими силами ворога, що намагався за всяку ціну знищити їх. Командування французької армії уважало обидві сотні вже цілковито страченими; в такому безвихідному положенні були. Та притомність духа, відвага й воєнні здібності пор. Федорова врятували від неминучої заги-

белі обидва неfortunні відділи. Український хорунжий зумів не тільки охоронити обидві, довірені йому, сотні від втрат у людях, але й вивести їх цілими з потрійного обруча ворожих ліній, що щораз дужче й щільніше стискали оточених, та сполучитися з головними французькими силами.

Впродовж дальших двох тижнів узяв курінь ім. Шевченка участь у фронтових боях з німцями вже в складі регулярної французької армії, позначуючи свою бойову діяльність незвичайною хоробрістю, витривалістю й воєнними вмiлостями. Французьке вище командування оцінило якслід бойову якість Шевченківців, відзначаючи вісьмох, найбільше заслужених з-поміж них, в тому числі сот. Негребецького, хор. Білика й хор. Федорова, високими воєнними відзначеннями.

Та недовго довелося Шевченківцям добувати слави на полях боїв за Францію. На категоричну вимогу советської амбасадати мусіли французи розв'язати український курінь ім. Шевченка. 28-го вересня Шевченківці здали зброю й були вивезені до Марсильї, а 11. жовтня 1944. курінь перестав існувати. В Марсильї мала частина змогла перейти в цивільне життя на різні праці, а більшість була примушена большевицькою нагінкою шукати захисту у французькій Чужинецькій Легії, в складі якої виїхала до Північної Африки й до Індохіну, де й досі українські вояки проливають свою кров за Францію.

**Французький документ
про Курінь ім. Т. Шевченка**

Архівар куреня ім. Т. Шевченка, п. Матис, ввічливо доставив мені для використання **Похідний журнал** куреня, ведений майором Віктором Петі.

Журнал ділиться на дві частини. Перша частина це коротке резюме журналу, а друга — подрібна хроніка куреня від його переходу в ліс до відпочинку в Епенуа. Понижче даємо в перекладі з французької мови першу частину (коротке резюме) цього журналу. Другої частини з певних, від нас незалежних причин, на жаль, не можемо подати.

Французькі Сили Спротиву
Підокруга Д2
Кордонна Група Департаменту Ду
2-гий Український Курінь

ПОХІДНИЙ ЖУРНАЛ
нотував майор **Віктор Петі**

Другий Український Курінь в складі 30. Піхотної дивізії СС приїжджає коло 15. серпня 1944 до Франції.

25. серпня — Курінь зі своїм полком на постою у Коші у Вальдагоні.

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

- 27. серпня** — Розправа з німцями в казармах у Вальдагоні. Посуваючись на схід від Вальдагону, курінь знаходить звязок з Ф. Ф. І. — відтинку Леккерка.
- 29. серпня** — Постій у Перфонтен.
- 30. серпня** — Петі перебирає команду над куременем.
- 31. серпня** — Наказ операцій на Вальдагон — як наслідок втечі поручника Гаврилишина, що повернувся назад до Коша в Вальдагоні під претекстом забрати звідтіть священика, лікаря, машиністок і вбити поручника Сандула, який підчас розправи з німцями залишився в Коші у Вальдагоні.

Відкликання наказу капітаном Шевріє.

До однієї сотні одначе відкликання наказу не доходить. Ця сотня, підходячи на позицію, атакує несподівано німецький відділ, вбиває вісім німців (в цьому числі капітана, шістьох підстаршин і шофера) здобуває дві автомашини Татра і один сід-кар.

Одна Татра й багато сід-карів знищені, залишаються на побоевищі.

Здобуто різну зброю й амуніцію. На вбитому капітані Тео Фі-

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

шбах знайдено рапорт про відхід 2-го Українського Куреня й доказ зради поручника Гаврилишина, а також наказ походу для 2-го московського полку.

4. вересня — Наскок одної чоти українців на роздоріжжі Ля Мен Ст. Горгон, Три німецькі вози, що їхали до Понтарліє, знищено, а залогу вбито. Кінцева кооперація з легкими французькими частинами.

5. вересня — Здобуття Понтарліє. Одна сотня українців у сполученні з батальйоном Валянтена з 3-го полку альпійських стрільців. — Один вбитий, два ранені. Захоплено багато полонених (Майор Петі — поручник Федорів).

Бій у Шо-ле-Пассаван.

Дві сотні українців атакують німецькі панцирники. Шість українців вбитих. Один вбитий француз (сержант Без з Перфонтен).

6. вересня — Курінь перегруповується в Плембуа-Вен.

9. вересня — Наступаючи з Валльон під наказом полковника Гіллебо з 4-го полку ТТ, курінь здобуває Дамблен. — Один вбитий від гарматнього стрільна.

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

- 10. вересня** — Здобуття місцевости Гу.
Ударна патруля, зложена з 5 чоловік (з яких три будуть ранені й один вбитий), проти танків. Взято в полон кілька німців.
- 11. вересня** — Стежа до Гран-Буа. Доброволець, цивільний провідник Морель з Мошан, ранений. Запеклий бій одної сотні, перекиненої опісля до Гран-Буа.

Ніч з 11. на 12. вересня — Сім українців і один ФФІ Мажжі ранені гарматним вистрілом.

- 13. вересня** — Наказ відтяти дорогу на північ від Пон-де-Руаде.

Один км. на північ від цього міста для підтримки наступу з півдня. Одна сотня стрільців, команда куреня й третя сотня (Федорова) падають в оточення внаслідок німецького протинаступу з флянку з поляни, протинаступу з панцирною зброєю, що відтяв ці частини від решти куреня.

Ще на самому початку французька гармата 57, що мала нас супроводжати, наскочила на 3 німецькі міни, дві наступні 57 не змогли через це піти вперед і таким чином згадані вище одиниці відтяти від звязку з Мошан.

Поручник Паолі вбитий, один українець ранений — в намаганнях знайти цей зв'язок.

Наші одиниці оточені ворогом в частині ліса, що граничить з роздоріжжям біля ферми Монпурон.

Німецькі танки патрулюють довкола наших позицій.

Німці копають свої становища довкола нас, особливо вночі.

14. вересня — Вириваємось з оточення. Відступ на Мошан-Нефшатель.

15. вересня — Дамблен. (Стан на 15. вересня 1944).

10 українців убитих
2 французи вбиті
11 українців ранених
2 французи ранені.

Курінь відходить на відпочинок до Епенуа, чекаючи на своє влучення в Чужинецьку Легію.

Майор Віктор Петі перенесений до Штабу Підокруги Ф. Ф. І. — Д 2, де виконує обов'язки Шефа 3-го Бюра.

Віктор Петі

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

VI

**Український Партизанський
Відділ пор. Осипа Круковського**

(1944)

Український Партизанський Відділ пор. Осипа Круковського

В цьому самому часі діяла на терені західньої частини середньої Франції, в окрузі департаментального міста Тур, невелика група українських партизан силою около сорок чоловік, що її зорганізував і нею командував пор. Осип Круковський. Група, хоч і невелика числом, зуміла сміливими нападами на німецькі транспортні роздобути для себе добре озброєння й віддати цінні послуги французьким повстанцям у боротьбі з німецьким наїздником.

Найкращим свідоцтвом бойової вартости цього українського відділу служить факт, що команданта цієї частини, п. Круковського, хліборобського робітника, за заслуги в боях з німцями піднесла команда Ф. Ф. І. до ступеня поручника Ф. Ф. І.

Сама особа пор. Круковського відома членам Українського Народного Союзу у Франції ще -зперед війни. Приїхав до Франції, як сільсько-господарський робітник, і працював на фермі в околицях міста Санс в департаменті Йон. Відразу після свого приїзду включився в українське організоване життя й незабаром став головою українського Т-ва «Просвіта» в місті

**Пор. Круковський (перший зліва) в товаристві
двох повстанчих старшин французів.**

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

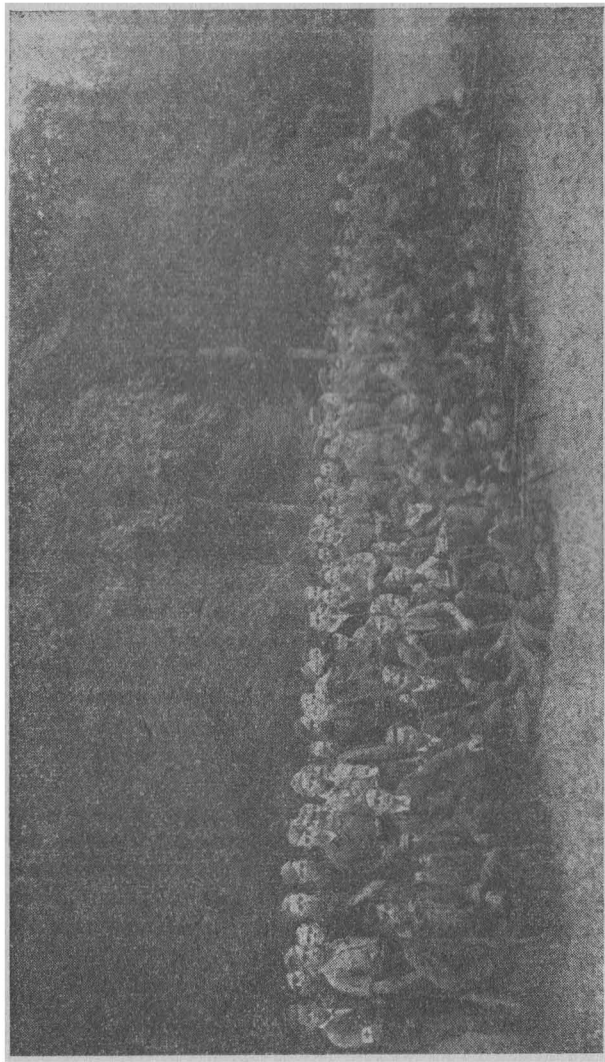
Санс, працюючи жертвенно на цьому становищі до самої війни.

З вибухом війни зголошується вже 7. вересня 1939. року добровольцем до французької армії, як про це свідчить посвідка команданта Рекрутаційної Станиці в Мелені, і зо своїми друзями з Сансу й Мелену виїжджає до Чужинецької Легії. В ступені сержанта бере участь у всіх боях французької армії на північному фронті. Здемобілізований прикінці 1940 року вертається на старе місце праці на фермі.

З вибухом німецько-советської війни пробивається в Україну. Тут шаліє німецький окупант. В 1943. році починається творення української дивізії «Галичина». Для дивізії треба вояків і ось почалася оригінальна рекрутація, добровільна в теорії, примусова в практиці. Засобів для цього аж надто багато: примусова праця в Німеччині або до дивізії, увязнення гестапом або до дивії, в концтабор або до дивізії. Повітовим округам видано наказ: або таку то й таку кількість робітників на примусові роботи до Райху, або до дивізії. Арештовано батька, брата, сестру за протинімецьку діяльність, зголошується до дивізії й рідні рятуються від розстрілу. І т. д. В додатку большевики вже недалеко й краще зустрічати їх зі зброєю, ніж голіруч.

Одним словом дивізія створена й Круковський в ній. Єдина потіха — дивізія створена виключно для боротьби з большевиками. Але ось три її курені відправлено до Франції, в якій ніяких большевиків нема. З куренями й Круковський опинився в місті Тарб під Піренеями.

Тут французьке підпілля вже міцно діє. Круковський, як «старий француз» контактується з тарбським

**Відділ Круковського з французькими
повстанцями в лісі.**

купцем Ляфаргом, а через нього з місцевими Ф. Ф. І. Три українські батальйони дивізії «Галичина» гарячково підготовляються до переходу у французький антинімецький ліс.

На нещастя, задуми українців виходять на яв. Німці арештують Круковського й групу його однодумців. Заладовують усі три курені разом з небезпечними в'язнями в вагони й везуть кудись на північ.

Підчас транспорту куренів налет аліянтських літаків. Потяг збомбардований. Користаючи з загальної паніки, Круковський і горстка його друзів-в'язнів утікають, забираючи з собою 4 коні, 4 кулемети, 25 крісів, 10 автоматичних пістоль, 80 гранат, 15 далековидів і відповідну скількість потрібної амуніції. Ця подія відбулася в близьких околицях міста Тур, важливого залізничного вузла, на початку липня 1944. року.

По довгих шуканнях і пересправах знаходять наші втікачі звязок з Ф. Ф. І. в особах капітана Тудера і поручника Мазієра. За їх допомогою включено український відділ, як самостійну бойову одиницю під командою Круковського, до Групи Ф. Ф. І. — Тур під командою, парашутованого з Англії, майора Леґранда.

В складі цієї Групи, взяв український відділ участь у всіх бойових операціях згаданої Групи. Головним завданням цих відділів було атакувати німецькі военні транспорти, що під натиском аліянтського десанту в Нормандії відступали на схід.

Однією з більших бойових операцій, виконаних українським відділом самостійно, було звільнення містечка Льош коло Туру. В цьому бою за містечко згинуло двох українців. Український відділ взаміну за це взяв

Пор. Круковський у військовому шпиталі після відмороження ніг на фронті в Вогезах зимою 1944-45 рр.

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

у полон 20 німецьких вояків, здобув вісім важких ка-
міонів, наладованих всяким військовим добром, і звільнив
містечко Льош. В звільненому містечку відбув парадну
дефіляду під ентузіастичні оплески усього населення.
Місцева газета помістила з цього приводу обширну ін-
формацію.

В місяці жовтні включено відділ Круковського в ря-
ди Чужинецької Легії, де й стрінувся з хлопцями Бо-
гунівського Куреня от. Глоби. На фронті у Вогезах Кру-
ковський був ранений у ногу й відправлений до шпи-
талю, звідки був остаточно здемобілізований.

«Осип Круковський узяв участь у всіх операціях,
проведених його групою від 4. серпня до 30. вересня
1944. Він завжди давав докази своїх високих військових
якостей і своєї абсолютної лояльності» — стверджує
шеф колоніального піхотного куреня й командант
Групи Ф. Ф. І. — Тур. Лсгранд, в атестації, виданій
пор. Круковському.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

	Стор.
1. <i>Граф Григор Орлик</i> , портрет роботи арт.-маляра Савченка-Більського	12
2. <i>Инж. Микола Сциборський</i>	22
3. Українське Т-во "Запоріжжя" в Кульоміє	30
4. Українське Т-во "Просвіта" в Орлеані	35
5. Українське Т-во "Просвіта" в Дів-над-морем	39
6. Українське Т-во "Просвіта" в Соссе-ля-Кампань	42
7. Українське Т-во "Просвіта" в Віллерю	45
8. Участь "Просвіти" в Віллерю зо своїм прапором на французькому державному святі	47
9. Українське Т-во "Рідна Хата" в Монлюсоні	52
10. Українське Товариство ім. Івана Франка в Провен ..	54
11. Декорація естради на жалібній академії в честь полк. Коновальця в "Просвіті" в Турні	56
12. Українська Громада ім. Тараса Шевченка в Кольомбель	58
13. Ген. Штабу ген.-хор. <i>Микола Капустянський</i> , перший Голова УНСоюзу у Франції	61
14. В гостях у ліонській "Просвіті". Перший зліва в цивільному — <i>Д-р Я. Мусянович</i> . Всередині, між воєнками, в капелюсі, з бородою — <i>о. Братко</i> ; далі на право, в капелюсі, — <i>сотн. Петро Лагошин</i> , голова ліонської "Просвіти"	66
15. Гурток членів "Просвіти" в Нансі відходить до французького війська (вересень 1939). Голова "Просвіти" <i>Григор Тимців</i> (стоїть другий зправа), поляг	

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

за Францію. Секретар <i>Іван Гречанюк</i> (сидить другий зправа) не вернувся з німецького полону. <i>Полк. Закусило</i> (сидить третій зправа)	70
16. Чотири <i>брати Шияни</i> ("Просвіта" Нансі) у французьким війську. Один з них згинув за Францію	72
17. <i>Отець Братко</i> , гр.-кат. священник з Ліону, між українськими легіонерами	75
18. Чота українців з французьким старшиною	78
19. Група українських легіонерів	79
20. <i>Олекса Бабій</i> зі своїми співаками	81
21. Відділ українських легіонерів на постю	83
22. Друга секція 34-тої сотні	86
23. Друаї при "своїй" машині	88
24. Пятка з 1-шої секції 34-тої сотні	89
25. Гурток вояків-українців у французькому війську	91
26. При чарці	92
27. Українська обслуга легкого скоростріла	95
28. Українці у французьким війську	98
29. Група українських легіонерів в селі Пеніє	100
30. Тризуб, викутий українськими легіонерами в Пеніє	101
31. При обіді	103
32. Українці у французьким війську	106
33. Мапа Франції зі зазначенням департаменту Горішньої Сони, --- терену дій куреня ім. Івана Богуна	110
34. Схема бою під Нуадан-ле-Ферру	138
35. Схема бою в селі Мелен	155
36. Схема бою в Ля Невель-де-Се	161
37. Схема боїв за Конфракур	170
38. Мапа департаменту Горішньої Сони зі зазначенням району бойової діяльності куреня ім. Ів. Богуна	178

ПІД ЧУЖИМИ ПРАПОРАМИ

39. Пор. Круковський (перший зліва), в товаристві двох повстанчих старшин французів 196
40. Відділ Пор. Круковського з французькими повстанцями в лісі 198
41. Пор. Круковський у військовому шпиталі, після відмороження ніг на фронті в Вогезах, зимою 1944-45 р.р. 200
-

З М І С Т :

	Стор.
О. Ждавович: КРИВАВІ ДІЯМАНТИ	5
I. — Граф ГРИГОР ОРЛИК	13
II. — МІЖ ДВОМА ВІЙНАМИ	23
<i>Стан української еміграції у Франції</i>	24
<i>Український Народний Союз у Франції</i>	
1. Його заложення	29
2. Діяльність Союзу	32
3. "Українське Слово" і Друкарня	41
4. Акція проти Союзу	48
5. Стан Союзу перед вибухом війни	51
III. — ПІД ПРАПОРИ ФРАНЦІЇ	67
Іван Курок: <i>Щоденник легіонера</i>	85
<i>Роки 1944-1945</i>	105
IV. — УКРАЇНСЬКИЙ КУРІНЬ ім. Ів. БОГУНА	109
<i>Вступ</i>	111
<i>Курінь ім. Івана Богуна (1944)</i>	113
1. Організація Українського Куревя	116
2. На французькій землі	116
3. На сліді французьких повстанців	119
4. Несподіваний наказ	123

5. Останні перешкоди	126
6. Кривава розправа	132
7. Курінь ім. Івана Богуна	140
8. У Конфражуртському лісі	142
9. У лісі Шерліє	146
10. Бої з козаками	151
11. В дорозі до Конфражурського лісу	156
12. Бій у селі Ля Невель-ле-Се	160
13. Американські парашутисти	162
14. Бої за Конфражур	165
15. Свято визволення	171
16. Останнє завдання. Відпочинок. Розв'язання курєня	172
17. Підсумки	174
V. — КУРІНЬ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА	183
Французький документ про Курінь ім. Т. Шевченка	188
VI. — ВІДДІЛ Пор. БРУКОВСЬКОГО	195
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ	203

Première Imprimerie Ukrainienne en France
3, rue du Sabot, Paris (6e)